

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

TÜRKİYE’DE SİYASAL POPÜLİZM: DEMOKRAT PARTİ VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Cemre ASLAN

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TÜRKİYE'DE SİYASAL POPÜLİZM: DEMOKRAT PARTİ VE ADALET VE
KALKINMA PARTİSİ

Cemre ASLAN

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

ÖZET

ASLAN, Cemre. *Türkiye’de Siyasal Popülizm: Demokrat Parti ve Adalet ve Kalkınma Partisi*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Sosyal bilimlerde çok tartışılan ve popülerliğini koruyan popülizm kavramı, 21. yüzyılda siyaseti, siyasi aktörleri ve hareketleri tanımlamada yaygın kullanımıyla önem arz etmektedir. Farklı yaklaşımların ilgi odağı olan popülizm, farklı coğrafyalarda, üretildiği sosyokültürel, siyasal ve ekonomik bağlama göre şekillenerek çeşitli görüngüler sunabilmektedir. Referans aldıkları halkın genel iradesi ve egemenliği unsurlarının ortaklığı yönüyle sıklıkla birlikte anılan popülizm ve demokrasi, demokrasinin tür ve aşamalarına bağlı olarak çatışmalı bir ilişki ortaya koyabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1945-46 dönemeci ile başlayan çok partili siyasal yaşam denemelerinin demokratikleşme aşaması olarak anıldığı bu serüvenin Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde başlatılan ıslahatlar ve yeni rejimin ilanı ile şekillendirildiği gelişmeler üzerinde durulmuştur.

Bu tez çalışması, Türkiye’de siyasal popülizmin 1946’da kurulan Demokrat Parti (DP) ile başladığını kabul ederek, onun popülist siyasetinin başat argümanlarının yansımaları bulabildiği ve bu minvalde mirasını aldığını iddia ettiği Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) örnek vakaları kapsamında siyasal popülizmi düşünsel yaklaşım üzerinden okumaya çalışmaktadır. Türkiye sağ siyasetinde 1950-1960 yılları arasında iktidarda yer alan DP ile 2002 yılından günümüze kadar iktidarda olan AKP’nin takip ettiği siyasal popülizmlerin, demokrasiden uzaklaştığı durumlar değerlendirilerek, otoriterleşmeyi görünür kıldığı aşamalar kaydedilmiştir. Bu doğrultuda, örnek vakalar üzerinden ortaya koyulan siyasal popülizmin analizleri neticesinde ülkenin demokratikleşmesi konusunda yarattığı sonuçlar değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler

popülizm, demokrasi, demokratikleşme, Demokrat Parti, Adalet ve Kalkınma Partisi.

ABSTRACT

ASLAN, Cemre. *Political Populism in Turkey: The Democrat Party and the Justice and Development Party*, Master's Thesis, Nevşehir, 2023.

The concept of populism, which is widely discussed and remains popular in social sciences, is important by its widespread use in identifying politics, political actors and movements in the 21st century. Populism, which is the focus of attention of different approaches, can present various phenomena in different geographies by being shaped according to the sociocultural, political and economic context in which it is produced. Populism and democracy are often mentioned together in terms of the common will and sovereignty of the people they refer to and there can be a conflicting relationship between them depending on the types and stages of democracy. This study focuses on the adventure of the democratization phase of the multi-party political life trials that started with the 1945-46 turn in Turkey that were shaped by the proclamation of the new regime and the reforms initiated in the last period of the Ottoman Empire.

This thesis study acknowledges the start of political populism in Turkey with the Democratic Party (DP) which was established in 1946 and claims that the reflection of the dominant arguments of its populist politics inherited to the Justice and Development Party (AKP). The purpose of this study is to read the political populism through an ideational approach within the scope of case studies. In the right-wing politics of Turkey, the DP, which was in power between 1950 and 1960, and the AKP, which was in power from 2002 to the present, the political populisms followed by the situations where they decayed from democracy were evaluated and the stages where authoritarianism became visible were recorded. In this respect, as a result of analyzes of political populism revealed through case studies, the results of the democratization of the country are evaluated.

Keywords

populism, democracy, democratization, Democrat Party, Justice and Development Party.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
 GİRİŞ.....	 1
1.BÖLÜM : POPÜLİZM	6
1.1. POPÜLİZM NEDİR ?.....	6
1.2. POPÜLİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	21
1.3. POPÜLİZM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ.....	25
 2. BÖLÜM : TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME DALGASI.....	 37
 3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE SİYASAL POPÜLİZM: DEMOKRAT PARTİ VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	 92
3.1. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE YÜKSELEN SİYASAL POPÜLİZM	95
3.2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ VE SİYASAL POPÜLİZMİ	113
 SONUÇ	 129

KAYNAKÇA.....	134
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	146

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ÂİHM: Anayasa İnsan Hakları Mahkemesi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

akt : Aktaran

AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DGM: Devlet Güvenlik Mahkemeleri

DYP: Doğru Yol Partisi

DP: Demokrat Parti

HP: Halkçı Parti

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MP: Muhafazakâr Parti

MSP: Milli Selamet Partisi

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

RP: Refah Parti

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

GİRİŞ

Bu araştırma, Türkiye’de 1950-1960 yılları arasında iktidarda yer almış olan Demokrat Parti (DP) ile 2002 yılından bu yana ülkede iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) örnek vakaları kapsamında, siyasal popülizmi düşünsel teori üzerinden ele alarak, karşılaştırmalı tarih analizine tabi tutmaktadır. Düşünsel teori ışığında ortak referansların izi sürülen her iki sağ popülist partinin ortaya koyduğu siyasetin ve evrildiği aşamanın demokratikleşmeye etkisi değerlendirilmektedir.

21. yüzyıl sosyal bilimler çalışmalarında araştırmacıların siyasi partileri, liderleri veya hareketleri betimlerken ve analiz ederken çoğunlukla başvurduğu kavram “popülizm” olmuştur. Popülizmin ortaya çıktığı bölgenin sosyokültürel ve ekonomik yapı ve şartlarına bağlı olarak farklı türler ortaya koyabilmesini sağlayan yönü, akademik yazında kavramın özüne dair çeşitli tanımlama ve yaklaşımların geliştirilmesine imkân tanımıştır. O hâlde popülizm en yalın hâliyle, bir lider veya siyasi parti tarafından toplumsal alandaki belirli bir kesimin referans alınmasıyla şekillenen sürecin siyasal alana taşınması hâlidir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 11-16).

Latince terminolojideki kökeni itibariyle halk kavramının karşılığı olan “populus” sözcüğü üzerine türeyen popülizm kavramına dair geliştirilen tüm yaklaşımların mutabık kaldığı argümanlar, “saf halk” ile “yozlaşmış seçkinler veya elitler” arasındaki karşıtlık şeklinde belirlemektedir. Bu saf halka yönelerek onların hak ve taleplerini temsil etme sorumluluğunu üstlenen olarak bir lidere, bir yönetime, bir partiye hatta bir harekete atıfta bulunurken popülist nitelemesi tercih edilebilmektedir (Orhan, 2019: 799; Uslu, 2021: 218). Sahip olduğu tüm çeşitliliklere ve halk/seçkinler gibi temel unsurlara yükledikleri anlamlara bağlı olarak popülizm, bir düşünce sistemi/ideoloji, bir stratejik yönelim veya bir hareket olarak kendini ifade edebilir, sol ve sağ çağrışımlarda kendine yer bulabilir.

Akademik çevrede popülizm kavramına getirilen tanımlamalarda bir uzlaşmaya varılamadığı gibi kavrama dair geliştirilen yaklaşımlar konusunda da bir çeşitlilik hâkimdir (Mudde, 2017: 2). Düşünsel yaklaşım, “homojen halk”, “seçkinler” ve “genel irade” momentlerine odaklanarak, popülizmi homojen halkın genel iradesi ve seçkin karşıtlığının antagonistik ilişkisini kurgulayan yumuşak merkezli bir ideoloji olarak görür. Düşünsel yaklaşıma göre popülizmin/popülist aktörün bu antagonizmayı “ahlaki ölçüt” ayrımıyla meşrulaştırma çabası (Moffitt, 2022: 53), Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi dönemlerinin popülist siyasetleri analiz edilirken referans alınacak ve bu ekseninde düşünsel yaklaşım ve öncülleri çalışmaya kılavuzluk edecektir.

Türkiye’de merkez sağ olarak addedilen DP ile muhafazakâr potada değerlendirilebilecek olan AKP’nin popülizmlerinin türü hasebiyle halkın homojenliğini tasavvur ettikleri savından yola çıkarak, bu tasavvuru göz ardı eden ve öncelemeyen stratejik ve söylemsel-edimsel yaklaşımların (Moffitt, 2022: 43-57), bu noktada geride bırakıldığını vurgulamak yerinde olacaktır.

Popülizmler çağı olarak addedilen bu dönemde kavramın ilgi çekici yönünün yanı sıra, DP’nin ve özellikle Adnan Menderes’in siyasal mirasına sahip çıkan AKP’nin ortaya koyduğu siyasetin popülizm araştırmalarına dair zengin veriler sunabileceği düşünülmüştür. Türkiye’de 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunmuş olan DP ile 2002’den günümüze kadar iktidarda yer alan AKP’nin ülkenin 1945-46 döneminden itibaren bir çeşit demokratikleşme dalgası ortaya koyan izleğini, popülist yörüngeyle nasıl ve ne şekilde yönlendirdikleri tez çalışmasının temel problem alanını teşkil etmektedir. Bu doğrultuda DP ve AKP örnek vakaları dâhilinde sınırlandırılan Türkiye’de siyasal popülizm, ilgili parti dönemlerinde ortaya koyulan popülist pratikler üzerinden ele alınarak, bunun demokratikleşmeye etkisinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda tez çalışmasında ortaya konulan hipotezler,

- Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasal popülizm 1950 seçimlerine giden süreçte Demokrat Parti siyaseti ile başlamaktadır.

- DP popülizmini şekillendiren milli irade, elit karşıtlığı ve homojen halk tasavvuru gibi başat momentler AKP popülist siyasetinde takip edilmektedir.
- DP ve AKP popülist siyasetlerinin benzer kodlar üzerine inşa edildiği savunularak, demokrasi çağrısıyla iktidara gelen her iki partinin ortaya koyduğu popülist pratiklerin yarattığı “biz ve onlar” ayrıştırmaları toplumsal tabanda kapsayıcı ve düzenleyici bir tablo sunmayarak, kutuplaştırmaya teşvik eden ve yol açan pratiklerle toplumsal alanda antagonizmalara alan açmıştır.
- DP ve AKP örnekleri dâhilinde, iktidardaki popülizmin meşruiyet sağlama ve muhâfaza etme gayesiyle demokratik unsurları yozlaştırdığı gelişmeler popülizmi otoriteryanizme taşımaktadır.
- DP ve AKP üzerinden incelenen siyasal popülizm, Türkiye’de demokrasinin konsolide olma sürecine hizmet etmemiştir.
- DP ve AKP popülist siyasetlerinin muhafazakâr/ dini temele dayandırılması yönüyle, söz konusu parti popülizmleri ideolojik bir içkinliğe sahip olmaktadır.
- DP ve AKP iktidarda ilk yıllarında çeşitli sebeplerle pragmatik bir popülizmi takip etmiş, süreç içerisinde geleneksel, dini eğilimlerle muhafazakâr popülizm türüne kaymıştır.

Araştırmanın kapsamı itibariyle, çalışmanın birinci bölümünde literatürde farklı perspektiflerden popülizme dair getirilen çeşitli tanımlamalara yer verilerek kavramsal çerçeve oluşturulacak, geliştirilen çeşitli yaklaşımların muhtevaları değerlendirilerek çalışmaya yön verecek olan yaklaşımın uygulanabilirliği üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda teorik çerçeve oluşturulduktan sonra popülizmin doğuşu itibariyle dünya üzerindeki gelişiminden ve farklı bölgelerdeki görüngülerinden söz edilecektir. Aynı bölümü takiben, temel aldıkları halkın genel iradesi ve egemenliği unsurlarının ortaklığı sebebiyle sıklıkla birlikte anılan popülizm ve demokrasi kavramlarının ilişkisi üzerinde durulacaktır. Demokrasinin türlerine ve

aşamalarına bağlı olarak ilişkiye girdiği demokrasi nosyonunu ve sürecini şekillendirebilme eğilimi gösteren popülizmin yerleşik olan demokrasiler üzerinde yıpratıcı bir etkiye sahip olabildiği gibi rejim değişiklikleriyle başlayan demokratikleşme aşamalarında olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yönüyle Türkiye'nin 1945-46 sonrası başlayan çok partili siyasal yaşam deneyimleriyle birlikte seyreden demokratikleşme serüveni ikinci bölümde aktarılmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin demokratikleşme izleği aktarılırken, bu sürecin köklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar götürülen bölümde toplumsal, siyasal ve idari alanlarda başlatılan ıslahatların demokrasiyi çağrıştıran birer atılımlar olduğundan söz edilecektir. Demokratikleşmeyi yönlendirebilecek siyasal gelişmeleri takiben Cumhuriyet rejiminin ilanıyla paralel seyreden ulus-devlet sürecinde yönetici kadronun eliyle başlatılan toplumsal dönüşümün ve tek partili dönemin demokrasiyi biçimlendirme eğiliminden bahsedilecektir. CHP'nin içinden demokrasi talepkârlığı ile yükselen muhalefetin DP'yi oluşturma sürecinin tarihsel gelişimine yer verilecektir. DP'nin 10 yıllık iktidar serüveninin 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sonlandırılmasından ve beraberinde 90'lı yılların sonuna kadar süren koalisyon hükümetlerinin istikrarsız seyrinden ve bu süreçte askeri darbe çıktısı olan anayasaların getirdikleri ile tam, yarı askeri darbe ve teşebbüslerinin ülkenin siyasi kültürünü biçimlendirirken, demokratikleşmeyi yönlendirdiği aşamalar aktarılacaktır. Akabinde, Türkiye'de 2023 seçimleri yaklaşırken 20 yıllık iktidar siyasetini sürdüren AKP'nin anayasal kazanımlarla getirdiği siyasal dönüşümlerin ve bunun otoriteye edindirdiği yetkilerin demokratikleşmeyi yönlendirdiği durumlar bazı örnek olaylar üzerinden değerlendirilecektir.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde ise Türkiye'de çok partili deneyimle yükselişe geçen DP'nin aynı zamanda ülkede siyasal popülizmle birlikte başlattığı sağ popülist geleneğin öncüsü olması sebebiyle çalışmanın birinci örnek vakası olarak ele alınmıştır. DP'nin popülist siyasetinde gerek öne çıkan momentlerin gerekse ortaya koyduğu siyasi izleğin takipçisi

olduğu iddia edilen AKP ve siyasal popülizmi çalışmanın ikinci örnek vakası olarak belirlenmiştir.

Düşünsel yaklaşımın kılavuzluğu ile popülist siyasetin ve demokratikleşmeyi yönlendirebilecek eğilimlerin takibi yapılan DP ve AKP'de saf/homojen halk, seçkinler, milli irade ve çoğulculuk karşıtlığı gibi ortak nosyonların izini sürebilmek maksadı ile geçmişle bugün arasında ilişki kurabilmemizi ve örnek vakalar arasındaki benzerlikleri değerlendirebilmemizi sağlayan karşılaştırmalı tarih yöntemi araştırmanın metodolojisini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda aynı mek nda farklı zamanlara ait siyasi partiler üzerinde vaka analizi sunmayı hedefleyen bu çalışma, ekseriyetle nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden faydalanarak odaklandığı referanslar çerçevesinde dönem incelemesinde bulunmayı amaçlamaktadır.

1. BÖLÜM

POPÜLİZM

1.1. POPÜLİZM NEDİR ?

Popülizm kavramının etimolojik kökeninin 19. yüzyılın son yarısında Amerika Birleşik Devletleri'nde "Greenbackers" ve "Grangers" isimleriyle anılan köylü hareketine kadar uzandığı düşünülmektedir. ABD'de bir halk partisi kurma girişimiyle kendini gösteren hareketin bugün popülizmin ilk nüvesi olma özelliğine sahip olduğu literatürde yer almaktadır (Toprak, 1992: 4).

Popülizm kelimesi, Latince terminolojide halk kelimesinin karşılığı olan "populus"un üzerine yükselmiş bir kavram olup günümüzde vuku bulan siyasi hareketleri veya bir fikir sistemini tarif ederken kullanılabilir (Heywood, 2013:288). Terimin popülaritesinin hakkını 2017'de yılın kelimesi ilan ederek teslim eden Cambridge Sözlüğü popülizme, "sıradan insanların desteğini almak için tasarlanmış siyasi fikirler ve faaliyetler" tanımını getirmiştir (Sonwalkar, 2017). 21. yüzyılda çağdaş siyasette yaygın bir fenomen hâline gelen popülizm terimine, siyasal liderleri, siyasi partileri bazen de tartışmalı olsa da toplumsal hareketleri nitelendirirken başvurulmuştur (Moffitt, 2022: 11).

Akademik yazında popülizmin hem varlığı hem de ne olduğu ile ilgili ciddi bir tartışmanın hâkim olduğu görülmektedir. Çoğu araştırmacı popülizmin ilgilendiği hususlar hakkında bir mutabakata varsa da aslında onun ne tür bir olgu olduğu üzerine uzlaşıya varılamadığını 1967'de London School of Economics and Political Science'da gerçekleşen popülizm temalı konferanstan bu yana kavrama getirilen tanım ve yaklaşımların çeşitliliğinden çıkarabilmek mümkündür (Moffitt, 2022: 24; Mudde & Kaltwasser, 2019: 12).

Londra'daki konferanstan çıkan derli toplu bir tanım şöyledir:

“Popülist hareketler, hızlı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişikliğin baskısına, varolan siyasal yapıdan yabancılaşmış entellektüeller başta olmak üzere, başkaldırıların ya da tepki duyanların tüm halkın çıkarları için iktidarı hedefledikleri hareketlerdir. Bu hareketler halktan, özellikle faziletin yuvası olarak değerlendirilen arkaik kesiminden, kaynaklanan basit ve geleneksel biçim ve değerlere dönme, ya da bunları benimseme inancı bu hareketlerin temel niteliğidir.” (Toprak, 1992: 5)

Popülizme siyasi bir gelenek olarak yaklaşan Andrew Heywood ise siyasi elitlerin halkın genelinin taleplerini sağlama iddiasıyla onların desteğinin meşrulaştırıcı yönünden güç alarak, aracı kurumları devre dışı bırakmak isteyen ve doğrudan halka başvuran ifade şeklinin kendini gösterdiği bir tasvir geliştirmiştir (Heywood, 2014: 446).

Popülizm çalışan araştırmacıların ortak görüşü özü itibariyle tartışmalı olan bu kavramın genel olarak halk ve seçkinler/elitler ekseninde geliştiği ve biçimlendiği yönündedir. Popülizmin tüm çeşitleri ve tanımlamaları halka yönelmek ve elitleri dışlamak gibi bir niteliğe sahiptir (Moffitt, 2022: 23; Mudde & Kaltwasser, 2019: 16). Literatürde kavrama dair net ve açık tek bir tanım getirelememesinin sebebi, onun yer kürenin farklı bölgelerinde gerek sosyoekonomik gerekse sosyokültürel etkiler nedeniyle farklı görüngüler sunabilme yeteneğindendir. Örneğin kavram, yabancı düşmanlığı ve milliyetçilikle ilintili bir formla Avrupa ülkelerinde kendini gösterebilirken, Latin Amerika’da ekonomik kötü gidişata karşıt bir örgütlenme olarak da tezahür edebilmektedir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 12).

Benjamin Moffitt (2022:52-53) popülizmin, mazlum olan halkı temsil etmek noktasında, bu halkın karşısına diğerleri olan elitlerin yerleştirildiği bir ortamda kendini gösterdiğini ifade etmektedir. Edward Shils ise (1956:100-102’den akt. Orhan,2019:801) bir toplumda yönetici elit grup tarafından halka dayatılan sistemin halkta öfke uyandırdığı durumda ortaya çıkan ideolojinin popülizm olduğunu iddia etmektedir. Bu çeşitliliğe ve halk/seçkinler gibi temel unsurlara yükledikleri anlamlara bağlı olarak popülizm, bir düşünce sistemi/ideoloji, bir stratejik yönelim veya da bir hareket olarak kendini ifade edebilir, sol ve sağ siyaset çağrışımlarında kendine yer bulabilir.

Bunu takiben literatürde popülizme getirilen kült tanımlamalardan biri Cas Mudde ve C. Rovira Kaltwasser’a (2019:16) aittir, onlar popülizmi, “[...]”

toplumu nihai bir biçimde “saf halk”a karşı “yozlaşmış seçkinler” olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin, halkın *volonté générale* (genel irade) sinin bir dışavurumu olması gerektiğini ileri süren ince merkezli bir ideoloji olarak” tanımlarken; Di Tella (1997: 197), henüz örgütlenmemiş bir grubun karizmatik bir lider tarafından seçkin gruba karşı mobilizasyonunun sağlanmasıyla gerçekleştirildiği siyasal bir hareket olarak tanımlamaktadır. Kurt Weyland (2001:14’ten akt. Baykan, 2017: 162) ise popülizmi, bir siyasi liderin iktidarı elde etmek ve sürdürmek için henüz örgütlenmemiş sıradan insanların desteğini kazanma pratiklerini sergileyen bir siyasi strateji biçimi olarak yorumlamaktadır.

Yukarıda bahsedilen tüm tanımlamalar irdelendiğinde popülizm kendini temelde üç kavram üzerine inşa etmiştir. Bunlardan ilki kavramın etimolojik çıkışı gereği halk nosyonudur. İkincisi halk kavramına karşıt unsur olarak konumlandırılan seçkinler veya elitlerdir. Bir diğeri de bu karşıtlığın temsil boyutunu ifade eden genel irade argümanıdır (Mudde & Kaltwasser, 2019; Orhan, 2019: 807-12).

Kavramın temel argümanlarından daha sonra detaylı bahsedileceğini ekleyerek, Jan- Werner Müller’in “*Popülizm Nedir?*” (2017: 119-20) adlı eserinde kavram üzerine geliştirmiş olduğu birtakım tezlere burada değinmek yerinde olacaktır, popülizmin “[...] temsili demokrasinin sürekli bir gölgesi” olduğu; popülistlerin halkı temsil görevini üstlenen kişinin kendileri olduğu sürece temsil ilkesi ile bir problemlerinin olmadığı; seçkin karşıtı olmanın yanı sıra çoğulculuk karşıtı bir mantık barındırdıkları; bütünü temsil iddiasıyla homojen bir halk yaratma gayesi taşıdıkları bu tezler arasında yer almaktadır.

Popülizmin tarihsel gelişimi içerisinde sunmuş olduğu tüm tezahürlerin ortak özelliklerinin halkı referans almak ve elit karşıtlığı olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Altıntaş&Önder, 2021: 118-119). Barış Yetkin (2016: 71-2) toplumsal alanda merkezin dışına itilmiş kesimlerde hareket alanı bulabilen popülizmin bazı karakteristik özelliklerini tespit etmiştir, bunlar; seçkin-aydın-statüko karşıtlığı, eski düzene duyulan özlem ve din vurgusu şeklindedir.

Popülizmin kavramsal çerçevesini oluştururken literatürde terime değerli katkılar sağlamış bilim insanlarının çeşitli tanımlamalarına yer verildi ve kısaca tekrar belirtmek gerekirse üçlü bir sacayağından söz edildi bunlardan ilki halk, ikincisi seçkinler, üçüncüsü ise genel irade kavramıdır. Bu temel argümanların popülist mantık için ne ihtiva ettiğinden söz edilerek, kavrama getirilen çeşitli yaklaşımların içeriğinin ve neyin üzerine inşa edilmiş olduklarının rahatlıkla kavranabileceği düşünülmektedir.

Halk kelimesinin etimolojik kökeni Antik Çağ'a kadar götürülebileceği gibi üç farklı anlam üzerine geliştiği görülmüştür. Bu anlamlardan ilki kalabalıklara işaret eden halk, ikincisi saf halk, üçüncüsü ise bir millet olarak bütüne tekabül eden karşılığıdır (Canovan, 2005'ten akt. Müller, 2017: 39).

Bir düşüncenin veya vakanın popülizm sayılabilmesi için onun halkı algılayış biçimine, halkı nasıl tanımladığına bakılması gerekir. Halk, tüm çeşitliliği ile bir bütün olarak değil de bölünmüş bir grup olarak ele alınıyor ve sadece bu grubun gerçek halk olduğu iddia edilip ve sadece bu kesimin sesi olmaya yelteniliyorsa artık orada popülizmin varlığından söz edebilmek mümkündür. Örneğin, Floransa'da yalın halkın, asillere karşı gerçek Floransa halkını oluşturduğunu savunmak popülist bir mantık içerir (Müller, 2017: 39).

Popülist mantığa göre halk tasviri, aynı taleplerin peşinde olan, kültürel olarak da aynılık gösteren homojen bir birliğe karşılık gelmektedir (Jagers & Walgrave, 2007: 4-5). Popülizmin çok yönlü yapısı gereği farklı alt türler sunduğu ve buna bağlı olarak da çeşitli halk kabullerine rastlanıldığını belirtmek gerekir. Örneklendirmek gerekirse, Narodnikler halk olarak köylü kesimi referans alıyordu, Peron döneminde Arjantin'de ise işçi sınıfı halk olarak kabul edilmekteydi (Deiwiks, 2009: 2).

Mudde ve Kaltwasser (2019: 20-22), halk kavramının bulanıklılığına dikkat çeken isimler olarak, demokrasilerde otoritenin kaynağına işaret eden anlamıyla “egemen olarak halk”, iktidardan dışlanan gruplar olarak “avam” ile yerlici-milliyetçi ögelerle oluşturulmuş topluluklara atıfta bulunan “ulus” olarak halk kavramından bahsetmişlerdir. Burada popülizmi sahneye davet

eden halk tanımı onu avam tabaka olarak gören yaklaşımlardır. Popülist pratiklerde sıklıkla rastlanılan çağrılardan biri, avamın sesi olmak ve onun çıkarlarının temsil edildiği iddiası şeklindedir. Halkı avam olarak görmek bu tabakanın dışlanmışlığının ve mağduriyetinin onun bir düşman kamp karşısında ortak bir temada bütünleştirilmesi ve birleştirilmesi anlamına gelir ki toplumsal alanda artık karşıt gruplara, kamplara bölünmüş olur.

Halkı ahali, tebaa gibi bireyler yığını olarak kabul eden anlayışları geride bırakarak Emile Durkheim'ın sosyolojisinden esinlenen ve kendi öğretisini inşa eden Ziya Gökalp bu öğretisi ile toplumsal alanda dayanışmayı ve uzlaşmayı öngören tesianüdcü yaklaşımla halk kavramına toplumcu bir yorum getirmiş ve onu sınıf çatışmasının reddi üzerine temellendirmiştir. Gökalp'te mitlerle pekiştirilerek milli kültürün -harsın- taşıyıcısı ve muhafaza edicisi olarak öne çıkarılan halk kavramı, ondan kültürel yönüyle ayrılan aydın seçkinler ile saray seçkinleri tarafından avam bir kitle olarak kabul görmekteydi. Ona avam bir kitle olarak yaklaşan anlayışta da popülizmin varlığından söz edilmektedir (Toprak, 2014; Parla, 2009: 148-151).

Halk kavramının karşılık geldiği çeşitli anlamlara yer verdikten sonra popülizmin ikinci sacayağını oluşturan ve esasında popülist mantığı var eden, saf halkı biçimlendiren seçkinler/elitler kavramına parantez açmak gerekecektir. Ek olarak popülist mantığın doğrudan ters düştüğü seçkinler ve çoğulculuk kavramlarından söz etmek, popülizmin genel olarak bulunduğu tarafın anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

J. -W. Müller, siyasal popülizmin antagonistik kamplara ayırdığı toplumsal alanı incelerken ahlaki ayrımı göz önünde bulundurmuştur. Bir tarafta saf halk yer alırken diğer tarafta ahlaken yozlaşmış olan seçkinler grubu bulunmaktadır (Müller, 2017: 36). Mudde de, popülizmi çözümlerken toplumu homojen iki karşıt gruba ayıran ahlaki ölçütü baz almıştır. Bu ölçüt saf halk ile yozlaşmış seçkinleri karşı karşıya getirirken, seçkinler homojen halktan ahlaki kriterler temelinde dışlanır buna kimi zaman da etnik kriterler eşlik eder (Mudde, 2017: 7).

Bu ahlaki boyuttan kastın ne olduğunu açmak gerekirse, en başa dönersek halk genel olarak bir bütündür ve bencil amaçlarla birtakım insanlar halk nosyonunun karşısına geçer sahici iradeye engel olmaya çalışır, bireysel arzular uğruna genel iradeyi çiğneyen bu grup ahlaki olarak yozlaşmış kabul edilir ve seçkinleri oluşturur (Hawkins & Kaltwasser, 2017: 515). Yönetime kadar ulaşmış olan seçkinler halkın egemenlik hakkını gasp ettikleri ve halkın çıkarlarını görmezden geldikleri için yozlaşmış olarak kabul edilir (Uslu, 2021: 225). Kültürel olarak kendini halktan üstün gören seçkinler halkın siyasetle uğraşmasını, politik ifadelerinin esas alınmasını istemezler. Sadece kendilerinin siyasetle ilgilenmeleri gerektiğine inanırlar bu hâliyle demokrasiyi ya sınırlandırır ya da tasfiye ederler (Mudde & Kaltwasser, 2019: 18).

Elitlerin kimler olduğuna gelecek olursak, halkın tanımlanma biçimine bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği gibi popülist bir aktörün muhalefetteyken işaret ettiği elitler tiplmesi ile iktidara geldiğinde atıfta bulunduğu elitler farklılaşabilmektedir. Muhalefetteki popülistler, saf ahlaklı halkın desteğine dayanarak genellikle iktidarda bulunan yönetici elitlere karşı cephe alır (Orhan, 2019: 810; Müller, 2017: 119).

Popülizm kavramının üçüncü sacayağını da “genel irade” (*generale will*) nosyonu oluşturmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 28). Halkın homojen yorumu olan genel irade popülist siyaset için esas olandır. Burada halk homojen olduğu için, tüm iç bölünmeler reddedilmekte ve aynı tercihlere sahip halkın genel iradesi kendini göstermektedir (Mudde, 2017: 8).

Halkın tümünün iradesine yaslanan genel irade kavramı, halkın çeşitliliğini ve sürekli değişebilen yapısını göz ardı ettiği için esasında temsil boyutu sınırlı kalmaktadır. Popülist liderler halkın bu genel iradesine başvurarak çoğu zaman hassasiyetleri de devreye sokarak plebisit gibi yöntemlerle doğrudan halka gitmeyi tercih ederler, burada amaç demokrasiyi güçlendirmek değil, aracı kurumları işlevsizleştirerek temsil gücünü tekelleştirmektir (Orhan, 2019: 813). Bu yaklaşımın tarihte ilk örneklerinden birini Louis Bonaparte (III. Napolyon) ortaya koymuştur.

Bonaparte, 1851 yılında gerçekleştirdiği bir darbe neticesinde Fransa'da halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçilmiş ve iktidarda olduğu süre boyunca parlamento gibi demokrasinin aracı kurumlarını devre dışı bırakarak, tek adam rejimini gerçekleştirmek için istediği tüm anayasal ve siyasal düzenlemelerde halka yönelerek plebisit yöntemini tercih etmiş ve bu siyasi tutumunu da genel iradeye atf yaparak meşrulaştırabilmiştir (Marx, 1993).

Popülist siyasetle ilişkilendirilen bir başka iddia da çoğulculuk karşıtlığıdır. Popülizmin doğrudan karşıtı olarak yorumlanan çoğulculuk, toplumdaki tüm farklılıkları ve menfaatleri kabul eden bir anlayışa sahiptir. Yöneticiler tarafından homojen iradenin tüm topluma dayatılmasına karşı çıkan bu anlayış, toplumdaki azınlık grupların da siyasal alanda temsil işlevinin karşılık bulmasını istemektedir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 18-19).

Akademik çevrede popülizm kavramına getirilen tanımlamalarda bir uzlaşıya varılamadığı gibi kavrama dair geliştirilen yaklaşımlar konusunda da bir çeşitlilik hâkimdir. Ancak özellikle son yıllarda karşılaştırmalı siyaset alanında popülizm çalışmak isteyen araştırmacılar tarafından düşünsel yaklaşımın popülerlik kazandığını söyleyebilmek mümkündür (Mudde, 2017: 2). Literatürde popülizme yönelik temel yaklaşımlar, kavramı bir ideoloji olarak kabul eden “düşünsel yaklaşım”, onu bir çeşit siyasal strateji yahut bir örgütlenme şekli olarak yorumlayan “stratejik yaklaşım” ile kavramı bir çeşit söylem/edim olarak gören “söylemsel-edimsel” yaklaşım etrafında yoğunluk kazanmaktadır (Moffitt, 2022: 16).

Düşünsel yaklaşıma temel hazırlayan bir isim olarak literatürde Michael Freeden'i görmekteyiz. Bu temel ilk olarak onun ideolojileri tanımlama ve sınıflandırmasıyla başlamaktadır. Tanımlaması, ideolojileri açıklarken kavramlardan destek alması, birbirine eklemlemesi şeklinde olmuştur. Kavramları birbirine morfolojik bir yöntemle eklemlenerek bir modül sunan Freeden, düşünce sistemi olarak betimlediği ideolojileri kavramlardan ayrı düşünmez. Ona göre bu kavramlar çekirdek (*core*), komşu (*adjacent*) ve çevre (*periphery*) olmak üzere üçe ayrılır. Örneklendirmek gerekirse bir ideoloji olarak liberalizmin çekirdek kavramı özgürlük, komşu kavramı

demokrasi iken çevre kavramı olarak basın hak ve özgürlükler tarif edilebilmektedir (Freeden, 2011: 75-89'dan akt. Uslu, 2021: 220-221). Freeden ideolojileri zayıf merkezli ideolojiler ve sağlam merkezli ideolojiler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Zayıf merkezli ideolojiler kapsam itibariyle daha sınırlıyken, sağlam merkezli ideolojiler ise siyasi cetvelde daha geniş bir alan sunmaktadır (Freeden, 2003: 96'dan akt. Moffitt, 2022: 28).

Popülizmi bir ideoloji olarak okuyan Mudde ve Kaltwasser (2019: 17) kavramın hem yumuşak merkezli yapısının hem de akışkan özelliğinin onun diğer sert merkezli ideolojilere (faşizm, sosyalizm, liberalizm gibi) rahatlıkla eklemlenerek, onlardan kavramsal olarak destek alan yapısının farklı alt türler ortaya koyabilmesini kavramın varlığına dair olan tartışmalara cevap niteliğinde olduğunu savunmaktadırlar. Bu özelliği itibariyle popülizm ortaya çıktığı bölgenin sosyokültürel, sosyoekonomik şartlarına ve siyasi kültürüne bağlı olarak sağ ve sol ideolojilerle birleşebilir ve kendini ifade etme imkânı bulabilir (Uslu, 2021: 222-23). Bu şekilde popülizme yumuşak merkezli bir ideoloji olarak yaklaşmak onun farklı bölgelerde, farklı şekillerde kendini gösterebilmesinin anlaşılabilir olmasını sağlamaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 31).

Onu yumuşak merkezli ideolojiler ailesine teslim eden isimlerden bir diğeri de Moffitt'tir. Moffitt (2022:28) popülizmin sert merkezli ideolojilere eklemlenerek sol ve sağ görüngüler sunabildiğini aktarmıştır. Müller ise popülizmi açık bir şekilde ideoloji olarak görmese de toplumdaki saf ve yoz karmaşmayı popülist siyasetin kurgusunu anlamamanın bir yolu olarak işaret etmiştir ki, bu Mudde'nin yaklaşımına yakın bir kavrayıştır (Müller, 2017).

Netice itibariyle düşünsel yaklaşım, popülizmi homojen halkın genel iradesi ile elit karşıtlığının antagonistik ilişkisini kurgulayan yumuşak merkezli bir ideoloji olarak görür (Moffitt, 2022:53). O hâlde popülizmi düşünsel yaklaşım üzerinden okumak halk ve seçkinler karşıtlığının ahlaki ölçüt ayırımına dikkat etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu ahlaki ölçüt yozlaşmış olmakla ilgilidir ki elitler veya seçkinler diye adlandırılan öteki grup bencil menfaatlerinin peşine düşerek genel iradeyi çiğnemektedir tam da bu

noktada ahlaki ve iyi olandan koparak artık yozlaşmış olmaktadır. Bu savı kullanan popülist aktörün besin kaynağının saf, yoz olmayan halkın genel iradesi olduğunu net olarak çıkarabilmek mümkündür. Son olarak popülizmi siyasal bir ideoloji olarak kabul eden bir başka isim de Zafer Yılmaz'dır (2017: 37-42). Yılmaz, popülizmin egemenliğin esas sahibi olduğu düşünülen halkı canlandıran, onu yücelten çoğunlukçu bir siyasal ifadenin azınlık gruplara üstün geldiği bir temaya sahip olduğu görüşündedir.

Düşünsel yaklaşımın popülist olanla olmayanı ayırt edilebilir kılması, vakaları kategorileştirilebilirliğini kolaylaştırması, kavramı mobilize ettirebilme imkânı sunması ve hem teorik hem ampirik çalışmalarda kullanılabilirliği yaklaşımın çok yönlülük gibi güçlü bir yanı olduğuna da dikkat çekmektedir ki, popülist siyasetin hem talep hem arz tarafını incelememize izin vermesi bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır (Mudde, 2017: 10-14).

Düşünsel yaklaşımı diğerlerinden ayıran nokta, popülist hareketlerin itici gücü olarak popülist fikirlere yönelmesidir. Popülist fikirler, sosyoekonomik ve sosyokültürel şartların ürünü olarak belirir. Sermayesi halk olan popülizm yukarıdan aşağıya doğru lidere bağlı bir örnek sunabilirken aynı zamanda sosyal iletişime bağlı olarak bir halk hareketi olarak da kendini gösterebilir (Hawkins & Kaltwasser, 2017: 515).

Popülizmi düşünsel yaklaşımı takiben bir ideoloji/ bir düşünce sistemi olarak tanımlayabilmek kavramın esnek yapısı sayesinde onu farklı popülist tezahürler üzerinden değerlendirebilme olanağı sunmaktadır (Uslu, 2021: 228). Ek olarak Mudde, popülist bir aktörün muhalefette veya iktidardayken söylem ve strateji olarak birbirinden farklı eğilimler sergileyebileceğini öne sürerek var olan popülizme saf halk ve seçkin/elit karşıtlığı üzerinden düşünsel yaklaşım geliştirmenin diğer yaklaşımlara nazaran uygulanabilirliğinin önemine dikkat çekmiştir (Mudde, 2017: 6).

Politik- stratejik yaklaşım popülizmi, karizmatik bir liderin seçkinler karşıtı bir retorik benimseyerek, yukarıdan aşağıya doğru kitlelere önderlik etmesi olarak yorumlamaktadır. Stratejik yaklaşımı tercih eden araştırmacılar, popülizmi düşünsel yaklaşımın ele aldığı gibi nitel bir şey olarak değil, siyasi

bir pratik şekli olarak değerlendirirler (Jansen, 2011: 75). Popülizmi stratejik yaklaşım üzerinden okumak demek siyasi lidere odaklanmak demektir. Kavramı değerlendirirken kişisel liderin rolüne önem atfeden Kurt Weyland, liderin iktidarı ele geçirmek ve sürdürmek gayesiyle uyguladığı pratikleri stratejik bir tarz olarak görmektedir (Weyland, 2001:14'ten akt. Baykan, 2017: 162).

Söylemsel-edimsel yaklaşım ise bir dil türü olarak popülizme odaklanır. Çalışmalarında söylemsel-edimsel yaklaşımı tercih eden araştırmacılara yol gösteren isim Ernesto Laclau olmuştur. O popülizm teorisini, elitlere karşı politik bir özne olarak halk inşasıyla açıklarken halk nasıl inşa edilir sorusu üzerinde durmuştur. Sosyal inşacı bir mahiyet barındıran bu yaklaşımda kimlikler siyasi aktörler tarafından kurgulanır bu anlamda da edimsel bir boyut kazanır (Moffitt, 2022: 36-39). Bu edimsel boyutu temellendirmek gerekirse, Laclau'nun (2005), popülizm teorisinde üzerinde durduğu söylem- boş gösteren- hegemonya olmak üzere üç unsur yer almaktadır. Siyasal sistemin ana ögesi olan halk nosyonu, ortak talepler ekseninde bir eşdeğerlikler zinciri kurarak kolektif bir kimliğe dönüşür. Burada boş gösteren olarak işaret ettiği halk kendine bir öteki inşa eder. Kolektif kimliğe sahip halk ötekine karşı baskın gelir ve hegemonik bir boyut kazanır. Halk ile öteki arasındaki bu antagonizma da söylemsel alanda ifade bulur ve popülizmi ortaya çıkarır.

Hem stratejik hem de söylemsel-edimsel yaklaşım halkın homojenliği vurgusunu popülizm için bir şart olarak belirlememiştir (Moffitt, 2022: 43-57). Türkiye sağ siyasetindeki popülizmin halkın homojenliğini tahayyül ettiği fikrinden yola çıkarak, stratejik ve söylemsel-edimsel yaklaşım bu noktada bir kenara bırakılmaktadır. Stratejik ve söylemsel-edimsel yaklaşımlar, popülist olarak görülen bir vakayı “derecelendirme” çabasında olup buna dair açık bir ölçüt geliştirememişlerdir. Düşünsel yaklaşımın daha güncel olması ve popülist vakaların niteliğini öne çıkarması, teorik olarak popülizm kavramını yumuşak merkezli bir ideoloji olarak kabul edip, halk-seçkinler ve genel irade üçgenine yoğunlaşmasından ötürü örnek vakalarımızı teşkil eden DP ve AKP popülizmlerini incelerken uygulanabilir olabileceği

düşünüldüğünden yoğunlukla düşünsel yaklaşım çalışmamıza kılavuzluk edecektir.

Sert ideolojiler gibi yere ve zamana göre çeşitlilikler sunan popülizm, ortaya çıktığı toplumun sosyo-kültürel, tarihsel ve ekonomik yapısı ile siyasal pratiklerine göre farklı türde örnekler sergileyebilmektedir (Fedayi & Yıldırım, 2019: 1867). Popülizmin hangi türde kendini göstereceğini ise yine toplumsal ve kültürel kodlar belirler. Bu istikamette kendini ev sahibi ideolojiye eklemleyerek sol ve sağ pratikler sunabilir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 55).

Sol pratikte popülizmin işaret ettiği halk tasviri, toplumsal alandan dışlananları, ezilenleri kapsamaktadır (Yılmaz, 2017: 45). Bu doğrultuda temsil ettiği düşünce de yoksulluğu azaltmak, gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak, istihdam oranını artırmak ve pragmatik sosyal politikaları yürürlüğe koymak şeklinde olup tüm ezilenleri birleştiren sosyalist bir tasavvurdur. Sol popülizmin esas mekânı olarak gösterebileceğimiz yer Latin Amerika'dır. Öne çıkan öncülleri ise "Bolivya'da Evo Morales, Ekvador'da Rafael Correa ve Venezuela'da Hugo Chavez" dir (Moffitt, 2022: 60-77). Popülist sol partilere ise "Yunanistan'da Syriza ve İspanya'da Podemos", sol popülist sokak eylemlerine ise "Occupy Wall Street ve Indignados" hareketleri örnek olarak verilebilir (Moffitt, 2022: 110-11).

Sol popülist düşüncenin işaret ettiği seçkin kategorisi ise neoliberal hükümetler başta olmak üzere ekonomik seçkinler olarak betimlenir (Moffitt, 2022: 75). Anlaşılacağı üzere sol popülizmin seçkin karşıtlığının altında yatan etken kimlik eksenli olmayıp tamamen sosyoekonomik endişeler ve beklentilerden kaynaklanmaktadır (March, 2007'den akt. Moffitt, 2022: 113).

Mudde ve Kaltwasser (2013: 147-168) Latin Amerika'da gözlenen popülist sol vakaların kapsayıcı özelliği ile özellikle Avrupa'da beliren sağ popülizmin dışlayıcı özelliği arasındaki ayrımın sebebinin halka yükledikleri anlamlardan kaynaklandığını belirtmektedir, sol popülizmin mantığında halk heterojen bir yapıdayken, sağ popülizmin yine çoğulculuk karşıtı yapısı sebebiyle homojen bir halk tasavvur ettiği ifade edilmektedir.

Homojen bir bütün olarak millet nosyonu ile eş tutulan halka atıfta bulunan sağ popülizm de kültürel ve ulusal bir tehdit olarak görünen ötekiye karşı dışlayıcı politikalar sürdürür bu yönüyle demokrasiye zarar veren bir mahiyet barındırır. Tercih ettikleri politikalar genelde neden-sonuç ilişkisine dayalı hassasiyetlere vurguyu öne çıkaran, güçlü hitabet sanatıyla kitleleri canlandıran türdendir (Uslu, 2021: 219).

Popülizmin birçok kılıkta ortaya çıkabildiğini iddia eden düşünsel yaklaşımın liderin rolüne atıfta bulunduğundan söz etmiştik. Karizmatik liderlik popülist bir aktörün seçim başarısı elde edebilmesi için yeterli bir koşul olarak görülmesi de gerekli bir koşuldur (Mudde, 2007: 261-301). Bu noktada Alman sosyolog Max Weber'in sosyal bilimler literatürüne kazandırmış olduğu farklı meşruiyet kaynaklarından beslenen egemenlik tiplerine değinmek yerinde olacaktır. Bu tipler: "karizmatik, geleneksel ve rasyonel egemenlik" türleridir. Popülist aktöre entegre edeceğimiz egemenlik tipi olan karizmatik egemenlik, karizmatik otorite ifadesiyle de anılır ki karizma terimi Weber'de dinsel bir kaynağa sahip olabileceği gibi siyasal, askeri veya sanatsal alanlardaki pratik becerileri de buna dâhil edebilmektedir. Onun teorisinde, kişiliklerinin gücüyle diğer insanların hayatlarını etkileyebilen, yön verebilen ve kendi duygu, düşünce ve menfaatlerini kitleler üzerinden duyurabilen insanlar karizmatik olarak kabul edilir. Özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıktığı iddia edilen karizmatik liderlikte önemli olan kendi hür iradeleriyle kitlelerin takipçiliğini kazanmaktır. Burada karizmatik lidere meşruiyetini sağlayacak olan kitlelerin onun egemenliğini tanıması ve "... bunu size ben söylüyorum" düşüncesiyle takipçileri etkileyebilme başarısıdır. Bu başarıyı idame ettiremediği durumlarda karizmatik liderin -iktidardaysa- meşruiyeti tehlikeye girer ve otoritesini yitirmekle karşı karşıya kalabilir. Bu ihtimali bertaraf etmek noktasında ise doğrudan siyasal aygıtlara başvurabilir ve kendine destek sağlayabilecek inançlı kitleler yaratmaya çalışabilir (Turner, Beeghley, & Powers, 2010: 225-26).

Yılmaz'a (2017: 47) göre temsil sürecinde önemli bir role sahip olan popülist lider, halkın iddia edilen homojen yapısını ve kanaatlerini kendi kişiliği ile özdeşleştiren ve tüm siyasetini halka dönük bir etkinlik üzerine

kuran sıklıkla sağ popülist vakalarda rastlanılan karizmatik bir niteliğe sahip şahsiyettir. Halkın tümünün adına konuşan ve tümünün iradesinin temsilcisi olduğunu iddia eden karizmatik popülist liderin, siyasetini (Abts&Rummen, 2007: 407) demokrasinin doğrudan mekanizmalarına başvurarak, halkın sağduyusuna eğilen ve ortak düşman ötekilere karşıt olduklarını ifade eden bir siyasal iletişim tarzı üzerinden gerçekleştirdiği iddia edilmektedir.

Müller'e (2017: 14) göre ise bu karizmatik liderlerin popülist siyasetlerinde ortaya koydukları birtakım ortak özellikler vardır, halka cazip gelmek, kitlelerin hassasiyetlerine duyarlı olmak ve geçmişe referans vererek her daim bir cepheleşme kurgusu yaratmak gibi. Bu tip liderler, homojen halkın bütüncül talepleri varmış gibi bunu temsil edebilme iddiasıyla kendilerine iktidara gelme imkânı sunulduğu takdirde halkın geleceği için en iyi olma vaatleri sunmaktadırlar (Müller, 2017:42-97).

Popülist liderliğin nasıl işlediğine dair farklı bir bakış açısı getiren Anders Hellström (2013: 9), halkın homojen iradesini kendi şahsiyetinde sembolleştiren karizmatik liderin sıradan halkı harekete geçirmek için kitlelerde öfke tetikleyici duygular uyandırmaya yönelik teşviklerde bulunduğunu ifade eder.

Bunu takiben popülist siyasette hâkim olan düşünce kadar önemli olan bir diğer unsur demagojidir. Popülist liderler, tutarlı olsun veya olmasın kalabalıklarda karşılık bulabilen ve kendi menfaatlerini de yansıtabilen retoriklerinde demagojiyi başarıyla uygulayabilen kimseler olduğu görülür (Keyman, 2021: viii). Popülist liderlerin sergiledikleri ortak özellikler arasına Fuat Keyman (2021: ix) “[...] denge-denetleme mekanizmalarının karar alma sürecini yavaşlattığını iddia etmeleri[dir]” yargısını ekleyerek bu doğrultuda popülist liderlerin, yargının bağımsız ve tarafsız işlevinden, güçler ayrılığından, denge-denetleme mekanizmalarından ve hatta eşit yurttaşlık haklarından hoşlanmadıklarını belirtmektedir.

Özellikle de yönetici pozisyonuna erişebilen popülist liderler, siyasette ve demokrasideki yozlaşmış olduklarını iddia ettikleri aracı kurumları (parti, meclis, yargı, stk, bürokrasi) bertaraf etmek isteyebilir doğrudan temsil

hakkının savunuculuğunu üstlenebilirler (Bora, 2006) ve hatta destek aldıkları kitleye yaslanıp kendi menfaatini karşılayan yasal sınırlar, kanunlar getirebilir, karşılamayanları yine halka referans vererek kaldırabilirler (Müller, 2017: 17). Son olarak, popülist liderlerin bir başka özelliği “halka hizmet götürmek”tir. Bu hizmet vurgusu takipçilerin destek gücünü artırmak ve aktif olarak halk için var olduklarını gösterebilmek gayesi taşımaktadır (Keyman, 2021: ix).

Müller, popülist bir liderin iktidara geldiğinde takip ettiği üç belirgin özellikten söz etmiştir. Birincisi devleti ele geçirmek; bunu sömürgeleştirmek veya gasp etmek şeklinde de tarif etmiştir. Bu özelliği örnek üzerinden aktarmaya çalışırsak, Macaristan’da iktidarda bulunan Fidesz’in popülist lideri Victor Orban’ın bürokraside tasfiyeye girişmesi ve kendi destek tabanına bürokratik avantajlar sağlaması devleti işgal etmenin yerinde bir örneğidir. Eski yozlaşmış düzeni değiştirmek için girişilen bu pratiklere tüm halka ait olan iradeden destek alınarak ahlaki bir boyutla meşrulaştırma giydirilir, burada lider kendini halkla özdeşleştirdiğinden bir bakıma halk devleti ele geçirmiş gibi gösterilir (Müller, 2017: 63-64).

Popülist bir lider iktidara geldikten sonra ikinci bir adım olarak siyasi kayırmacılığa başvurabilir. Bunu destek sağlayan seçmenlerine maddi imkânlar sunarak yapabildiği gibi yukarıda da örneğini verdiğimiz hâliyle bürokratik avantajlar sağlayarak da yapabilir. İlginç bir örnek olarak Avusturya’da yine popülist bir aktör olan Jörg Haider’ın sokaklarda seçmenlerine para dağıtarak ödüllendirmesi verilebilir (Müller, 2017: 62-64).

Üçüncü bir özellik de gayet görünür bir biçimde sivil toplumun bastırılması pratiğidir. Muhalif seslerin sağduyusundan, itirazlarından her daim rahatsızlık duyan popülistler, iktidarın edindirmiş olduğu güç mekanizmalarıyla sivil toplum örgütleri üzerinde baskı kurarlar. Bu baskı üretimini sivil toplumun gerçek halktan olmadığını ve homojen halka karşı tehdit içerdiğini iddia ederek sürdürürler (Müller, 2017: 64-67). Bunun için de en başından beri yapmak istedikleri şey sadece seçim dönemlerinde görünür olan, kayıtsız şartsız haklarının temsilini liderine bırakan, tek-tip bütünle uyumlu, gerektiğinde düşman ötekiyle mücadele eden bir kitle yaratmaktır.

İktidardaki popülistlerin dikkat çeken bir başka özelliği de iktidarda olmalarına rağmen, hem kendini hem partisini hem de seçmenlerini mağdur azınlıklar olarak sunmalarıdır. Popülist lider bu mağduriyet kozunu, hem halka yakın olmak hem de meşruiyetinin istikrarını sağlayabilmek için bir araca dönüştürür. Son olarak başvurulacak bir başka pratik de, sürekli bir tehdit varmış algısı yaratarak, kriz dönemlerine çağrıda bulunmak hâlidir burada yine halkın ortak hassasiyetlerine gönderme yapılarak meşruiyet sağlanması beklenilir (Müller, 2017: 60).

Halk egemenliğinin savunuculuğunu üstlenen popülistler iktidara geldiklerinde, halkı tek temsil edebilenin kendileri olduğunu iddia ederek ve yine eski düzene çağrılarda bulunarak buna kimi zaman kadercilik kartını da ekleyerek iktidar değişimine olumlu bakmazlar (Çamurcuoğlu, 2019: 279). Netice itibarıyla, tüm bu siyasal pratikleri sunan popülist liderler demokratikleşme ve reform söylemleriyle her daim geleneksel siyasal seçkinlere gönderme yaparak, muhalefetin sağduyusunu gayrimeşru kılarak ve bunlara ahlaki bir maske takarak şahsileştirilmiş bir süreci takip ederler (Kalaylıoğlu, 2017: 79).

Popülist liderler muhalefetteyken de iktidardayken de kutuplaştırmadan çok fazla faydalanırlar. Lider muhalefetteyken toplumda hâli hazırda bir kutuplaşma hâkimse bunu kullanarak seçim propagandasına dâhil edebilir ve kendini çoğunluk üzerinden tanımlayarak iktidara gelebilir. İktidara gelince de bu kutuplaşmayı ortadan kaldırmak gibi bir yol izlemez aksine kutupların çatışmasının üzerine giderek körükleyebilir. Popülist liderler bu kutuplaşmayı lehlerine değerlendirirken, kalabalıkları, çoğunluğu yani seçmen kitlesini gerçek halk olarak tanımlar ve ezelden beri düşman olarak konumlandırılan dolayısıyla muhalefette yer alan bir öteki kurgular. Kendi seçmenini bir ulusla özdeş tutan anlayışta da kutuplaşma artık kimlik meselesine evrilmiştir (Keyman, 2021: ix).

Temsili demokrasilerde siyasi liderin retoriğinde sık sık rastlanılan biz-öteki veya halk-elit karşıtlığı kutuplaştırıcı söylem tarzından beslenmektedir. Popülizm ilk olarak toplumsal alandaki çeşitlilikleri göz ardı ederek veya

kucaklayıcı bir yol izleyerek homojen bir halk tasavvuru yaratmaya çalışır, beraberinde çoğunluğun talep ve duygularına göre bu halkta bir düşman öteki kurgulamaktadır (de la Torre, 2017: 40).

Kimliklerin ortaya çıkışını daha önce karşılanmamış olan taleplerin varlığıyla ilişkilendiren Laclau'ya (2005: 177) ek olarak Müller (2017: 99-100) kimlik temelli siyaseti “[...] popülistlerin bir devlet altında yaşayan tüm insanların içinden bir “halk”ı çekip çıkarması[nın] ve bu popülist hatta katılamayanları dışlaması[nın]” durumu olarak tanımlamıştır. Kimlik oluşturma gayesi ile yaratılan öteki/onlar kurgusu dışlayıcı bir siyasete işaret eder. Popülist liderlerin yürüttüğü bu kutuplaştırıcı, dışlayıcı uygulamalar ve söylemlerin yaratmış olduğu hınç duygusunun kimlikleri şekillendirdiği ve siyasal eyleme dönüştürdüğü düşünülmektedir (Brown, 1995: 65).

Netice olarak neyi temsil ettiklerini karşıtı oldukları şeyler üzerinden tanımlayan popülistlerin (Orhan, 2019: 809), başvurdukları kutuplaştırıcı kimlik siyaseti veya siyasallaştırılmış kimlikler biz ve onlar ayırımına dayalı olup retorikte kendini, eski düzene yönelik göndermeler, birlik-beraberlik çağrısı ile yurt sevgisi ve milliyetçilik vurgusu şeklinde gösterebilmektedir (Yetkin, 2016: 74).

1.2. POPÜLİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Popülizmin doğuşunu ve 20. yüzyıldan itibaren yükselişini, halk egemenliği kavramının üzerine gidilmesi ile monarkların ve oligarkların yönetimine karşılık halka gidilerek demokratik yönetimlerin çoğalmasıyla açıklayan Esin Kıvrak Köroğlu (2020: 75) popülizmler çağı olarak adlandırılabilir bir sürecin yaşandığından söz eder.

1870-1890 tarihlerini kapsayan dönemde “Greenbackers” ve “Grangers” isimleriyle anılan köylü hareketinin ilk popülist vaka örneği olduğu bilinmekle birlikte, aynı dönemde ABD’de sistemde yerleşik düzene

karşı bir arayışın neticesinde kurulan Halk Partisi'nin popülizmi icat ettiği düşünülmektedir (Toprak, 1992: 4).

1890'ların sonuna doğru başlayan iktisadi bunalım köylüleri, çiftçileri siyasi seçkinlere karşı ortak talepler ekseninde birleştiren bir itici güç haline gelmiştir. Bu ortak talepler, üretilen ürünlerin çiftçiler tarafından doğu bölgelerine ulaştırılabilmesi için demiryollarının kamusallaştırılması ve ucuz kredi imkânının sağlanması şeklinde olmuştur. Beraberinde kendine popülist diyen aktivistler artık tarımla uğraşmak istemiyor, siyasal alanda söz sahibi olmak istiyordu. Köylü örgütlenmesi ile başlayan hareket yarattığı çatışma ile sistemdeki seçkinlerin varlığını tehdit edecek vaziyete gelmişti (Müller, 2017: 106-107). Kuzey Amerika popülizmini biçimlendiren tarımcılığın işaret ettiği halk tasviri üreten, çalışkan, saf insanlarken seçkinleri üretimde hiçbir şekilde yer almayan ve yüksek faizli kredilerle köylünün hakkını gasp eden bankacılar ile siyasetçiler oluşturmaktaydı. Görüleceği üzere toplumsal alanda vuku bulan ayrışma din temelli olmayıp, ekonomi temellidir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 35).

19. yüzyılın sonlarına doğru ABD'nin Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki ekonomik makasın giderek açılması, tarımsal kesim tarafında bir uyanmaya sebep olmuş, kendi mefaatlerini koruyabilmek için köylü ve çiftçilerden oluşan halk hareketleri seçkinlere karşı durarak bir çeşit tarımsal radikalizme yönelmişlerdir (Kıvrak Köroğlu, 2020: 76). 19. yüzyılda kırsalda başlayan popülist hareketler 20. ve 21. yüzyılda ekonomik krizlerin doğurduğu toplumsal ve ekonomik sıkıntılarla farklı türler ortaya koymaya başladı. 21. yüzyılda Büyük Durgunluk'un yaratmış olduğu iktisadi çöküntü ABD'de iki popülist harekete zemin hazırlamıştır: İşgal Hareketi (*Occupy Wall Street*) ve Çay Partisi (*Tea Party*). İşgal Hareketi, %99'u oluşturan Amerikan halkının sesi olduğunu iddia ederek, solda yer alan bir görüngü sunmuştur. Wall Street hakimiyetine karşılık Occupy Wall Street sloganını geliştiren ve %1'i oluşturan seçkinlere cephe alan hareket, toplumsal eşitlik ve adalet vurgusunu popülizmle birleştirmiştir. Merkezi örgütlenmedeki zayıflıkları dolayısıyla kısa ömürlü olsalar da popülizmin başarılı bir örneği kabul edilerek literatürde yerini almıştır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 39-40, 73).

Çay Partisi hareketi ise yine 2008 Küresel Ekonomik Kriz'i sonrası ABD'de ortaya çıkmış popülist bir hareket olarak anılmaktadır. Muhafazakârların ve liberallerin desteğini alan hareket, Wall Street'e karşı nefret söylemi geliştirerek, çağrılarında üretimciliğe yer vermiştir. Çay Partisi hareketi içinde beliren tabanı zayıflatan kesimler nedeniyle hareket zayıflayarak potansiyelini kaybetmiştir (Mudde & Kaltwasser, 2019:40,66).

Popülizm çalışan akademisyenler için en zengin veriyi sunan bölge Latin Amerika'dır. Gerek sosyoekonomik eşitsizliklerin artması gerekse iktisadi ve siyasi iktidarın oligarkların tekelinde bulunması, Latin Amerika için popülizmi kaçınılmaz kılmıştır. Partiler ve liderleri, egemenliğin oligarkların elinden alınarak esas sahibi olan halka verilmesini vaat eden popülist bir ideoloji benimsemişlerdir. Tarihsel süreç içerisinde Latin Amerika üç popülist dalga ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile başlayıp otoriter rejimlerin yükseldiği 1960'lara kadar sürmüştür. Bu dönemde, sanayileşmeyle birlikte kırsalın kente göçünün yoğunlaştığı ve kentte bu insanların hak taleplerinin peşine düştüğü gelişmeler yaşanmıştır. Bu etkilerle popülist düşüncelerin sosyalizmin ve komünizmin içinde yer bulduğunu belirtmek gerekir. Brezilya'da Getulio Vargas, Arjantin'de Juan Domingo Peron ve Ekvador'da Jose Maria Velasco Ibarra gibi liderler tüm Latin Amerika halkını kapsayan homojen kimlik vurgusu yaparak emperyalizme savaş açmışlardır. İşçi ve köylülerden oluşan erdem sahibi saf halkın karşısında oluşturulan seçkinler grubu, emperyalizme hizmet eden oligarklardır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 40-42).

1990'larda başlayan ve kısa süren ikinci dalga popülizm örnekleri, 1980'lerin sonunda beliren ekonomik krizin sorumlusu olarak gösterdikleri seçkinlere karşı, iradenin tehdit altında olduğunu iddia ederek halkı mobile eden Carlos Menem (Arjantin), Alberto Fujimori (Peru) ve Fernando Collor de Mello (Brezilya) gibi liderler ön plana çıkmıştır. Bu liderlerin seçkinler grubu olarak gösterdikleri ise serbest piyasanın gelişimine mâni olan yöneticiler olmuştur, kendileri de iktidara geldiklerinde neoliberal politikalar benimsemişlerdir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 42-43).

1998’de Venezuela’da Hugo Chavez’in iktidara gelmesiyle başladığı kabul edilen üçüncü dalga popülizmi Ekvador, Nikaragua ve Bolivya gibi ülkelere yayılarak ilerleme kaydetmiştir. Kendilerini radikal solcular olarak betimleyen üçüncü dalga popülist liderlerinin (Rafael Correa, Daniel Ortega ve Evo Morales) izledikleri ortak politikalar dışlanmış ezilen kesimleri kapsayan ortak bir siyasi dil, yoksulluğu ortadan kaldıracak sosyal politikalar, siyasi seçkin karşıtlığı, eşitsizlik sorunun siyasal alana taşınması ve tüm bunları sosyalist ve popülist düşüncelerle harmanlayan bir izlek sunmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 45).

19. yüzyılın sonlarına doğru bir başka popülizm vakası kaydeden bölge Rusya olmuştur. Akademik yazında popülizmin doğuşunu Rus Narodnik hareketi ile başlatan çalışmalar olduğu gibi yukarıda bahsedilen ABD’deki ilk popülist vakalarla kronolojik olarak paralel bir seyir izlemiştir. Yine 19. yüzyılın sonlarında tüm yer kürede monarşi rejimlerine başkaldıran halkın değerlerini ön plana çıkaran hareketler yükselişe geçmiştir. Bununla birlikte Rusya’da da Çarlık rejimine karşı bir köylü hareketi olarak ortaya çıkan Narodnik Hareket (Panizza, 2005’ten akt. Kıvrak Köroğlu, 2020: 74), anlamı halk/millet olan narod kelimesinden türemiştir. Narodnik Hareketin şiarı “Halka Doğru Gitmek”tir (Toprak, 2014). Popülistler olarak çevrilen Narodnikler Rus entelektüellerdir, köylüyü yücelten bir ideolojiyi siyasal alana taşıyan (Müller, 2017: 34) harekete önderlik etmişlerdir. Narodnik Hareket, kapitalizmin tarımda ticarileşmeyi getirmesi ile kırsalda ağaların sayısındaki artışa karşıt olarak demokratik çağrılarda bulunarak, köylü komünleri inşa etmeyi ve sosyalizme geçmeyi savunmuşlardır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 46; Yalman, 1985: 18).

Geç kapitalist dönemde köylü ideolojisi olarak ortaya çıkan Narodnik Hareket (Toprak, 1992: 9), Doğu Avrupa’da gelişme gösteren birçok tarım reformu hareketine esin kaynağı olmuştur (Mudde & Kaltwasser, 2019: 46). Türkiye’deki popülist düşüncenin de referans gösterdiği kaynaklardan biri olan Narodnik akım (Toprak, 2014), şehirde ve taşrada yayılım göstermiş olsa da şiddet aygıtına başvurarak meşruiyetini kaybetmiş ve küçük kültürel bir hareket olmaktan öteye geçememiştir (Kıvrak Köroğlu, 2020: 76). Hem

ABD’de hem Rusya’da benzer dönemlerde ortaya çıkan popülizm, modernleşme ve sanayileşmeyle birlikte toplumsal alanda iktisadi yönden güçsüz grupların bir başkaldırısı olarak görülmüş olup genellikle kırsal kesimde hareket alanı bulabilmiştir (Müller, 2017: 35).

20. yüzyılda Avrupa’da hâkim güç haline gelen popülizm radikal sağ partilerde daha görünür hâle gelmiştir. Özellikle kendini otoriterlik ve yerlilikle birleştiren popülist düşünce, yabancı düşmanlığı, homojen ulus-devlet, etnik kayırmacılık temelli olup günümüz Avrupa’sında sağ partilerde oldukça açık uygulanabilmektedir. Bunun iyi bir örneği olarak Fransa’da Ulusal Cephe Partisi ve aşırı sağ popülist lideri Jean-Marie Le Pen verilebilir. Le Pen, radikal sağ popülizmine yerliliği ve AB şüpheciliğini eklemleyerek, kendi halkı için refah devleti savunculuğunu yapmıştır. Avrupa’da sol popülizm örneklerinden ise Yunanistan’da Syriza (Radikal Sol Koalisyon) seçkinler olarak AB’yi gösterirken, İspanya’da Indignados ve Podemos düşman olarak yerli yönetici seçkinleri göstermişlerdir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 48-51).

Sonuç olarak, feodal Rusya’nın Çarlık rejiminde bir köylü hareketi olarak başlayan ve benzer zamanlarda Amerika kıtasında örgütlenmelerle ortaya çıkan popülizm yükselişine geçerken temsili demokrasilerde kendini daha çok göstermeye başlamıştır. Bu bağlantı halkın iradesinden destek alan popülizmin demokrasiden faydalandığı kanaatini artırmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 54). Popülizmin demokrasi ile ilişkisine yoğunlaşacağımız bir sonraki başlıkta popülizmin demokrasinin tam olarak hangi aşamasında görünür olduğu veya hangi durumlarda başvuru olduğu aktararak, demokrasiyi tahrip ettiği ve iyileştirici olabildiği aşamalar değerlendirilecektir.

1.3. POPÜLİZM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Demokrasi kavramının etimolojik kökenini M.Ö. 5. yüzyıl itibariyle ana vatanı olan Antik Yunan’a kadar götürebilmekteyiz. Latince terminolojide

demos ve kratos sözcüklerinden türeyen demokrasi kavramı kratostan güç, yönetim ve egemenlik anlamlarını almış; demostan ise çoğunluklara ve sıradan insanlara işaret eden halk anlamını kazanarak içeriğine kavuşmuştur. Günümüze kadar ulaşan yaygın kullanımı ise halk tarafından yönetim şekli ibaresidir (Heywood, 2014: 102; Miller, 1994: 163'ten akt. Altıntaş & Önder, 2021: 122).

Mudde ve Kaltwasser (2019:100) en basit haliyle demokrasiyi çoğunluğun egemenliğinin yönetime nüfuz etmesi olarak tanımlamıştır. Demokrasiyi tanımlamaya çalışan her yaklaşımın siyasal alanda rekabete ve seçimlere odaklandığını belirtmek gerekmektedir. Herhangi bir şiddet aracı olmaksızın yönetimlerin, çoğunluk tarafından serbest ve adil seçimlerle belirlendiği sistemler demokratik olarak nitelenmektedir.

Fransız düşünür Alexis de Tocqueville'nin demokrasi algısı ise eşitlik ve özgürlük temelli bir çıkışa sahiptir. Bir demokrasiden söz edebilmek için o toplumun tüm bireylerinin sosyal yönden koşulsuz eşit olması gerekir ve ancak bu sağlanabiliyorsa sağlıklı bir halk egemenliğinden söz edilmiş olur. Özgürlük kavramını da eşitlik ve iktidarın sınırlandırıldığı bir noktadan açıklayan Tocqueville'e göre, bir toplumda iktidar şahsi menfaatlerine göre eylemde bulunmayıp, kanunlara riayet ederek faaliyetlerini sürdürüyor ve yurttaşların eşitliğine hizmet ediyorsa özgürlüğün dolayısıyla demokrasinin gerekleri yerine getirilmiş olur (Aron, 2010: 167-168).

Andrew Heywood (2014: 102) demokrasiyi, toplumdaki dezavantajlı grupların hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınarak yönetimde yer alabildikleri, halkın aracı kurumlara gerek duymaksızın egemenliği ele aldığı, eşit ve adil ilkelerin hüküm sürdüğü toplumsal bir yapı ve kontrol altına alınması gereken çoğunlukçu bir sistem olarak tarif etmiştir. Atilla Yayla (2019: 145) ise demokrasiyi herkesi ilgilendiren meseleler üzerinde tercihte bulunma hakkına sahip yurttaşların belirli mekanizmalar yoluyla siyasal faaliyette rol alması olarak ifade etmiştir. Çoğunluk yönetiminin esasında seçmen yoğunluğuna ait olduğunu vurgulayan Yayla, demokrasinin literatürde en çok istismar edilen kavram oluşunun da altını çizmiştir. Bu

noktada Heywood ise, çoğunluğun yönetimine dayanan halk egemenliğinin azınlık iradesini bastırabilecek bir erke sahip olmasının demokrasiyi yozlaştırarak çoğunluğun diktatörlüğüne dönüştürebileceğini savunmaktadır (Heywood, 2014:104).

Sosyal inşada bir üst yapı olarak kabul edilen demokrasinin temel unsurları arasında gösterebileceklerimiz siyasal katılıma ve rekabete dayalı siyasal özgürlükler, demokrasinin meşruiyetini sağlayacak olan hukukun üstünlüğü, devlet erkinin sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, yönetimde şeffaflık, laiklik, içselleştirilmiş yurttaşlık kavramı ve sivil toplumun yerleşikliğidir (Taşkesen, 2011: 68-72). Moderniteyle beraber gelişen modern demokrasilerin özellikleri arasında kavramsallaştırılan vurgular ise siyasal alanda ve hukukta eşitlik, müzakereci anlayış, yargının bağımsızlığı ilkesi, azınlık hak ve hürriyetlerinin yasal güvence altına alınması, yürütmenin kontrol ve fren fonksiyonlarıyla sınırlandırılması ve basın hürriyeti ekseninde çerçevelenmiştir (Özdemir, Şimşek, & Aktaş, 2006: 265-266).

Tarihsel süreç içerisinde toplumların gelişimine, demografik yapı ve ihtiyaçlarına bağlı olarak farklı tezahürler sunan demokrasi kavramı, kurgulamış olduğu sistem içerisinde halka attığı egemenlik rollerinin çeşitliliklerine bağlı olarak farklı alt türler ortaya koyabilmektedir. Bu hâliyle modern dönemde demokrasinin edinmiş olduğu alt türler; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, liberal demokrasi, radikal demokrasi ve müzakereci demokrasi şeklindedir. Bunların arasında literatürü en çok meşgul eden türler doğrudan ve temsili demokrasilerdir (Altıntaş & Önder, 2021: 123).

Doğrudan demokrasi, halk egemenliği esasına dayanan bu tür halkın referandum, kitle gösterileri veya televizyon yayınları aracılığıyla karar alma süreçlerine doğrudan katılımı şeklinde gerçekleşebilmektedir. İlk örneklerinden Antik Atina demokrasisi verilebilir. Yönetenler ve yönetilenler arasında aracı kurumların yer almadığı Atina demokrasisinde devletle toplumun içiçe geçtiği bir sistem görülürdü. Herhangi bir temsilcinin yer

almadığı bu sistemde belirli şartları taşıyan erkek bireyler Ekklesia adı verilen halk meclislerinde düzenlenen toplantılara katılabilir ve toplumu ilgilendiren meselelerde doğrudan söz sahibi olabilirdi. Sivil alan dahi bu kadar politize olmuşken yargı erkinde de aynı durum söz konusuydu (Yayla, 2019: 145; Heywood, 2014: 104).

Temsili demokrasi ise halka ait olan egemenliğin halk tarafından seçimler aracılığıyla seçilen temsilcilere verilmesidir. Bu demokraside temsilciler sadece seçildiği bölgeye bağlı kalmadan tüm halk adına siyasi faaliyetlerde bulunurlar. Bireylerin siyasi katılımı, seçimden seçime gerçekleşen bir çizgiyi takip etse de (Tunç, 2008: 1117), temsili demokrasilerin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan siyasi partilerde yer alarak, faaliyetlerde bulunabilirler (Yayla, 2019: 148).

Özgürlükçü, anayasal veya çoğulcu demokrasi olarak adlandırılan liberal demokrasi, negatif bireysel hak ve özgürlüklere dayanan liberalizm ile bir yönetim şekli olan demokrasinin birleşiminden meydana gelmiştir. Liberal demokraside toplumsal ve siyasal kurumsallaşmalarda tüm bireylerin eşit haklara sahip olması gerektiği öngörülmektedir (Yayla, 2019: 150; Tunç, 2008: 1121).

İlliberal demokrasiler ise liberalizmin ilkelerinden arındırılmış demokrasilerdir. Hâkim olduğu sistemler yargının iktidarın tekelinde bulunduğu, yürütmenin yetkilerinin anayasalarla sınırlandırılmadığı, yine iktidar tarafından bireyin hak ve özgürlüklerinin önemsenmediği, basın ve medyada baskı üretiminin hâkim olduğu, muhalefetin tehlikeli görülerek siyasal eylemlerinin ve alanlarının daraltılmaya çalışıldığı bir mahiyet sunmaktadır. İktidar şahsileştirildiği gibi halkın taleplerine cevap verildiği iddia edilerek halktan bağlılık beklenir. Bu tür yönetim biçimleri, seçimli otokrasi veya rekabetçi otoriteryanizm olarak da adlandırılmaktadır (Yayla, 2019: 151-152).

Bir başka üzerinde durulması gereken demokrasi çeşidi plebisitçi demokrasidir. Bu modelde yönetilenler ile yönetenler arasında aracı kurum olmaksızın plebisit (referandum) mekanizmalarıyla halk siyasal konularda

fikirlerini ifade edebilmektedir. Bu demokratik yönetim şeklini tercih eden yöneticiler, halkla doğrudan kurduğu iletişimin ona gerek tercih edebileceği retorikleriyle gerekse halka yakınlık kurmak için kullanacağı hassasiyetlerle popülist bir nitelik kazandırabileceğinden dolayı eleştiri alır (Heywood, 2014: 107).

Radikal demokrasi, halk egemenliğini savunan, devlet ile sivil toplum ilişkisinin demokratik bir düzleme taşınması gerekliliğine inanan, katılımcı demokrasiye önem atfeden bir projedir (Keyman, 1999: 11). Son olarak müzakereci demokrasi tüm yurttaşların siyasal ve toplumsal karar alma süreçlerine dahil edildiği, karşılıklı iletişim ve bilgi aktarımı şeklinde bulunulması gerekliliğini savunan bir anlayış olarak liberal demokrasiye yakın bir tür olarak öne sürülmektedir (Tunç, 2008: 1125).

19. yüzyılın ortalarından itibaren hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem Rusya'da kırsal hareketlilik ile baş gösteren popülist akım 20. yüzyıl ile birlikte Avrupa kıtasına kaymıştır. 21. yüzyılda özellikle Avrupa kıtasında siyasetlere yerleşen ve giderek yükselen popülizm tehlikesi akademik yazın tarafından da ilgi konusu olmuştur (Altıntaş & Önder, 2021: 116). Hem popülizmin hem de demokrasinin halk egemenliğini ve halk iradesini temel alması bu iki kavramın sıklıkla beraber anılmasına yol açmaktadır. 21. yüzyılda yükselen popülizm fenomeni farklı ülkelerde farklı siyasi sistemlerde farklı demokrasi türlerine bağlı olarak ilişkiye girdiği demokrasi nosyonunu ve unsurlarını biçimlendirebilme gücüne sahiptir. Bu gücün yeterliliği ile popülizm yerleşik olan demokrasiler üzerinde yıpratıcı bir formülasyon etkisi yaratırken rejim değişikliklerine kadar yol açabilmektedir, henüz demokrasisini tamamlamamış süreçlere ise olumlu katkı sağlayabileceği de düşünülmektedir.

Literatür tarandığında, popülizmin demokrasi ile olan karmaşık ilişkisi genelde popülizmin demokrasiye zarar verdiği patolojik bir fenomen olarak görülen veya demokratikleşme evrelerine bağlı olarak iyileştirici, onarıcı bir etkisi olduğu savunulan görüşler çerçevesinde gelişim göstermiştir. İlk olarak popülizmin demokrasinin içinden bir yerlerden geldiğini düşünen Mudde ve

Kaltwasser (2019: 104-105) popülistlerin sistemde temsil edilmeyen sessiz çoğunluğun sesi olabilmeleri ve dışlanmış kesimlerin hak ve taleplerini siyasal arenada gündeme getirebilme noktasında olumlu etkilere sahip olabilecekleri değerlendirmelerinde bulunmuşlardır. Dikkat çektikleri olumsuz etkileri arasında ise popülist liderlerin çoğunlukçu bir siyasa gözeterek azınlık grupların haklarını geçiştirebilme, onların temel hak ve özgürlüklerinin korunmasında uzmanlaşmış kurumları yozlaştırabilme olasılıkları yer almaktadır. Mudde ve Kaltwasser (2019: 107), popülizmin demokrasi için doğurabileceği iyi ve kötü sonuçları tartışırken öncelikle popülizmin liberal demokrasiler ile olan antagonistik ilişkisi üzerinde durmuşlardır sadece bu taraf ile yetinmeyip demokratikleşme ve demokrasiden uzaklaşma süreçlerindeki aşamaları da değerlendirmişlerdir. Demokrasilerin yerleşik hale gelmediği ülkelerde sistemin dışına bırakılmış, temsil edilmeyen grupların tatmin edilememiş taleplerinin bir lider tarafından karşılanabilecek düşünceye dönüştüğü ortam ve durumlarda popülizmin görünür olduğunu söylemek kabul gören bir yaklaşımdır (Bozoğlu, 2017: 71).

Mudde ve Kaltwasser (2019: 116), popülizmin demokrasinin kendisiyle bir problemi olmadığını esasında liberal demokrasiyle bir anlaşmazlık yürüttüğünü savunmaktadırlar. Liberal demokrasilerin öncelediği en başta birey vurgusuna, azınlık grupların talep ve özgürlüklerini temsil eden kuruluşların varlığına, hukukun üstünlüğüne, toplumsal alanda çeşitlilikleri benimseyen çoğulcu zihniyetine karşı duran popülizm, bireye karşı bütünü öne çıkarması ile liberal demokrasinin önem verdiği ilkeleri genel iradenin haklarını kısıtladığı gerekçesiyle reddederek aslında demokrasinin kurucu unsurlarıyla bir çatışmaya girmektedir.

Popülizmin demokrasinin içinden geldiği fikrine katılan Barış Yetkin (2016: 68), demokratik sistemlerde dönem dönem beliren siyasal ve ekonomik krizlere bağlı olarak gelişen toplumsal tepkilerin ve akabinde taleplerin yoğunlaşmasını ve bu taleplere duyarlılık gösteren bir liderin, ortak arzular ekseninde bir halk yaratarak meşruiyet sağlamak noktasında tüm iradeyi referans almasını patolojik bir mesele olarak değerlendirmektedir.

En başından beri ibreyi yönelttiğimiz homojen halk tasavvuru esasında popülizmin demokrasiye vurduğu en büyük darbedir. Bu tasavvurun demokrasiler için bir tehdit teşkil edeceğini vurgulayan Benjamin Moffitt (2022: 125), bir halkın içerisinde bir kesimin çekilip temel alınmasını, geri kalanların dışarıda (ötekiler) bırakılmasını ve bu geri kalmış azınlık kesimin hak ve özgürlüklerinin çoğunluk adına gasp edilmesini popülizmin başat sorunu olarak yorumlamıştır.

Popülizmin demokratik süreçler üzerindeki etkisi, demokrasinin liberalizasyonu evresi, rejim değişikliğini kasteden demokratik geçiş evresi ve demokrasinin tam manasıyla liberal demokrasiye evrildiği üç aşama üzerinden temellendirilmiştir. Bir siyasal rejimi demokratikleşme sürecine taşıyan liberalleşme aşamasında popülizm, iktidarın gücü karşısında kitleleri harekete geçirebilen, hak ve özgürlük taleplerini siyasal alana taşıyabilen bir işlev sunarken (Mudde & Kaltwasser, 2019: 109), muhalif popülistlerin siyasalarında gözlemlenebileceğini çıkarabilmek mümkündür.

Otoriter bir rejimden demokratik bir rejime geçiş sürecinde ise popülizm halkın egemenliği devralması çağrılarında bulunduğu için yine onarıcı bir etki yarattığı düşünülmektedir. Liberal demokrasinin tüm sisteme sirayet ettiği evrede ise sistem gereği halkın genel iradesinin sınırlandırılmış olması ve çoğulcu bir zihniyet öngörüldüğünden popülist mantıkla ters düşecek bir etki yaratacaktır (Mudde & Kaltwasser, 2019: 110-111). Kısaca, demokrasi bir toplumda tüm liberal unsurlarıyla yerleşik hâle gelmiş ise popülizm onun için tehlike arz edebilirken, demokrasiye geçiş veya dönüş süreçlerinde halka yönelmek, menfaatlerini ve taleplerini duyurmak, temsil etmek noktasında demokrasilere katkıda bulunabilir.

Popülizmin demokrasi ile olan bağıncı incelerken onun muhalefete yönelik yaklaşımlarını da değerlendirmek gerekmektedir. Çok kere vurgulandığı üzere popülist lider genel iradeye ve homojen halka yaslanarak halkın tek meşru temsilcisinin kendisi olduğunu dolayısıyla tek gerçek sesi kendisinin ifade ettiğini savunmaktadır. Homojen halkın dışında bırakılan ötekileri de kapsayan muhalefetin sesi her zaman gerçek dışı -

gayri meşru- ilan edilir. Bu yönüyle de yine demokrasiler için arızı bir durum yarattığı kabul edilmektedir (Moffitt, 2022: 126).

Arızı durumların başladığı evre demokrasiden uzaklaşma süreçlerine işaret etmektedir. Bu süreci demokratik çözülme ile başlatan Mudde ve Kaltwasser (2019: 111-112), hukukun üstünlüğünün yitirildiği, dezavantajlı grupların haklarının ihlal edildiği, muhalefetin sınırlandırıldığı, yargı organlarının zayıflatıldığı gibi pratiklerin ortaya konduğunu belirtmektedir. Bir sonraki aşamada popülist lider, elde ettiği güç (iktidara gelişi) ile anayasaları, seçim kanunlarını hatta tüm sistemi lehine biçimlendirerek baskı rejimi kurabilir ve demokrasinin ortadan kalkmasına yol açabilir. Benzer bir yaklaşımla Moffitt (2022: 127) sistem ister totaliter ister demokratik olsun iktidardaki bir popülist liderin elde ettiği güç ile demokrasinin tüm unsurlarını lehine şekillendirebileceğini, heterojen seslilikten rahatsız olacağını, kaynaklardan sadece yandaşlarının yararlanabilmesinin önünü açabileceğini, basını ve sosyal medyayı kısıtlayabileceğini belirterek siyasetlerinde bu pratikleri tercih eden liderler olarak Victor Orban (Macaristan) ve Recep Tayyip Erdoğan'ı (Türkiye) örnek göstermiştir. Muhalefetteki popülist bir lider ise iktidardaki popülist bir liderden her zaman daha fazla demokrasi çağrısında bulunmaktadır, sıklıkla seçimlerden söz etmekte ve siyasal pratiklerde daha fazla referanduma gidilmesini önermektedir (Mudde & Kaltwasser, 2019: 114).

Cennet Uslu (2021: 220), demokrasiler üzerindeki tüm bu yıkıcı etkilerinden dolayı popülizme illiberal demokrasi kisvesini uygun görmüştür. Bu yönüyle popülizm, kuvvetler ayrılığını, çoğunluk demokrasisini, homojen kitlelerin oluşturduğu homojen toplumları ve halka başvuran siyasal teknikleri içselleştiren bir çeşit demokrasi olarak tarif edilmiştir.

Popülizmin kaygılandırıran yönü, onun bir demokrasi içinde hem yapıcı hem yıkıcı taraflarıyla sahne alabilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Çoğulculuğun reddedilmesi, siyasetin şahsileştirilmesi, muhalefetin gayrimeşrulaştırılması gibi yönelimler demokrasinin sınırlarını ihlal ederken bir yandan da dışlanmış grupları temsil edebilmesi ve onların siyasete

katılımını teşvik edici çalışmalarda bulunabilmesi, yolsuzlukları ortaya çıkarabilmesi durumlarında da popülizmin yapıcı tarafıyla tanışmaktayız (Moffitt, 2022: 145).

Popülizmin eklemlendiği ideolojilerin türüne göre farklı potansiyeller ortaya çıkardığını vurgulamakla birlikte Moffitt, popülizmin demokrasi ile olan ilişkisine odaklanırken, demokrasinin alt türlerinin de belirleyici olabileceğine dikkat çekmiştir. Liberaller, popülizmi homojen halka, kuvvetler birliğine, azınlık grupların hak ve özgürlüklerinin korunması için oluşturulmuş kurumların yok sayılmasına ve nihayetinde otoriteryanizme işaret etmesi bakımından eleştirmektedirler. Aksi yönde bir bakış açısıyla radikal demokratlar ise popülizme halk adına demokrasiyi canlandıran, duygu ve aşırı arzulara önem veren, çoğulcu bir siyasi yapıyı geliştiren iyileştirici bir rol atfederler (2022: 19, 133-137). Radikal demokraside bu iyileştirici rolü üstlenen kişi popülist liderlerdir. Burada liderler, daha önce karşılanmamış taleplerin yoksunluğunu yaşayan kitleleri homojen bir halk inşası altında birleştiren ve bu kesimin temsilini üstlenen kişilerdir. Bu noktada liderlere yüklenen anlam o kadar ileri bir boyuttadır ki halk ile lider özdeşleştirilmiş ve liderin yokluğu bir halkın yokluğu ile eş görülmektedir (Moffitt, 2022: 140-141).

Koen Abts ve Stefan Rummens ise (2007: 409-410) geniş bir perspektifle, popülizmin hem yıkıcı hem olumlanan tarafları üzerinde durmuşlardır. Kavramın yıkıcı olan taraflarına odaklanan yaklaşımlar üzerinden, popülizmin demokrasinin esas unsurlarıyla problem halinde olduğunu bu yönüyle bir demokrasiyi tiranlığa kadar götürebileceği aşamalardan söz etmişlerdir. Diğer taraftan doğrudan demokrasi yöntemlerini içselleştiren görüşlerin ise popülizme bir gereklilik olarak yaklaştıklarını vurgulamışlardır.

Popülizmin demokrasiler içinde sorun yaratmaya başladığı nokta Nadia Urbinati'ye (2017) göre popülist fikrin halkı kamplara ayırarak bir tarafa seçkinleri yerleştirmesi ile buna karşıt biçimlendirdiği, bütüne işaret eden homojen halkı referans edindiği aşamadır. Tek bir referansla bir toplumda

yer alan tüm heterojen grupları temsil etme iddiası gerçek dışı olmakla birlikte, esasında popülizmin bütüne ulaşmak gibi bir gayesinin olmadığı bunun yerine kendi kurguladığı homojen tabakaya ait olma gerekliliği ihtiyacı hissettirilerek oluşturulduğu bilinmelidir.

Popülizmin demokrasilerde uzlaşmadığı diğer hususlar ise anayasalar ve kurumsallaşmalardır. Onun anayasa karşıtlığının arka planında yatan etken çoğulculuklara hem sosyal hem siyasal alan açabilmeleri ve dengeleme-denetleme fonksiyonlarıyla gücünün sınırlandırılacak olmasıdır, bu karşıtlıklara yoğunlukla genel iradenin sınırlandırıldığı gerekçesiyle meşru bir kimlik kazandırılır (Müller, 2017: 78). Popülist bir liderin iktidara gelmesiyle başlayan süreçlere dikkat çeken bir başka nokta da Fuat Keyman'ın (2021: ix) işaret ettiği üzere kurumsallaşmalarda görülen zayıflıktır. Yargıda, bürokraside ve sivil toplum alanlarında görülen zayıflama sadece demokrasinin içinin boşaltılmasıyla kalmadığı, devletin idari fonksiyonlarına zarar vererek bir yönetim sorununu da ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

Netice itibariyle Urbinati (2014: 295-298) iktidarın ideolojisi olarak tarif ettiği popülizmin, toplumsal alandan bir grubu çekip çıkararak onun iradesi şeklinde bir kaynaktan beslenerek, geri kalan dezavantajlı grupların iradesini yok saymasını, çoğullukları tekilliklerle eritmesini ve yine bu iradeyi kendi kişiliğiyle özdeşleştirerek şahsileştirmesini, bulunduğu yürütme erkine dengele-denetle mekanizmalarını işlevsizleştirerek, anayasal düzenlemeler getirerek gücüne güç katmasını, aracı kurumlardan hoşlanmayarak doğrudan demokrasiyi savunmasını temsili demokrasiler için parazit bir şey olarak analiz etmiştir.

Popülizmin demokrasilere zarar veren etkilerini ortadan kaldırabilmek için siyasette ve sivil alanda diyalogun işlevselleştirilmesi gerekliliğini önceleyen Uğur Köksal Odabaş (2018) müzakereci demokrasiye vurgu yapmıştır. İktidardaki popülist bir liderin yetkilerini sınırlandırabilecek mekanizmalara sahip olması, demokrasiye daha fazla hizmet edebilecek

kurumları barındırması hasebiyle parlamenter demokrasilerin elverişliliği de bir diğer alternatif olmuştur (Mudde & Kaltwasser, 2019: 115).

Popülizm ve demokrasinin ayrıldığı noktaları toparlayacak olursak, popülizm tek bir halk kimliği inşa ederek toplumdaki heterojenlikleri görmez, kalabalıkların içinde homojen tasvirle seyretilmiş bireyselliklerle ilgilenmez, onun için kolektif olan/alan gerçektir ve onun iradesi temsil edilmeye layıktır. Ahlaki bir boyut kazandırılan bu yaklaşımın kapsamı dışında kalan gruplar gerçek anlamda temsil edilemediklerinden muhalefet çoğu zamanda sivil toplumu oluşturur, muhalif kesimlerin fikirleri talepleri, itirazları ahlaki görülmez ve gerçek dışı kabul edilir. Popülist mantıkta tek bir gerçek vardır o da genel irade ve onu temsil eden liderdir. Bunun verdiği meşruiyetle siyasi faaliyetleri sorgulanmaz. Demokraside ise halk çoğunlukları kapsayan bir topluma işaret eder, toplumun değişebilir ve dönüşebilir yanını hesaba katarak her kesimin temsil hakkı bulabilmesinin önünü açar, muhalefetten yükselen itirazlara ahlaki bir anlam yüklenmez aksine meşru kılarak demokrasinin işleyişi sağlanır. Bu ayrımlarda, popülist mantık demokrasinin alanına saldıran bir izlek takip etmektedir (Müller, 2017: 97-98).

Demokrasilerde çoğunlukların azınlıklar üzerindeki ezici hakimiyetine vurgu yapan Alexis de Tocqueville, çoğunluklardan aldığı güçle bir liderin istibdat rejimine eğilim gösterebileceğine dikkat çekerek literatüre kazandırmış olduğu çoğunluğun despotizmine evrilışinden söz etmektedir (Aron, 2010: 176), bu çalışma ise Fransız düşünürün işaret ettiği bu noktayı popülizmin başladığı aşama olarak kaydetmektedir.

Sonuç olarak toparlayacak olursak, karşımızda demokratikleşme süreçlerinin aşamalarına bağlı olarak popülizmin demokrasi ile olan ilişkisine çeşitli yaklaşımlar getiren bir literatürün hâkim olduğu değerlendirilmektedir. Bu süreç bizi, popülizmi demokratik çizgiden sapmalara yol açabilecek, patolojik bir olgu olarak kabul gören yargıya ulaştırır ki savunucuları, Toygar Sinan Baykan (2017); Edward Shils (1956'dan akt. Orhan, 2019: 801); Jan - Werner Müller (2017); Koen Abts ve Stefan Rummens (2007); K. Barış Altıntaş ve Özgür Önder (2021) olarak çeşitlendirilebilir olmakla birlikte sapmanın saf

halk temelinden, sınırlı temsilinden, yargının zayıflatılmasından, sivil alanın baskılanmasından vd. kaynaklandığını vurgulamak gerekir. Bu sapmayı daha da ileriye götürüp otoriter bir ivme kazanabileceğini iddia eden araştırmacılar olarak Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser (2019); Barış Yetkin (2016); Benjamin Moffitt (2022) gösterilebilmektedir. Demokrasinin henüz yerleşik hâle gelmediği toplumlarda ise ortaya çıkan popülizm düzeltici, ihya edici bir görüntü de sunabilmektedir. Siyasi katılımı teşvik etmesi, daha evvel önemsenmeyen taleplerin sesi olması (Mudde& Kaltwasser, 2019); demokrasiyi revize edebileceği iddiası -Laclau ve Mouffe- (Moffitt, 2022) bu yargının temelini oluşturmaktadır.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME DALGASI

Türkiye'nin 1945 sonrası izleğine odaklanırken bu dönemin kavramsal çerçevede demokrasiye geçiş olarak ifade edilmesinin yaşanan gelişmelerin süreç boyutunu göz ardı ettiği iddia edilerek, aynı dönemi demokratikleşme kavramıyla açıklamanın daha uygun olabileceği düşünülmektedir (Demirel, 2021: 43). O hâlde demokratikleşme en açık tanım çabasıyla, devletin yasal mekanizmalarla sınırlandırıldığı bir süreçte yönetilenlerin siyasal karar alma fonksiyonlarına katılımlarının gerçekleşebildiği bir aşamayı tarif etmektedir (Tilly, 2004).

Türkiye'nin demokratikleşmesini incelerken bu sürecin köklerini, mirasını devraldığı Osmanlı 19. yüzyılda gerçekleşen gelişmelerde hatta daha da geriye giden bir tarihsellikte aramak gerekmektedir. Bu gelişmeleri fitilleyen ise diğer coğrafyalarda da olduğu gibi Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu özgürlükçü düşünce akımı olmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde takip edilecek toplumsal ve siyasal gelişmelerin çıkış noktası bu özgürlükçü düşünce sistemi olup demokrasi adına yorumlanabilecek aşamaların da başlangıç noktası kabul edilmiştir (Türkkan, 2018: 368).

Tam olarak bu noktada Kemal Karpaz (2010: 17-18), Türkiye demokrasi tarihinin çıkış noktasını hürriyet arayışı olarak konumlandırmıştır. Şöyle ki, demokrasinin hem bir çıktısı hem de muhâfaza edicisi olarak hürriyet serbest bir biçimde bireylerin sosyal yaşamlarını diğer bireylerin sosyal yaşamlarına mesafeli olmak kaydıyla düzenleyebilme hakkıdır. Karpaz bu hürriyet arayışlarını Türk sosyal yapısında ilk cemaat örnekleri olan aşiretlere kadar götürmüştür. 1239 Selçuklu Dönemi'nde yönetime karşı Babai isyanı olarak adlandırılan hareket inanç ve biraradalık serbestiliği talep ettiği için bunun ilk örneklerindendir. Yine 15. yüzyılda Osmanlı'nın merkeziyetçi eğilimlerine karşıt gelişen Kızılbaş Hareketi'nin bir hürriyet teması barındırdığı düşünülmektedir. Hürriyet fikri bedevi toplulukların bir alışkanlığı olarak beliren ve günümüze kadar uzanan bir sivil alan- devlet

ilişkisi oluşturmuştur. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte hürriyet çağrıları siyasal bir mahiyet ile belirginlik kazanmıştır. “[...] hürriyet duygusu demokrasinin temel taşıdır” diyen Karpaz (2010: 22-23), bu kısa tarihsel girişı demokrasiyi inşa eden faktörleri anlayabilmemiz için kurgulamıştır.

Tarihsel bakışın ibresini Osmanlı İmparatorluğu yönetim anlayışına yönlendirdiğimizde hilafet makamının ve monarşinin yol açtığı tepeden inme ve tedrici bir yaklaşımın 17. ve 18. yüzyıllarda imkân tanıdığı yenileşme hareketlerini, 19. yüzyılda artık demokrasi adına yorumlanabilecek olan adımlar takip etmiştir. Bu gelişmelerin detaylarına bakmadan evvel Osmanlı demokratikleşme çabalarında ibrenin hiçbir zaman tebaaya yani halka çevrilmediği veya tabandan bir hareketlilik ile gelişmediği gayenin İmparatorluğu son dönemlerinde içinde bulunduğu durumdan kurtarmak olduğu hatırlatılmalıdır (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 340).

18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’daki gelişmeler baz alınarak Osmanlı siyasi ve bürokrat seçkinleri tarafından toplumsal, siyasi ve idari alanda ıslahatlara başlanılmıştır. Çağa uymak suretiyle üst yapıdaki değişikliklerle başlanılan bu hamleleri ordudaki yenilikler izlemiştir (Karpaz, 2021: 14-15).

Modernleşme gayesi olarak da tarif edilen bu girişimler Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemindeki toprak kayıplarıyla yaşamış olduğu farkındalıkla ilk iş olarak orduda Avrupa tarzı bir yenileşme ve modernleşme yolu izlemiştir. 1787- 1792 Osmanlı- Rus Savaşı ile Osmanlı ordusunun mağlup edilmesiyle harekete geçen III.Selim ordudaki düzensizlikleri bertaraf edebileceği ve merkezi idareyi kuvvetlendirebileceği düşüncesiyle alanda ıslahat çalışmalarına başlamış ve Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) Ordusu’nu kurmuştur (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 343; Karpaz, 2021: 19-20). Nizam- ı Cedid Ordusunu kendi varlıkları için tehlikeli bulan yeniçeriler ise huzursuzluk çıkararak isyanlar başlatmışlardır bu da iç ve dış güvenliğe yıkıcı etkide bulunmuştur (Güzeldağ & Akyıl, 2022:343).

Orduda ufak çaplı reformlarla başlayan yenileşme hareketlerini uzun yıllar takip edecek gelişmeler ve çatışmalar izleyecek olup neticesinde

saltanat kaldırılacak, yeni bir rejim olan Cumhuriyet ilan edilecek ve çok partili siyasal sistem denemelerine girişilecektir. Bu süreçte rol oynayacak aktörlerden Jön Türklerin öneminden, parlamentarizmin doğuşuna katkılarından ve beraberinde meşrutiyeti getiren çalışmalarını Karpat, Türk siyasal hayatının gelişiminin üzerinde durulması önem arz eden aşamaların ilk kademesi olarak değerlendirmiştir. İkinci aşama ise Tek Parti Cumhuriyet rejimini kapsayan ve Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar süren demokrasinin temellerinin atıldığı bir dönemdir, üçüncü aşama olarak da 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan çok partili bir süreç olarak demokratikleşmenin başlatıldığı bir evreden söz edilmektedir (Karpat, 2010: 517-28).

Biz de bu demokratikleşme serüvenini temel olarak 1808 tarihli Sened-i İttifak antlaşmasıyla başlatarak, ilk anayasa niteliği taşıyan Kanun-ı Esâs-î'nin ilan edilişi (1876) ile ilerletip, II. Meşrutiyet ile demokratikleşme anlamında değerlendirebileceğimiz gelişmeleri aktardıktan sonra (Tosun, 2022: 189), Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte hâkim olan tek partili sistemdeki demokratik atılımların başlattığı çok partili siyasal hayattan söz ederek uzun yıllar devam eden aksaklıklara ve akabinde demokratikleşmeyi yönlendiren siyasal gelişmelere yer vereceğiz.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun meşgul olduğu muzdarip meselelerden biri merkezi idarenin zayıflaması olmuştur. Buna sebep teşkil eden unsurlardan biri de ayanlar olarak ifade edilen taşra otoriterlerinin hem siyasal hem iktisadi anlamda öne çıkmaya başlamaları gösterilmektedir. Bu doğrultuda Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa merkezi otoritenin gücünü toparlayabilmesi ve kontrollü bir güvenliğin ihdas edilebilmesi gayesiyle bu taşra otoriterleriyle karşılıklı sınırların belirlendiği bir görüşme organize etmiştir (Fanid ve Yılmaz, 2017: 51). Bu görüşme neticesinde 24 Eylül 1808 tarihinde Osmanlı ile ayanlar arasında Sened-i İttifak isimli bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma literatürde birçok çalışma tarafından İngilizlerin Magna Carta'sına benzetiliyor olsa da antlaşmanın mevcut ilişkilere yeni hak tanıması getirmemesi şeklen bir sınır getirmesi hasebiyle Karpat (2021: 33) bu benzetmenin geçerli olmadığı

kanaatini savunmaktadır. Bu suretle Osmanlı döneminde ilk kez sivil bir grup kendi taleplerini merkezi otoriteye benimsetmiş olup, padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve anayasal demokrasi anlamında bir başlangıç olarak addedilmiştir (Akyıldız,1998: 209-210).

Kısaca bu senette yer alan hususlara değinmek gerekirse, tebaalar arası vergi dağılımı adil bir şekilde gerçekleştirilip adil bir şekilde toplanılacaktı, taşra önderleri padişaha sadakatlerini bildireceklerdi ve asayiş bozmama taahhütü vereceklerdi, ek olarak bu taşra önderlerinin hak ve mülklerine dokunulmayacağı maddeleri yer almaktaydı (Zürcher, 2000: 50; Karpaz, 2021: 33). Padişahın mutlak otoritesini sınırlandırma niteliği taşıyan bu antlaşma meşruti yönetimlerin hazırlayıcısı olsa da padişah tarafından onanmış fakat uygulanmamıştır (Erdoğan, 2012: 26).

Bu dönemde gelişmeler bununla sınırlı kalmayıp dönemin padişahı II.Mahmud tarafından ordudaki düzensizliklere dikkat verilmiştir. Disiplinden ve modern eğitimden yoksun olan yeniçerilerin askeri alanda ıslahatlara karşılık sürekli isyan hâlleri ve kurulan ocakların dağılmasıyla problemi kökünden halletme arzusu duyan II.Mahmud Vakayi Hayriye olayı ile yeniçeri ordusunu dağıtarak yerine modern bir yapılanma gösteren Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu inşa etmiştir (Kunt, Akşin, Toprak,Yurdaydın & Ödekan,1997: 108-109).

Tanzimat dönemine giden yolu açan bu gelişmeleri anayasacılık faaliyetleri kapsamında 1839 yılında ilan edilecek Tanzimat Fermanı ve ardından 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı takip edecek olup her iki fermanla mutlak otoritenin yetkilerini sınırlandıracak muhtevalara sahip olmakla birlikte İmparatorluk topraklarında yaşayan etnik ve dini azınlık grupların hak ve özgürlüklerini müslüman tebaayla eşitleyecek düzenlemeler içermesi hasebiyle demokratikleşme anlamında değerlendirilebilecek önemli atılımlardır (Türk Parlamento Tarihi, 1997).

1839 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa döneminde Osmanlı Devleti kurumlarında merkezileşme yönünde bir dönüşüm başlatan ferman Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur. Bu ferman ile başlayarak 1876'ya kadar

sürecek olan evre de Tanzimat dönemi olarak isimlendirilmiş olup bir takım reformlar gerçekleştirilmiştir (Akıncı & Usta, 2015: 42).

Tarih çalışmalarında Tanzimat Hatt-ı Hümayunu olarak da addedilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu adını Gülhane Meydanı'ndan almış olup bizzat Sadrazam Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde bahsi geçen meydanda ahaliye okunmuştur. Bu hatt ile üzerinde durulan taahhüt unsurlarında gayrimüslim grupların müslüman tebaa ile eşit olarak hak ve özgürlüklerini teminat altına alan, keyfi yargılama usullerinin terkedildiği, akabinde vergi dağılımında da adil olunacağı gibi noktalar belirtilmiştir (Karpaz, 2021: 46). Osmanlı'nın demokratikleşme çizgisi açısından önem atfedilen bu ferman genel itibarıyla Avrupa model alınarak oluşturulmuştur ve bir anayasa olmasa da bütüncül anlamda kamusal alanı ilgilendiren hukuksal düzenlemeler içerdiği için anayasal sürece giden yolda değerlendirilmelidir. Bu anlamda meşruti monarşiye açılan bir kapı olan Tanzimat dönemi iç ve dış dinamikleri tatmin etme maksatlı yeni bir evrenin başladığını da göstermektedir.

Bu tatmin gayeli düzenlemelerin çıkış noktasında 19. yüzyıl sonlarına doğru gelinirken Osmanlı tebaasının yüzde 40'nın azınlık gruplarından oluştuğu ve bu grupların hak, özgürlük ve bağımsızlık talepleri doğrultusunda dış güçlerin desteğini arkalarına alarak isyan eğilimlerinde bulunmaları etkili olmuştur. Dış güçlerde bu temsil ve destek görevini, Osmanlı'nın iç işlerine karışmak noktasında fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti toplumsal ve siyasal alandaki ayrılıkçı unsurları revize etmekten başka çare görememiş ve bu doğrultuda homojen bir Osmanlı tebaası fikriyle, gayrimüslim azınlıkları müslüman halkla eşit yurttaş pozisyonuna getirecek ferman adı altında düzenlemelerle faaliyetlerini başlatmıştır (Ubicini, 1998: 35'ten akt. Güzeldağ & Akyıl, 2022: 345-46). Bu faaliyetlerin entegre edildiği sistemin kaynağının artık din eksenli olmadığı, hukuki bir kaynaktan beslendirilmeye çalışıldığı vurgulanmalıdır bunun etkisinin de elbette batının kabul etmiş olduğu değerlerin üstünlüğünün farkedilmiş olmasıyla kendini göstermiş olduğu da açılması gereken önemli bir parantezdir (Çimen & Bakan, 2019: 129).

Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu en önemli yenilik toplumsal alanı eşit görme yaklaşımıdır. Osmanlı idaresinin tüm çoğulcu kabullerinin karşılığında gayrimüslim grupların tatmin olduğu da söylenememektedir. Yine bunun arka planında yer alan faktörün batılı güçlerin tahriklerinin etkili olduğu atmosfer anımsatılmalıdır (Karpaz, 2021: 48-49). Bu arazlara rağmen Osmanlı'nın takip etmiş olduğu çoğulcu yaklaşım doğrultusunda azınlık grupların taleplerine kulak veren ve onların hak ve özgürlüklerini teminat altına alan girişimlerin esasında bireyin artık öne çıktığını ve yine bireyi sarayın hizmetinde görme anlayışının kısmen terkedildiği ve sivil alandaki özerk konumlarının kabul edildiğinin bir göstergesi sayılabileceğinin de altını çizmek gerekir (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 346).

Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilmek istenilen gelişmeler bununla da sınırlı kalmamıştır, ferman bürokratik yapılanmada da modernleşmeyi getirmiştir. Sultan II. Mahmud'un askeri alandaki düzenlemelerinin ardından, ayanlarla ilişkilerin netlik kazanması yolunda adımlar atılmıştı. Bunun üzerine fermanın öngördüğü yenilikleri yürütebilecek nitelikli bürokratik kadroya ihtiyaç duyulmuştu (Karpaz, 2021: 47). Bu ihtiyaçla merkezi idarede bakanlıkların kurulması taşra organlarıyla olan yönetsel ilişkilerin gelişmesi ve bütünleşmesi örgütsel anlamda başarı olarak addedilmiştir (Koçak, 2019: 227).

Parlamente gelişme anlamında gözlenen yenilikler, Meşveret Meclisleri'nin ve Meclis-i Valay-i Ahkam-ı Adliye'nin kurulması olmuştur (Göktolga, 2013: 17-19). Halkın siyaseten aktif bir özne oluşunun ilk aşamalarından biri olan, il yöneticilerine yardım etmek için görevlendirilecek kişileri seçebildikleri ve bu kişilerden oluşan muhasıl meclislerinin kurulması olmuştur (Tosun, 2022: 194).

Çıkış noktası olarak Avrupa'nın üstünlüğünü temel alan Tanzimat Fermanı (Karpaz, 2021: 49), Fransız İhtilali'nin geliştirdiği düşünce akımları ekseninde şekillenmiş olup toplumsal alandaki çeşitliliklerin kontrolünün kaybedildiği ve bu kesimlerin temsil bulamadıkları aidiyetsiz hissettikleri bir ortamda dış dinamiklerinden güç almalarıyla mecburi olarak çağa uymak

gerekliliğinin düşünüldüğü bir evrede ortaya çıkmıştır. Dikkat edilmesi gereken nokta fermanın, toplumsal bir eğilimi söz konusu olsa da bir halk hareketi sonucu ortaya çıkmamış dönemin bürokratik elitleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Yargı alanındaki düzenlemelerle, hak ve özgürlüklere anayasal çerçeve getiren reformlar bu dönemde ileride de bahsedilecek olan aydın bir kesimin yeşermesine de imkân tanımıştır (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 345).

Tanzimat Fermanı'nın pragmatist yönünden en çok faydalanan gruplar elbette azınlıklar olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi dış güçlerden gördükleri teşvikle talepleri hak ve özgürlük istemleriyle sınırlı kalmamıştır (Yıldız, 1999: 282). Bu doğrultuda, Tanzimat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya tanınan hak ve özgürlükler İngiltere ve Fransa gibi dış faktörlerin de itici gücü ile 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı ile pekiştirilmek istenmiştir. Etnik ve dini ayırım gözetilmeksizin oluşturulan bu düzenleme ile içselleştirilmiş bir Osmanlı kimliği inşa edilebileceği düşünülmüştür (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 346).

Toplumsal alandaki dini kategorileşmelerin yaratmış olduğu çatışma ortamını ihya edeceği düşünülen bu ıslahatlarla eşitlik kavramı öne çıkarılmıştır. Bu aşamalarla gayrimüslim kesim devlet kademelerinde görevlendirilmeye başlanmış ve hürriyet serbestliğini elde eden bu kesimler arasında milliyetçilik duyguları da pekişerek ileride İmparatorluğun yıkım sürecinde rol oynayacak aktör olmuşlardır (Karpas, 2021: 52). Bu görevlendirme yeniliğinin yanı sıra Islahat Fermanı'nı Tanzimat Fermanı'ndan ayıran bir gelişme de azınlık gruplara meclislerde temsil edilme haklarının teslim edilmiş olması yönündeki siyasi haklarında yapılmış olan ıslahattır (Karal, 2007: 2).

Genel olarak tüm tebaanın taleplerini değerlendiren ve meşruiyetini de halktan alan bir kurul olarak Eşraf Meclisleri oluşumları gözlenmektedir. Bunun haricinde seçim sistemlerine bakıldığında Meşrutî dönemlere kadar genel oy ilkesini benimsemiş bir meclisin varlığından söz edilmektedir (Türkkan, 2018: 369-370). Son olarak bu dönemde bugünkü yargıtay

organının temelinin 1868'de kurulmuş olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile danıştay organının ise Şura-ı Devlet ile atıldığı bilinmektedir (Koçak, 2019: 227).

Tanzimat devrinde Osmanlı'nın demokratikleşme adına attığı adımları incelerken 1875 tarihli Adalet Fermanı isimli belgeye denk gelmekteyiz. Bu ferman Tanzimat ve Islahat Fermanı'nda yer alan hususların tekrarı niteliğinde olup, kuvvetler ayrılığına ve yargı bağımsızlığına değinmesi sebebiyle önem taşımaktadır (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 347). Bu reformları yeterli düzeyde bulmayan ve Batılı fikirlerden etkilenen bir grup genç sağlam bir anayasanın varlığını ve fikir hürriyetinin inşa edilerek egemenliğinin mutlak otoriteden halka verilmesini talep ettikleri bir dizi düşünceyle bugün literatürde Genç Osmanlılar veya Jön Türkler olarak anılan birliği oluşturmuşlardır (Tosun, 2022: 195).

Abdülaziz'in hükümdarlığının son dönemlerinde ortaya çıkan bu grup hükümdarın mutlak otoritesine karşı gelerek devletin bürokratik anlamda yeni bir yapılanmaya ihtiyacı olduğunu savunmaktaydı. Dış güçlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmalarına şiddetle karşı çıkmakla birlikte, diğer gruplara verilen son tavizlerle müslüman halkın Osmanlı topraklarında ikinci sınıf yurttaş konumuna gerilemesine tepki duyuyorlardı. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sosyoekonomik, kültürel ve siyasal buhrana Avrupa'daki örnekleri birebir takip etmeksizin İslami bir yorumla modern çözümler aramışlardır (Karpas, 2021: 63-65).

Özünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu buhran ortamını toparlayabilmek gayesiyle girişilen Tanzimat Fermanı ve onu takip eden Islahat ile Adalet Fermanı adımlarının getirdikleri Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık grupların özerklik taleplerini ortadan kaldıracak bir etki yaratmamıştır. Bunun yanı sıra batılı güçlü devletlerin Osmanlı'nın sahip olduğu bu etnik ve dini çeşitliliğin potansiyelinden faydalanarak içişlerine müdahil olma girişimleri ve buna ek olarak da iktisadi kötü gidişat Osmanlı'nın içinde bulunduğu atmosferi tarif etmektedir. Merkezi otoriteye karşı gösterilen Kuleli Olayı ve İttifak-ı Hamiyet gibi vakalar artık idarenin

de siyasal alanda kontrolü kaybettiğini ortaya koymaktadır (Kayalı,1985: 1255).

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerinde baş gösteren ayaklanmalar Batılı devletlerin bu gayrimüslim kesimleri temsil etme rolünü üstlenmesiyle İmparatorluğun içişlerine daha fazla müdahale etmelerine yol açmış ve buna tepki gösteren Jön Türkler de Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V.Murad'ı, oluşturulacak bir anayasayı yürürlüğe koyma şartıyla başa getirmişlerdir, fakat o da sağlık sorunları gerekçesiyle görevini idame ettiremeyince aynı şartla II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır (Tunaya, 2001: 6). Bunu müteakiben Osmanlı'nın özerklik isyanlarıyla meşgul olduğu kritik bir evrede tahta çıkan II.Abdülhamit Batılı güçlerin Osmanlı tebaasındaki azınlık grupların menfaatlerini temsil etme maksatlı görüşmeleri neticesinde bir anayasanın varlığının ve meşrutiyetin ilanının bu bağımsızlık çağrılarını öteleyebileceği düşüncesiyle devreye sokmuştur. Bu doğrultuda 23 Aralık 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esâs-î biçimsel olarak anayasal mahiyette olup (Ataay, 2020: 69-70), Türkiye'nin çağdaş siyasal sistemi inşa edilirken de önemli bir aşama olarak görülmektedir (Koçak, 2019: 234). Demokratikleşme anlamında da önemli bir eşik olarak yorumlanan Kanun-ı Esâs-î , anayasal süreci başlatarak hukuk devleti olabilme ve Osmanlı Devleti'nin kurumlaşmasında yine önemli bir evreye işaret etmektedir (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 348).

Kanun-ı Esâs-î'nin ilânı ile birlikte başlayan I.Meşrutiyet döneminde İmparatorlukta bulunan tüm etnik ve dini azınlık gruplar Osmanlı tebaası ile eş tutulmuş ve bu gruplara bir takım haklar tanınmıştır (Tosun, 2022: 196). Bu anayasa ile padişahın mutlak otoritesi sınırlandırılmış, toplumsal alanda düzenlemeler sağlanmış, bürokratik yapılanma revize edilmiş ve yine vergi dağılımında usulsüzlükler giderilerek üst düzey bürokratların yargılanabileceği mahkemeler oluşturulmuştur. Kanun-ı Esâs-î'ye dair üzerinde durulması gereken esas nokta ise yine meşrutiyetini halka dayandırmamasıdır (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 348). Hazırlanış aşamasında meclise götürülmediği ve halk oylamasına sunulmadığı için demokratik bir hüviyete sahip olmayan Kanun-ı Esâs-î, halk egemenliği fikrine dayanmayan, içeriğinde İslami makamlara

ve uygulamalarına yer vermesi hasebiyle teokratik bir anlayış üzerine temellendirilmiştir (Ataay, 2020: 70).

Bu dönemde ilk parlamenter deneyim olarak değerlendirilen, padişah tarafından atanan kişilerden oluşan Meclis-i Ayan ile seçilmiş kişilerden oluşan Meclis-i Mebusan isimli iki meclisli bir parlamentonun varlığından söz edilmektedir. 1877'de açılan Meclis-i Mebusan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi grupları temsil eden vekillerden oluşmaktaydı (Koçak, 2019: 23).

Yürütme gücünün padişapta toplanarak genişletildiği, yasama yetkilerinin sınırlandırılarak padişaha bağlı kılındığı, özerk bir yargı sisteminin oluşturulamadığı kısacası kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenemeyerek tüm kuvvetlerin tek bir kişiye atfedildiği bu dönemde birey hak ve özgürlüklerine yaklaşım konusunda da ciddi yetersizliklerin ve sorunların yaşandığı kaydedilmiştir. Özellikle mahkemelerde yargılanmaksızın padişahın dilediği kişileri sürgüne gönderebildiği keyfi uygulamalar antidemokratik niteliktedir (Kanun-ı Esâs-î 13. madde). Hak ve özgürlüklerden devam edersek, seçme hakkı mülkiyet sahibi olanlara ve vergi ödeyenlere tanınıyordu bu vaziyet ise 1923 seçim kanununa kadar sürecektir (Ataay, 2020: 72-73).

Kanun-ı Esâs-î tam manasıyla meşruti bir sistem inşa edemese de saray dışında yer alan sivil bir grubun baskıları neticesinde parlamenter deneyime yönelmesi ve sonunda padişaha bağlı olsa da kuvvetler ayrılığının denenmesi mutlak otoritenin sarsıldığının bir belirtisidir (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 349). İlber Ortaylı'ya göre ise Kanun-ı Esâs-î ile gayrimüslimlerin memur kadrolarına getirilebilmelerinin önünün açılması laiklik anlamında yorumlanabilecek bir gelişme niteliğindedir (Ortaylı, 2008: 416).

Netice itibarıyla Kanun-ı Esâs-î halka gidilmeden oluşturulmuş olup, meşruiyetini halka dayandıramadığı, İmparatorluğun içinde bulunduğu buhrana bir çare olarak üretildiği ve aynı zamanda hak ve özgürlükler kapsamında yetersiz bir içeriğe sahip olduğu için bu noktada gerçek anlamıyla bir demokrasiden söz edilememektedir (Koçak, 2019: 234).

1877-78'de Osmanlı'nın Rusya ile girmiş olduğu savaş sonrası Balkanlardaki topraklarının büyük bir çoğunluğunu kaybeden Osmanlı padişahı II. Abdülhamit savaş sonrası meşrutiyet rejimini askıya alarak, Meclis-i Mebusan'ı dağıtmış ve istibdat rejimine yönelmiştir (Ataay, 2020: 75). 1908 senesinde ilan edilecek olan II.Meşrutiyet devrine kadar sürecek olan bu istibdat evresinde otokratik eğilimlere karşı muhalefet kanadını oluşturan Yeni Osmanlılar grubu kısıtlı faaliyetleri sonrası iktidar tarafından dağıtılmıştır. Bu esnada hem orduyu hem bürokrasiyi kendine bağımlı hale getiren II.Abdülhamit ilerlemeci düşüncelere karşı İslamcılık fikrini daha da öne çıkarmıştır. Balkanların kaybıyla başlayan ve tebaanın homojenleştiği bu atmosferde padişaha sadakatin istikrarını mevcut kılmak en mühim amaç idi (Ataay, 2020: 77). II. Abdülhamit'in her türlü baskı üretimine karşı dinmeyen hürriyet talepleri toplumun her alanında görünür olmaya başlamıştı. 33 yıl süren baskı rejiminden sonra İttihad ve Terakkî grubunun öncülüğünde Kanun-ı Esâs-î 1908'de tekrar yürürlüğe konarak II.Meşrutiyet olarak addedilen döneme girilecek ve getirdiği düzenlemelerle hürriyet çağı başlayacaktır (Güzeldağ & Akyıl, 2022: 349).

İleride rejimi biçimlendirecek ve iktidarda önemli rol oynayacak muhalefet girişimi 1889'da İttihad-i Osmani Cemiyeti adıyla kurulan daha sonra ivme kazanarak İttihad ve Terakkî Cemiyeti olarak faaliyetlerini sürdüren bir hareket olarak belirmiştir. Jön Türklerden oluştuğu kabul edilen bu örgütlenme, II. Abdülhamit'in mutlak iktidarlığındaki baskı üretimine karşılık temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, mutlak otoritenin yetkilerinin sınırlandırıldığı bir anayasal düzen talep ediyordu (Ataay, 2020: 83).

İttihadcılar, 1908-1918 yılları arasında doğrudan iktidarı ele almasalar da Mebusan Meclisi'nde çoğunluğa sahip olmalarından dolayı (Karpas, 2021: 83), Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde itici güç faktörü olarak rol oynamışlardır (Ahmad, 1996: 12). İttihad ve Terakkî Dönemini 1908-1909 birinci evre, 1909-1913 yılları arasını ikinci evre ve 1913-1918 arasını da üçüncü evre olarak analiz eden Karpas (2021: 84-85), başlarda gizli bir cemiyet olarak örgütlenme ile meydana gelen bu siyasi hareketin hürriyet

ve birlik, beraberlik çağrısı öncülüğünde güçlü devlet ve adil vergi yapılandırılması fikirleri etrafında geliştiğini vurgulamaktadır. Statüko ve seçkincilik karşıtlığı bir mahiyete sahip olan İttihadçı grup halkın seçtiği kişilerden oluşan bir meclisin yürütme organını denetleyebildiği bir sistem tahayyül ediyordu (Ahmad, 1996: 10).

Bunun arka planında 1904-1907 yılları arasında ekonomik krizin neticesi olarak beliren ve İmparatorluğun her bölgesinde baş gösteren vergi isyanları devamında maaşlarını alamayan askerlerin isyanları muhalif sesleri yoğunlaştırmış, etnik çatışmalar ortamı daha da kızıştırmıştır. Bu atmosferden faydalanan İttihad ve Terakkî Cemiyeti gösteri faaliyetlerini yoğunlaştırarak gücüne güç katmış, ordudan da taraftar elde etmiştir (Ataay, 2020: 87-89). Bu doğrultuda hükümdarın mutlak gücünü sınırlandırmak gayesi güden İttihad ve Terakkî siyasi grubu, 1908 yılında Kanun-ı Esâs-î'nin tekrar yürürlüğe konulmasında rol oynadıktan beş yıl sonra siyasi parti teşekkülüne bürünmüştür (Karpaz, 2010: 517).

İstibdat rejiminin toplumsal ve siyasal alanda başlatmış olduğu gelişmelere kayıtsız kalamayan Abdülhamit, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin baskısıyla da meclisi tekrar toplayarak Kanun-ı Esâs-î'nin tekrar yürürlükte olduğunu bildirmiştir ve bu hamle 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı olarak kabul edilmektedir. Mevcut anayasanın meşrutiyeti getirmediği deneyimlenmişti bu nedenle padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı, sorumlu tutulduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin öncelendiği, faal bir yasama organının ve birey temel hak ve özgürlüklerinin korunması yolunda değişikliklerin yapıldığı bir anayasal düzenleme getirildi (Ataay, 2020: 90-96).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı'da siyasi katılımın öne çıktığı ve çoğulcu bir yapılanmayla siyasi parti teşekküllerinin oluşmaya başladığı görülmüştür (Tosun, 2022: 198). Birey hak ve özgürlüklerini öne çıkaran parlamenter ve demokratik bir eğilimin olarak tanıdığı ilk siyasi örgütlenmeler cemiyetler olarak belirmiştir (Haytoğlu, 1997: 46). İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin yanı sıra oluşan ve çok partili siyasal hayat denemelerine geçildiğini gösteren bir oluşum olarak Osmanlıcılık fikrini

savunan ve dini irticaya karşıt gelişen Fırka-i İbad partisi (Akıncı & Usta, 2015: 43) ortaya çıkmıştır. 1908'de kurulan liberal muhafazakâr bir görünüm sunan Ahrar Fırkası da yine ilk siyasi partilerden olup, adem-i merkeziyetçiliği savunan ve gayrimüslim tebaaya hürriyet çağrılarında bulunan bir program sunmaktaydı (Ahmad, 1996: 10).

Çok partili deneyimle birlikte siyasal alanda da mücadeleler başlamıştı. Değişimden yana olan İttihad ve Terakkî grubu ile şeriatın hüküm sürmesini isteyen gerici muhalefet arasında başlayan çatışma 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanma ile neticelenmiştir. Bunun sonucunda hükümet ve meclis dağılmış, İttihadcılara iktidardan el çektirilmiştir (Ahmad, 1996: 17-18). 1909 yılına gelindiğinde yürütme organı Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'na geçmiş, yasama ise yine İttihad grubunun çoğunluğuna ait olan meclise ait kılınmıştır (Karpat, 2021:88). Bu gelişmeler akabinde İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin karşısına güçlü bir muhalefet görünümü sunan 1911 yılında kurulmuş Hürriyet ve İtilâf Fırkası çıkmıştır (Akıncı & Usta, 2015: 43).

Bu dönemde yapılan anayasal değişiklikler ile kuvvetler ayrılığı ilkesince padişahın yetkileri sınırlandırılarak yasama organına devredilmiş, mebuslar ve sadrazam meclise bağlı ve sorumlu kılınmış bunun neticesi olarak da padişaha atfedilen yürütme gücü meclise aktararak egemenlik halka dayandırılmak istenmiştir (Karpat, 2021: 88). Bu esnada 1912 Balkan Savaşlarıyla başlayan Rumeli bölgesindeki toprak kayıpları, Makedonya'nın ilhakı sonrasında Edirne'nin elden çıkarılmasına kadar varmıştır ki 1913'te Kamil Paşa kabinesi, Enver Paşa'nın önderliğindeki bir ekiple istifaya zorlanarak Bab-ı Âli Baskını olarak addedilen olay gerçekleşmiştir (Karpat, 2021: 92). Bab-ı Âli Baskını ile üçüncü dönemiyle iktidarı ele geçiren İttihad ve Terakkî Cemiyeti, kendisine karşı birleşen muhalif birlikleri dağıtmış, çok partili siyasal hayatı askıya almış ve tek parti rejimini inşa etmiştir. Her ne kadar ön ayak oldukları anayasal düzenlemeler Osmanlı'nın demokratikleşmesi için bir adım niteliğinde olmuş olsa da mevcut koşullar, çok partili deneme sürecinin iktidar mücadeleleri ve yanı sıra bitmeyen özerlik isyanları ve işgaller en nihayetinde I. Dünya Savaşı'na

katılmış olmak İmparatorluğun sonunu getiren gelişmeler olmuştur (Ataay, 2020: 102-103).

1918'e kadar ülkeyi tek partili rejimle yöneten İttihad ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasının ertesinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve durumdan sorumlu tutulan cemiyet siyasi arenadan çekilmiştir (Akıncı & Usta, 2015: 43). Bu evrede Hürriyet ve İtilâf Fırkası iktidara gelmiş (Haytoğlu, 1997: 47), savaş sonrası ülkenin bulunduğu atmosfer azınlık grupların özerklik arzularını da perçinlemiş, bunun üzerine askeri ve sivil elitlerin teşvikiyle ulus devlet sürecine gidilerek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde örgütlenmelere girişilmiştir. Bu süreçte öne çıkan Mustafa Kemal figürü ülkenin kurtuluş mücadelesine yön vererek bu örgütlenmeleri cemiyetler çatısı altında organize etmiştir (Güneş, 2020: 234).

Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanması ile fiilen sona eren Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'nin Anadolu topraklarını işgali bu ulusal çapta örgütlenmelere ivme kazandırmış ve Mustafa Kemal 1919 yılının 19 Mayıs'ında milli egemenliğe dayanan bir ulus devleti inşa çalışmalarına hız kazandırmıştır (Türkkan, 2018: 200). Burada bir parantez açmak gerekirse, Kemal Karpat (2021: 102-104) Türkiye Cumhuriyeti inşa edilirken üçlü bir çerçevenin tarihselliğine dikkat çekmiştir. Bunlar dil çerçevesi, din çerçevesi ve Osmanlı çerçevesidir. Türk dilinin Müslüman tebaa arasındaki yaygın kullanımı geçmişin geleceğe aktarılmasında rol oynayan önemli bir araç olmuştur. Din olarak İslamiyet ise yine aynı topraklara bir kimlik kazandırmıştır. Osmanlı çerçevesi ise geçirdiği dönüşüm ve aktardığı miras ile yeni kurulacak devletin aniden ortaya çıkmadığını aksine hem siyasi hem sosyokültürel tarihselliği ile köklü bir arkaplanı olduğunu göstermektedir.

I.Dünya Savaşı'nın ve ardından imzalanan mütareke metninin yaratmış olduğu yıkım kadar milliyetçilik akımının da Anadolu'da ve Balkanlar'da yaşayan halklar arasında yayılım göstermesi ve homojen etnik yapıya sahip kesimlerin birarada yaşama arzusu neticesi çıkan çatışmalar beraberinde

göçü getirmiş ve akabinde Anadolu heterojenliklerini kısmen eleyerek müslüman halkın çoğunluğu oluşturduğu bir görünüme kavuşmuştur. Ortak tabanda buluşan halk sırada ortak bir amaç etrafında birleşerek bir millet görüngüsü sunacaktır (Ataay, 2020: 130).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddelerinde yer alan, Boğazlar'ın İtilaf Devletlerince kullanıma açılması ve yine bu devletlerin Osmanlı topraklarında istedikleri yerlere askeri birliklerini sokarak işgal edebilmeleri hususları Osmanlı Devleti'nin batıdan ve daha sonra Anadolu'dan koparılması istenmiştir (Akşin, 2007: 137).

Mustafa Kemal ilk olarak Amasya'da düzenlenen toplantıda ülkenin bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu dile getirmiş ve İstanbul hükümetinin bu duruma kayıtsız olduğunun altını çizerek milletin bağımsızlığını kazanabilmesi için harekete geçmesi gerektiğini bildirerek Erzurum'da ve Sivas'ta yapılacak kongrelerin haberini vermiştir (Akşin, 2007: 147-48). 23 Temmuz 1919'da toplanabilen Erzurum Kongresi'nde çıkan kararlarca Anadolu'nun doğu illerinde Ermeni ve Rum tehlikesine karşı oluşturulmuş cemiyetler Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında toplanmış; Doğu Anadolu'nun bölünmez bütünlüğü vurgulanmış ve gayrimüslimlere yönelik tanınan haklar dışında başka taviz verilemeyeceği kararlaştırılmış ve son olarak en kısa zamanda seçimlere gidileceği duyurularak meclisin toplanacağı bildirilmiştir. Meclisin toplanacağına dair yapılan çağrının tutanaklarda direniş ve Doğu Anadolu'nun bölünmez bütünlüğüne dair vurgunun da ulusçu bir düşünceye ait olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca Erzurum Kongresi'nde oluşturulan cemiyetin idari bölümüne işaret eden bir kurul olan Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulduğu ve başkanının da Mustafa Kemal'in seçildiği ifade edilmektedir (Akşin, 2007: 153-155).

Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye'deki gücüne istinaden yurt genelinde örgütlenme çalışmalarına başlamış. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi'ni gerçekleştirdikten sonra, Kuvay-ı Milliye ordusunun potansiyel varlığına değinmiş ve ülke genelini kapsayan Anadolu

ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlayarak örgütlenmeleri mahalli boyuttan ulusal boyuta taşımıştır (Akşin, 2007: 158-162; Karpata, 2021: 121).

Bu doğrultuda ulusun bağımsızlığı adına halktan güç alan cemiyetler tek bir siyasi teşkilat altında birleştirilmiş ve Kuvay-ı Milliye ordusu aracılığıyla da cumhuriyetin ilanına giden yolda mihenk taşı rollerini üstlenmiştir (Karpata, 2021: 122-23). Bu esnada son kez toplanan Mebusan Meclis-i 28 Ocak 1920'de gerçekleştirilen gizli oturumunda Misak-ı Milli kararlarını benimsemiş fakat meclisin ömrü fazla süremeyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı Vahdettin tarafından, İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgal edildiği sırada çalışmalarını sürdürememesi gerekçesiyle dağıtılmıştır (Tosun, 2022: 200).

Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkılması ve İtilaf Devletleri'nin geri çekilmesi ile Lozan Barış Konferansında görüşmeler yapılmış ve 23 Nisan 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır (Ataay, 2020: 131). Lozan Antlaşmasıyla Sevr Antlaşması'nın hükümleri geçersiz kılınmış, Misak-ı Milli kararları diğer devletler tarafından kabul edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarına bağlı bir devlet olarak uluslararası arenada diğer Avrupalı devletlerle eşit hukuksal statüye ulaşmıştır (Akşin, 2007:252; Karpata, 2021: 140-41). Bu gelişmeler çağdaş Türk devletinin temelini oluşturmakla birlikte İtilaf Devletleri'nin de İstanbul'dan çekilmesini sağlamıştır (Karpata, 2021: 137).

23 Nisan 1920'ye gelindiğinde Meclis-i Mebusan'dan gelenlerin ve yeni seçilmişlerin katılımıyla Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılmıştır (Tosun, 2022: 202). Çok geçmeden 20 Kasım 1921'de, 1921 Anayasası olarak da addedilen Teşkilat-ı Esas-î Kanunu çıkarılmış ve siyasi düzene hukuksal bir form kazandırılmıştır. Halk egemenliğine dayanan 1921 Anayasası ile kuvvetler birliğinin esas alındığı ve halkın gerçek ve tek temsilcisi sıfatıyla egemenliğin meclise atfedildiği bir düzenleme getirilmiştir (Karpata, 2021: 126). T.B.M.M. ise Mustafa Kemal'i destekleyenlerin oluşturduğu Birinci Grup (Müdafaa-i Hukuk) ve ona

muhalefet edenlerin yer aldığı İkinci Grup olarak addedilen kesimlerden oluşmaktaydı (Karpas, 2021: 138).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan eski düzeni tasfiye etme göreviyle yola çıkan Kemalistler 1920'de artık Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarlığında yönetimi ele geçirmişlerdi (Ahmad, 1996: 161). Ahmad Kemalistlerin etkilendikleri esas vaziyetin devletin toplumsal dönüşümü sağlarken elinde bulundurduğu pratikler olduğunu iddia ederek bu yargının tek parti yönetiminin mantığını da barındırdığını ima etmektedir (Ahmad, 1996: 170).

Memleketin kendi kaderini kendi tayin etmesi fikriyle yola çıkılan milli mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın merkez ve çevrenin birleşmesini önceleyen ve halkın taleplerine, hassasiyetlerine ve kültürüne uygun bir halkçılık anlayışı benimsediği vurgulanmalıdır (Karpas, 2021: 142). Sıradaki hamle olarak ise 29 Ekim 1923'te, 1921 Anayasası'nda yapılan düzenlemelerle yeni milli devletin rejiminin cumhuriyet modelini benimsediği ilan edilmiştir. Parlamenter sistemin hâkim kılındığı bu modelde yürütme organı yasamadan bağımsız kılınarak, başbakanlık, bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanlığı makamları oluşturulmuştur (Ataay, 2020: 132).

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'in ilanı ile devrimlere hızla girişmesi, eski düzenin hüküm sürmesini arzulayan muhafazakârları da görünür kılmıştır. Özellikle 1924'te hilafetin kaldırılması bu kesimlerin hoşuna gitmemiş olsa da dinin siyasal alandaki belirleyiciliğinin önü kesilmiştir. Devamında atılan adımlarla Şeyhülislamlık makamı ile Şeriye ve Evkaf nezaretlerinin ortadan kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün oluşturulması (Ataay, 2020: 133), başlatılan reformların eski düzenin kurumlarının tasfiye edilmesiyle devam ettiğini göstermektedir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında yapılan düzenlemeler ile yargı alanında gerçekleştirilen laik düzenlemeler girişilen diğer reform açılımları olmuştur. Ataay'a (2020: 134) göre laiklik bağlamında atılan en önemli gelişme siyasal alandan dinin soyutlanması yönündeki düzenlemeler olmuştur ki, Osmanlı Devleti'nin son döneminde belirgin hale gelen siyasi

istikrarsızlık ve iktisadi kötü gidişat halini meşrulaştırmak noktasında dine başvurulması o dönemde girilen ıslahatların çağdaş seviyeye erişememesinin başat etkeni olarak görülmüştür. Bu evrede, yeni yapılanmaya karşı girişimlerde bulunanların yargılanacağı bir Hiyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmış ardından da yine T.B.M.M. kararınca İstiklal Mahkemeleri kurularak devrime karşı gelenler hâkim ve savcılarının milletvekillerinden oluştuğu bu mahkemelerde yargılanmışlardır (Akşin, 2007: 174).

Demokratik atılımlar inkılaplar üzerinden değerlendirilirken milli devletin unsurlarından birini oluşturan ve uluslaşma sürecinde idame ettirilen husus, Türk kimliğinin inşası olmuştur. Türk kimliği, bu dönemde tarihi ve kültürel bağlarla kendini Türk olarak tanımlayabilen herkese bir benlik tayin etmiştir (Karpata, 2021: 141). Din konusunda da aynı tutum izlenmiş Sünni-İslam inancı kitleleri birleştirecek bir payda olarak sürdürülmüş, etnik ve mezhepsel çeşitlilikler de bu ortak tabanda yer alması gerekliliği normalleştirilerek heterojenlikler homojen kimliğin inşası sürecinde eritilerek neticeleri günümüze kadar ulaşan kimlik meselelerine ve cepheleşmelere imkân vermiştir (Ataay, 2020: 154).

Ataay'a göre (2020: 155) Cumhuriyet rejiminde girilen milli kültür ve milli devlet inşa sürecine liberal ve sol bir çizgiyle başlanarak süreçte yaşanan gelişmelerin yönlendirme ve biçimlendirmesiyle milliyetçi-muhafazakâr bir mahiyete bürünmüştür. Netice itibariyle toprağa bağlı yurttaşlık ilkesi Sünni-Türk kimliği ekseninde tanımlanmış ve kabul edilmiştir.

Referanduma gidilmeden, meclis tarafından hazırlanan ve yürürlüğe konulan 20 Nisan tarihli 1924 Anayasası'na göre, egemenlik kayıtsız şartsız millete ait kılınıp, milleti temsil etme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne atfedilmiştir. Kuvvetler birliği esasına dayanan bu anayasa yürütme erkinin yetkilerini de mecliste toplamıştır. Kanun yapma yetkisi de meclise bırakılarak (Karpata, 2021: 147), sembolik ve sorumsuz bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştur. Yine Cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçilerek görev

süresi Meclis seçimleriyle aynı olarak dört yıllığına belirlenmiştir, hükümet ise yine Meclisten güvenoyu alarak kurulacaktı (Ataay, 2020:136).

1924 Anayasası'nı demokratikleşme bağlamında değerlendirecek, siyasi hakların tanınması için mülk sahibi olma gibi koşullar kaldırılmış, yurttaşlar arasında sınıfsal ayrım ortadan kaldırılarak eşit oy ilkesi kabul edilmiş fakat henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Bunu müteakiben yurttaşlık hakları liberal bir çerçevede tanımlanmakla birlikte, ayrıca çoğunluğa sahip partinin mecliste geniş yere sahip olması çok partili demokrasi gelişimini de güçlendiren bir başka detay olmuştur (Ataay, 2020:136-137).

Aralarında "Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay ve Rüştü paşalar ile Halis Turgut, İsmail Canbolat ve Adnan Adıvar"ın yer aldığı bir grup 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın aksine değişime üst yapıdan değil de alt yapının güçlendirilerek, halkın hassasiyetleri ve gelenekleri göz önünde bulundurularak ve muhâfaza edilerek ilerlemenin gerçekleştirilmesi kanaatindeydi. Cumhuriyet Halk Fırkası ise Osmanlı etkisinden çıkılmadan öz ve modern benlik kazanılamayacağı düşüncesiyle icraatlara üst yapıdan başlamıştı (Karpata,2021: 148-149).

Mustafa Kemal Paşa devrimlerini sürdürürken meşgul olduğu diğer gelişmeler doğudaki Kürt kökenli kesimlerin milliyetçi tepkilerle yürüttüğü; 1924 tarihli Nasturi ve Beytüşşebab ayaklanmaları ile 1925 tarihli Şeyh Said isyanı ile sonuncu olarak 1937-38'de hem coğrafi zorluğunun hem de taşra otoriterlerinin devletin kontrol gücünü engellemesi sebebiyle vuku bulan Dersim isyanları olmuştur (Ataay, 2020: 138-140). Bu esnada İsmet İnönü'nün Başbakanı olduğu hükümet çıkan Şeyh Said isyanı neticesinde Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkarttı ve irtica savunuculuğu yaptığı iddiasıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapattı (Karpata, 2021: 150).

İktidarın, Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkararak, muhalif girişimlere müsaade etmemesi ve siyasetine tek parti rejimi niteliğinde devam etmesi antidemokratik bir faaliyet olarak değerlendirilse de bir yandan devlet

eliyle ivedilikle devrimlerin sürdürülürken irtica eğilimli ayaklanmalarla karşılaşılması modernleştirme amacını sekteye uğrattığı için bu otoriter eğilimin anlaşılabilir yönü üzerinde durulmuştur. Cumhuriyetin ilk döneminde gerçekleştirilmek istenilen bir diğer proje ise milli ekonomi anlayışının oluşturulmasıydı. Toplumsal ve siyasal anlamda Osmanlı'dan devralınan tahrip bir başka yapı da ekonomi olmuş bunun toparlanması için de dış borç alımına yanaşılmamıştır. Bu süreçte ülkeye girecek yabancı sermayenin veya bir borçlanmanın tehlike arz edeceği düşüncesiyle yerli ve milli olana yönelinmiştir (Ataay, 2020: 140-45).

Bu çabalara rağmen 1929 küresel iktisadi krizi tüm dünya ülkelerinde başlattığı gibi Türkiye'de de bir buhrana yol açmıştır. Başlayan kıtlık, karaborsa beraberinde enflasyon oranlarını yükseltmiş ve işsizlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Küresel çapta devletin ekonomiye müdahalesini öngören keynesyen anlayışın yaygınlık kazanmasıyla Türkiye'de de bu eğilim gözlenerek devletçilik benimsenmiştir (Ataay, 2020: 145-46), bu gelişmeler aynı zamanda inşa edilen tek parti sisteminin de kuvvetlenmesine olanak vermiştir (Ahmad, 2020: 21).

Mustafa Kemal, 1930'a gelindiğinde tekrar çok partili demokrasi deneyimini tekrarlama kararı almış fakat kurulacak muhalefet partisinin de devrim çizgisini takip etmesi yönünde tedbirli davranmıştır (Akşin, 2007: 230). Bu sinyallerin ülkenin içinde bulunduğu gergin ortamı yumuşatabileceği ve uzlaşma niyetlerini aktarabileceği düşüncesiyle Mustafa Kemal'in de yakın arkadaşı olan Fethi Okyar Bey öncülüğünde 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur (Ahmad, 1996: 169). Bu atmosferde halk iktidara gelecek herhangi bir partinin Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha zor koşullara sebep olamayacağı düşüncesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yoğun destekte bulundu (Karpas, 2021: 154). İktisadi kötü gidişatın sürdüğü bir evrede tekrar girilen çok partili deneyim sonucu ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı liberal bir program takip ederken, tabanını ilerlemeye karşı olan muhafazakârlar ile ekonominin içinde bulunduğu durumdan Halk Partisi'ni sorumlu olduğunu düşünen kesimler oluşturmaktaydı (Ataay, 2020: 148).

Gerek elitizme kaymasından (Ataay, 2020: 149), gerekse iktisadi kötü gidişatın yarattığı krizin baş sorumlusu kabul edilmesinden ötürü halktan uzaklaşan CHP 1930 seçimlerinde yerel idare sandıklarının hatırı sayılır kısmını SCF'ye kaptırmıştır. Çok partili deneyim uzun sürmemiş, İzmir Menemen'de çıkan gerici ayaklanma ve halkın muhalefete desteği yine Fethi Bey tarafından Mustafa Kemal'e ve devrimlerine gösterilen bir tepki görünümü sunmasının verdiği rahatsızlıktan dolayı bizzat kapatılmıştır (Ahmad, 1996: 170). Bu noktadan sonra devrimlerin halka ulaşması ve benimsenmesi için radikal hamlelerde bulunularak Kemalizm düşünce sistemi takip edilecektir (Ataay, 2020: 149). Yaşanan gelişmeler neticesinde toplumun henüz çok partili yaşama hazır olmadığı düşüncesiyle ara verilen deneyime 1945-46'ya gelindiğinde tekrar başvurularak muhalefet parti teşekkülleri tekrar gün yüzüne çıkacaktır (Akıncı & Usta, 2015: 41).

Sina Akşin'e göre (2007: 235) Türkiye'de çok partili deneyimin verimli bir şekilde işleyebilmesi iç etkenlerin müdahalesi kadar dışarıda başlayan faşizmin ve beraberinde gelen totaliter rejimlerin estirdiği hava da etkili olmuştur ki neticesinde II.Dünya Savaşı gerçekleşecek Türkiye fiilen katılmasa da nasibini alacak ve savaş sonrası demokrasinin zaferiyle tekrar bu yola girecektir.

Tekrar Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönülecek olursa, kökleri Tanzimat Dönemine ve Jön Türk ideolojisine kadar uzanan Kemalizm esas formunu milli mücadele hareketi sonrası kazanmıştır (Köker, 1995: 211). Bu bilgiyi takiben 10 Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplanan Üçüncü Büyük Kurultay'ında yeni rejimi biçimlendiren ve yön veren ideolojinin Kemalizmin esasları kabul edilmiştir. Bunlar, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık şeklindedir (Köker, 1995: 133-35). 1937'de ise bu ilkeler "altı ok" hâliyle partinin sembolü hâline gelecek ve rejimi temsil edecektir (Karpata, 2021:156). Kemalizmde demokrasinin yönünü tayin eden ögeler, halkçılık ve cumhuriyetçilik olarak öne çıkmıştır. Burada halk kelimesi üreten, çalışan kesimi gösterirken halkçılık ise doğrudan demokrasi anlayışını esas almaktadır (Köker, 1995: 143). Özellikle İzmir'de Menemen gerici olayından sonra, Mustafa Kemal'in radikal hamlelere

yöneldiğinden söz edilmişti. Bu doğrultuda ilk olarak Türk Ocakları Halkevleri'ne ve Halk odalarına dönüştürülerek, Kemalizm ilkelerini takiben yürütülen etkinlikler kırsal kesimlere transfer edilmiş ve kültür devrimi bu alanlara da aşılacak istenmiştir (Akşin, 2007: 236).

Yine milli kültürün inşasında rol oynayabilecek Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Dilde de sadeleşmeye gidilerek okuma yazma oranının artırılması planlanmış, Kuran-ı Kerimin Türkçe yorumu yayınlanmış ve ezanın da 1932'de Türkçe okunabilmesi kabul edilmiştir. Bu hamleleri "kültür devrimi" teşebbüsleri olarak değerlendiren Faruk Ataay milli kültür inşasının milli kimlik sorununu da ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Bu dönemde takip edilen anlayışın Jean Jacques Rousseaucu bir yaklaşımla homojen bir ulusal kimlik yaratma yönünde olması hasebiyle çoğunlukçu bir yapıyı öngördüğü değerlendirilmiştir (Ataay, 2020: 151-153).

Yürütmek istediği kültürel devrimleri ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilmek noktasında yukarıdan aşağı otoriter bir izlek sunduğu düşünülen Kemalizmin tek parti CHP'si süresince vesayetçi bir ideoloji benimsediği çıkarımlarında bulunan Ergun Özbudun, Kemalizmin totaliter örneklerde olduğu gibi yeni bir halk yaratmaya çalışmadığını, istenilen muasır medeniyet seviyesine giden süreçte takip edilen devrimlerin araçsal bir yönünü teşkil ettiğini vurgulamıştır (1981'den akt. Köker, 1995: 214). Levent Köker ise (1995: 228-29) Kemalizmin demokrasi ile olan bu ilişkisinde üzerinde durulan vesayet kavramı altında "hükmetme" görünümünün demokratikleşmeyi zorlaştıran bir etkiye sahip olmasının yanı sıra zamanla partiyi halktan uzaklaştıran bir bürokratik elitizme de evrilttiğini ifade etmiştir.

Cumhuriyet rejimiyle beraber gelişen bir diğer tarihsel demokrasi ögesi de eşitlik yönelimidir. Milliyetçiliğe ve milli egemenliğe dayanan yeni rejim ülkeyi başta Fransa örneği olmak üzere Batı modeli bir modernleşmeye sürükledi. Zamanla toplumsal alanda sosyal, ekonomik ve kültürel reformlara girişildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasinin zaferiyle ülkeye girecek liberal fikirler, tek parti rejiminde de bir dönüşüm başlatarak, muhalif faaliyetleri ortaya çıkartacaktır (Karpaz, 2010: 519-520).

10 Kasım 1938 tarihine gelindiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra, T.B.M.M. 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde 1935 seçimlerinde milletvekili listelerini kendisinin düzenlemiş olduğunun yarattığı bir etki de düşünülmektedir (Ataay, 2020: 155). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başbakan olarak ilk önce Celâl Bayar'ı atamış olsa da Bayar'ın kısa süren görevinin ardından 25 Ocak 1939'da yerine Refik Saydam başbakanlığa getirilmiştir (Akşin, 2007: 260).

1938'de gerçekleştirilen parti kurultayında İnönü CHP'nin değişmez genel başkanı olarak seçilerek milli şef unvanını elde etmiştir, Atatürk ise ebedi şef olarak ilan edilmiştir. Bu aşamadan sonra parti ile liderin özdeşleştiği bir izlek başlayacak olup ileride Demokrat Parti muhalefetine sık sık gündeme taşınacak bir meseleyi teşkil edecektir (Akşin, 2007: 261). İnönü kısa süre sonra Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılan “Fethi Okyar, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Fuat Cebesoy, Hüseyin Yalçın ve Refet Bele” gibi isimlerle uzlaşma yoluna giderek, meclise girmelerinin önünü açmıştır (Ataay, 2020: 156). Bu dönemde ayrıca mecliste hükümeti denetleme işlevini yürütecek bir Müstakil Grup oluşturulmuştur (Akşin, 2007:261). Bu çabanın parti içerisinde farklı fikirlere önem verildiği bir imajın varlığını gösterme gayesi taşıdığı düşünülmektedir (Ataay, 2020: 156).

İsmet İnönü devri, Atatürk reformlarının olgunlaşmaya başladığı bir evre olarak lanse edilir ki bu noktada İnönü'nün takip ettiği yumuşak siyasetin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Bunu takiben İnönü dönemini II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan evreyi birinci ve 1950 seçimlerine kadar olan evreyi de ikinci bölüm olmak üzere ayırmak doğru olacaktır (Karpat, 2021: 162).

İsmet İnönü Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatmış olduğu kültür devrimine, kentlerde yaygınlaşan modernleşmeyi kırsal kesimlere taşımak suretiyle devam etmiştir. Bu doğrultuda Halkevi faaliyetlerinin köylere ulaşması gerekliliği düşünülmüyordu keza köylü nüfusun yüzde 81'ini oluşturuyordu ve her anlamda kentli nüfustan geri kalmıştı. Bu maksatla

girişilen bir başka atılım ise 17 Nisan 1940'ta kurulan Köy Enstitüleri ile köy okullarında hizmet verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi çalışması olmuştur. Burada yetiştirilen çocuklar da yine köylü nüfusun çocuklarıydı ve hedeflenen konu köyün içinden gelen çocukların yetiştirilerek yine köye eğitim hizmeti götürebilmelerinin sağlanmasıydı keza kentten gelen öğretmenler köylere adapte olmakta güçlük çekiyordu (Ataay, 2020: 156; Akşin, 2007: 267-68). Fakat 1946'ya gelindiğinde taşranın potansiyelini elinde bulunduran toprak ağalarının köylünün okuma-yazma öğrenerek aydınlanmasının kendi otoritelerine karşılık tehlike barındırmasından dolayı rahatsızlık duyacaklardır ve baskılarıyla Recep Peker'in Başbakanlığı evresinde bu Köy Enstitüleri Köy Okulları'na dönüştürülecektir (Ataay, 2020: 157).

İsmet İnönü dönemine damgasını vuran gelişme şüphesiz ki 3 Eylül 1939'da patlak veren II. Dünya Savaşı olmuştur. Bu tarihe kadar dış politikada tarafsız bir siyasa takip eden Türkiye savaşa fiilen katılmamış olsa da hem müttefik devletlerin hem de mihver devletlerin ısrarları ile karşılaşan İnönü hem Türk ordusunun bu savaşa katılabilecek teknik donanımına sahip olmamasından hem denge siyaseti yürütmek istemesinden dolayı savaşa katılmamak için büyük direnç göstermiştir (Ataay, 2020: 158). Savaş süresince Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinden ve mihver devletlerin de Akdeniz üzerindeki çıkarlarından dolayı İngiltere ve Fransa'ya yanaşan Türkiye kendini Batı bloğunun yanında bulmuştur (Karpaz, 2021: 164). Savaşa İngiltere'nin saflarında Amerika Birleşik Devletleri'nin katılmasıyla dengeler değişmiş, Almanya ve Japonya ile olan diplomasi durdurulmuştur (Ataay, 2020: 158; Karpaz, 2021: 164). Bunun arkasında yatan sebep, Milletler Cemiyeti'ne katılmak hedefinin bulunması gösterilmiştir ki cemiyette yer alabilmenin şartı Almanya ve Japonya'nın karşısında yer almak olmasıydı, 1945'te Türkiye de bunu uygulamıştır (Akşin, 2007: 265).

II. Dünya Savaşı Almanya, İtalya ve Japonya'nın başını çektiği mihver devletlerin yürüttüğü faşist ideolojinin sömürge talepleri doğrultusunda ortaya çıkmış ve onların karşısında yer alan liberal ülkelerin çatışmasıyla adeta ideolojiler savaşına dönüşmüştür (Ataay, 2020: 158). 1945'te savaşın

son bulmasıyla Nazi Almanyası'nı deviren bir SSCB ile Avrupa'nın koruyuculuğunu üstlenen ABD'nin yer aldığı iki kutuplu bir dünya görünümü ortaya çıkmıştır (Demirel, 2021: 42; Karpas, 2021: 165). Bu tabloda tehlikeli taraf olarak görülen Sovyetlerin yanında Amerika'nın varlığına ihtiyaç duyulması karşılığını bulmuş Truman Doktrini çerçevesinde bir komünizm cephesi oluşturulmuştur. Sovyetlerdense Batı bloğuna yanaşmanın hem içte komünizmi püskürteceği hem Sovyetlerin doğuda ve boğazlardaki taleplerini etkisiz kılacağı hem de Batıyla özdeşleşen demokrasiye yaklaşılabileceği düşünülmüştür (Karpas, 2021:165). İktidar partisi bu doğrultuda liberal demokrasilerin tarafında yer almanın hem ekonomik hem de güvenlik anlamında fayda getireceği kanaatindeydi (Demirel, 2021: 42).

Savaşın bir de iktisadi boyutu vardı. Türkiye'nin ekonomisi de ciddi anlamda zayıflamıştır, bunun başlıca sebeplerinden biri de tarımda çalışan genç erkek nüfusun askere alınmasıydı. Bu dönemde üretim bir hayli azalmış, ithalat olanaksızlaşmış ve kıtlık, karaborsa yine görünür olmuştu (Ataay, 2020: 160). Bu doğrultuda iktisadi kötü gidişatı toparlayabilmek için 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılarak fiyat artışları kontrol altına alınmak istenmiştir. Bu kanun etki etmeyince 1942'de Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır (Karpas, 2021: 164). Varlık Vergisi tek seferlik gayrimüslimlerden alınacak olan ağır bir vergiydi, bunu ödeyemeyecek olan da ağır şartlarda çalıştırılıyordu bu uygulamanın azınlık grupların hak ve özgürlüklerine yöneltilecek antidemokratik bir girişim olduğu ortadadır (Akşin, 2007: 266). 1943'e gelindiğinde ise Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun çıkarıldığı görülmektedir, bu kanun görünürde toprak ağalarını vergilendirmek gayesi taşısa da madur edilen kesim köylü olmuştur (Ataay, 2020: 160).

1945'te ortaya atılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ise, toprağı olmayan köylüleri toprak sahibi yapma hedefi taşıyordu fakat hükümet hem bu toprak reformunu gündeme taşıyarak köylünün desteğini kazanmak istiyor hem de toprak ağalarını karşısına almak istemiyordu (Demirel, 2021: 39). Aynı yıl yaptığı bir konuşmada İsmet İnönü mevcut siyasal sistemde bir takım düzenlemelere gidileceğini duyurarak çok partili yaşama duyulan ihtiyacın zamanın koşullarına da ayak uydurmanın gerekliliğinin bir ifadesi

olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu doğrultuda bir muhalefet partisinin varlığının demokrasiye hizmet edeceğini düşünerek farklı siyasi parti teşekküllerinin oluşmasına yeşil ışık yakmıştır (Ahmad, 2020: 27). Cumhuriyet Halk Partisi'nin aydın-bürokratik tabanının elitizme kayarak halktan uzaklaşması devlet seçkinleri ile halk arasındaki uçurumu bariz bir şekilde görünür kılmıştır bir nevi farklı ifadelerinin temsil bulabileceği siyasi partilerin varlığı demokrasi için artık elzem bir ihtiyaç olmuştur.

Bunun akabinde savaş ekonomisinin yaratmış olduğu sorunlar ve mecburi uygulamalar ve denetim mekanizmaları halkta bir hoşnutsuzluk yaratmış bunu gidermek ve kırsal kesimin desteğini kazanmak maksatlı planlanan toprak reformu tasarıları CHP içindeki ittifakı da parçalamıştır (Ahmad, 2020: 37). Bu parçalanma sadece meclis grubunda değil CHP'nin tabanını oluşturan aydın-sivil-asker bürokrasi, kentli orta kesim ve büyük toprak ağaları ittifakında da başlamıştır keza toprak reformu tasarısında yer alan özel kişilerin arazilerinin köylü/çiftçi kesimi topraklandırmak ve işletmek için müsadere edileceği kısmı toprak ağalarını bir hayli huzursuz etmişti. Ahmad'a (2020: 129) göre bu girişimin arka planında bulunan esas sebeplerden biri de taşrada büyük güce sahip olan bu toprak ağalarının tek parti yönetiminin merkezi otoritesine tehdit oluşturmasydı.

Bu esnada meclis gündemini meşgul eden mesele CHP'nin içinde beliren bir grubun toprak reformu yasasına tepki ekseninde birleşerek oluşturdukları muhalefetin iktidardan demokrasi talepleri doğrultusunda ortaya getirdikleri "Dörtlü Takrir" ismiyle addedilen bir önergeyi meclise sunmaları olmuştur. Bu muhalif grubun ön safhalarında kendisi de Aydın kentinde büyük topraklara sahip olan Adnan Menderes olmak üzere, Refik Koraltan, Emin Sazak ve Fuat Köprülü gibi isimler yer almaktaydı (Ataay, 2020: 161; Akşin, 2007: 273). Muhalif seslerini yükselten bu grubun çeşitli gazetelerde iktidarı eleştiren makaleler ele alması CHP parti disiplini gereği müsamaha gösterilecek bir faaliyet olarak kabul edilmeyerek 21 Eylül'de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir. Bu ayrışmaları Refik Koraltan'ın ihracı ile Celâl Bayar'ın istifası izlemiştir (Ahmad, 2020: 30-31).

İsmet İnönü'nün parti içinde bölükçilik yapmak yerine bir muhalefet partisi oluşturulsun önerisi üzerine çalışmalar başlamış ve 7 Ocak 1946'da Celâl Bayar öncülüğünde Demokrat Parti'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir (Demirel, 2021: 49). Kemalizmin esaslarını benimseyen Demokrat Parti grubu, demokrasi arzusuyla biraraya gelenlerin oluşturduğu - Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan - bir parti olarak demokrasiyi yerleşik kılma görevini üstlenmiş ve CHP'nin yukarıdan aşağı yürüttüğü siyasetin aksine aşağıdan yukarıya kurulmuş, halka dayanan bir kitle hareketi olarak kendilerini tanımlamışlardır (Ahmad, 2020 ; Karpat, 2021: 167).

Demokrat Parti'nin inşasıyla tekrar çok partili deneyimin başlaması, seçim sisteminde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 10 Mayıs 1946'da seçim kanunu değiştirilerek tek dereceli seçim yöntemi uygulaması kararlaştırılmıştır. Geniş bölge çoğunlukçu sistemin benimsendiği bu uygulamada en çok oyu alan parti o ilin bütün milletvekillerini çıkarabiliyordu ve mecliste de çoğunluğu elde edebiliyordu böyle bir sistemin adil olarak değerlendirilebilmesi mümkün olmadığı gibi açık oy ve gizli sayımın hâlâ devam ediyor olmasından ve denetimsizliklerinden ötürü muhalefet grubundan da yoğun eleştiri almaktaydı (Ataay, 2020: 166).

21 Temmuz 1946 seçimlerinin sağlıklı bir ortamda yapılmadığını iddia eden Demokrat Parti grubu 1947'de ilk kongresinde yayınladığı Hürriyet Misakı isimli bildirisiyle iktidardan seçim yasasının değiştirilmesini, antidemokratik uygulamaların terkedilmesini ve tarafsız bir yürütmenin varlığını talep etmişlerdir (Eroğul,1990: 22-25). Bu taleplerin karşılanacağı teminatını veren İsmet İnönü de muhalefetle sert diyaloglar yürüten Başbakan Recep Peker'i görevinden azledip daha ılımlı bir siyasi kişiliğe sahip olan Hasan Saka'yı Başbakanlık makamına getirmiştir (Ataay, 2020: 169). İkinci bir adım olarak da iktidar- muhalefet ilişkilerinin düzenlenmesi adına bir beyanname yayınlayan İsmet İnönü bu dönemde tarafsız bir cumhurbaşkanı imajı çizmek istemiştir. Üçüncü bir adım olarak ise 1950'ye gelindiğinde seçim yasasında bazı düzenlemeler yapılarak gizli oy açık sayım ilkesi kabul edilmiş, denetim fonksiyonlarının işletileceği garantisi verilerek çoğunluk sistemine bağlı kalındığı görülmektedir (Albayrak, 2014:

299). Geniş bölge çoğunluk sisteminde bir değişikliğe gidilmemesi yaklaşan genel seçimlerde CHP'nin tekrar mecliste çoğunluğu elde etme stratejisi olduğu da vurgulanmaktadır (Ataay, 2020: 170-71).

Bu şartlar altında gidilen 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti 408 vekil çıkararak oyların yüzde 53'ünü alırken, Cumhuriyet Halk Partisi ise sadece 69 vekil çıkararak oyların yüzde 39.9'unu alabilmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez halkın genel iradesinin egemen olduğu 1950 seçimlerinde ezici çoğunlukla iktidar partisi olan DP ile Türk demokrasinin yeni dönemi başlamış oldu (Karpas, 2021: 168-69). Demokrat Parti'nin bu seçim başarısında II. Dünya Savaşı'nın bırakmış olduğu yıkık ekonomi ile bunu baskıcı düzenlemelerle iyileştirmeye çalışan devletçi politikalar ve bu işten zararlı çıkan köylü, tüccar ve toprak ağalarının rolü büyüktü. Bu süreci sadece iktisadi anlamda yönetemeyen bir parti profili yoktu aynı zamanda asker-sivil-aydın bürokrat görünümüyle halktan kopmuş, halkın taleplerine yönelemeyen, kısacası halkçı bir görüngü sunamayan bir CHP siyaseti vardı. Demokrat Parti bu atmosferi iyi değerlendirerek halkın alışık olmadığı bir şekilde ona yönelerek, taleplerini temsil edebileceğine ikna ederek seçimi kazanmıştır. Bir sonraki bölümde Demokrat Parti'nin takip ettiği siyasa daha detaylı bir biçimde ele alınacağı için bu bölümde genel olarak demokratikleşme izleği aktarılmaya çalışılacaktır.

Mecliste çoğunluğa ulaşan Demokrat Parti, Cumhurbaşkanı olarak Celâl Bayar'ı seçmiştir. Celâl Bayar da halkla iletişiminin kuvvetli olduğunu düşündüğü ve liderlik vasıflarından ötürü Adnan Menderes'i başbakan olarak tayin etmiştir (Ahmad, 2020: 51-52). Adnan Menderes'e göre 1950 seçimleri Türk siyasi tarihinde milli iradenin ilk kez özgür ve tam tecellisinin neticesi mahiyetinde olup, Türk demokrasisinin zaferi olarak kayda geçecektir (Menderes, 29 Mayıs 1950 TBMM Konuşması 2014: 7).

Demokrat Parti teşkilatı tek parti CHP'si ile olan husumetini "devr-i sabık yaratmayacağız" sözüyle sık sık dile getirse de iktidara gelir gelmez ilk giriştiği işlerden biri orduda CHP'yle ilişkisi bulunan yüksek rütbeli askerleri tasfiye yoluna gitmesi olmuştur (Cumhuriyet, 7 ve 8 Haziran 1950).

DP iktidarının ilk döneminde bulunulan diğer teşebbüsler, ezanın Türkçe olarak okutulması zorunluluğunun kaldırılarak Arapça okunmasının sağlanması olmuştur, türbeler açılmış, din dersleri okullarda okutulmaya başlanmış, haftanın belirli günlerinde Kuran-ı Kerim radyodan okutulmuş (Albayrak, 2014: 301), anayasanın dili eski hâline döndürülmüştür. Bu uygulamalar din serbestisi kapsamında gerçekleştirilmiş olup bazı gerici kesimlerin suistimal etmesine de sebebiyet vermiştir öyle ki bu kesimler Atatürk aleyhtarlığına yönelmişlerdir daha sonra DP irtica tehlikesiyle burun buruna geldiğinde bunu bertaraf edebilmek için 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkartmış ve yine aynı tehlike gerekçesiyle Millet Partisi'ni kapatmıştır (Karpas, 2021: 171). Bunların yanı sıra CHP'nin birer teşkilatı olarak değerlendirilen Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatılmış, CHP'nin mal varlığına el konulmuş ve eski üst düzey memurlar görevlerinden uzaklaştırılmıştır (Albayrak, 2014: 301).

Demokrat Parti'nin iktisadi politikaları serbest piyasa ekonomisi üzerine kurulu liberal bir program öngörmekteydi (Ahmad, 2020: 35). Serbest girişim olmadan demokrasinin de inşa edilebileceğine olanak vermeyen parti grubunun ekonomide müdahaleden ziyade tanzimciliğe alan açan bir devletçilik yorumu takip ettiği değerlendirilmiştir (Ahmad, 2020: 137-38). Başbakan Menderes de milli iktisadın gelişebilmesi için yabancı sermaye akışının serbestiliğinin gerekliliğine inanıyordu, bu politikanın Atatürk döneminde takip edilenden hayli tezat olmasıyla birlikte, kapitalist gelişmenin takip edilme arzusunun bir ifadesi olarak yorumlanabilir (Cumhuriyet, 1956). Bu doğrultuda DP'liler ülkeye yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ve hızlandırmak adına ilk adım olan Yabancı Sermaye'yi Teşvik Kanunu'nu 1951'de liberalleştirme yoluna gitmiştir. Hükümet bunun da sermaye akışı için yetersiz olduğu sonucuna varınca, yabancı firmalarla ortak yatırım çalışmalarına başlamıştır (Ahmad, 2020: 142-43). Bilindiği üzere ekonomi politikalarını tarım sektörü üzerine kurgulayan DP iktidarı 1950-54 yılları arasında ABD desteğini gerek Marshall Yardımı ve Truman Doktrini üzerinden bu alana transfer etmesiyle gerekse iklim şartlarının iyi seyretmesiyle üretimde artış gözlenmiş bu durum kırsal kesimin desteğinin

de garanti altına alınmasını sağlamıştır (Albayrak, 2014: 301-302). Kentli seçmen tabanını da düşünen DP ücretli haftasonu tatili kanunu ile bu kesimin de desteğini kazanmıştır. Fakat grev yapma hakkı serbestisi çeşitli zamanlarda iktidar söylemlerinde yer edinse de bu konu DP iktidarı süresince hiçbir zaman yasallaştırılmamıştır (Ahmad, 2020: 60).

1954 seçim başarısını beyaz ihtilal olarak betimleyen iktidar partisinin (Ahmad, 2020: 55), eleştiri kabul etmezliği ve muhalefetteyken savunucusu olduğu demokrasiyi iktidara gelince unutmaya hâliyle muhalefet partileriyle olan ilişkilerini de bir açmaza sürüklemiştir. CHP'nin, DP'yi Atatürk ilke ve inkılaplarına sahip çıkmamakla, dini siyasete alet etmekle ve demokrasiyi işletememekle itham etmesi iktidar kanalında iyileştirmelere gidilmekten ziyade baskı üretimini doğurmuş ve bu da iktidar-muhalefet ilişkilerini düzelemeyecek bir çatışmaya sürükleyerek demokratikleşmeye engel ortam hazırlamıştır (Karpas, 2021: 172).

Demokrat Parti sadece muhalefetle ilişkilerini çıkmaza sürüklemekle kalmamış kendi parti grubunun çok sesliliğine tahammül edemeyen Adnan Menderes, kendi parti üyelerinin de kanadını kırmış ve bu da parti içi bölünmelere sebep olmuştur. Bu bölünme ilk olarak Demokrat Parti'nin Basın Yasası Kanunu'nu değiştirerek, basında iktidarı eleştiren yazı ve haberlerin yayınlanmasını önleme girişimiyle baş göstermiştir. Bu kanunun devlet itibarı ve özel yaşama saygı hususları gerekçesiyle çıkarıldığı öne sürülse de (Eroğul, 1990: 94-5; Ahmad, 2020: 67), DP içerisinde bir grup milletvekili konuya tepkileriyle istifalarını bildirerek, 1955'te Hürriyet Partisi çatısı altında toplanmıştır (Albayrak, 2008: 355). Kısıtlama girişimleri Basın Yasası ile sınırlı kalmamış, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapılması engellenerek, kolluk kuvvetlerine keyfi müdahalelere imkân verebilecek yetkiler tanınmıştır. Bunların yanı sıra üniversite kurumlarını özerk bir yapı olmaktan çıkararak düzenlemeler yapılarak, profesörlerin siyasetle uğraşmamaları için gerekli önlemler alınmıştır, bu baskı politikalarıyla da yetinmeyen iktidar belli bir yaşa gelmiş hâkim ve savcılarını emekliye ayırarak yargı alanında da bir tasfiye yoluna gitmiştir (Albayrak, 2014: 208-303). Bu dönemde eşi görülmedik bir şekilde, iktidar partisinin seçmen kazanamadığı

Kırşehir ilini ilçe statüsüne indirgemesi DP iktidarının yürütmekte ısrarcı olduğu sopa politikasını gösteren örneklerden sadece biridir (Ahmad, 2020: 80).

Bu gelişmeler esnasında muhalefet kanadında bir hareketlilik gözlenmekteydi iktidarın dikta politikasına karşılık ittifak kurmak isteyen siyasi partiler milli muhalefet cephesi çatısı altında birleşti. Bu ittifakın iktidardan talepleri, birey hak ve özgürlüklerinin yasal teminatının sağlanması ve bu doğrultuda anayasa mahkemesinin kurulması ile yargı bağımsızlığının getirilmesi idi (Albayrak, 2014: 304). Vurguncular olarak tasvir ettiği bu muhalefet birliğine karşılık, toplumu cepheleşmeye teşvik eden Menderes Vatan Cephesi'ni kurmuş ve dönemin Basın, Radyo ve Turizm Bakanı ulusal güvenliğin tehlikeye düştüğü çağrısıyla tüm halkı bu cepheye davet etmiştir. Feroz Ahmad'ın deyiimiyle "havuç ve sopa politikası" güdülerek Vatan Cephesi'ne katılım gösterenler ödüllendirilerek, destek vermeyenler tehdit ediliyor ve ötekileştiriliyordu (Basın, Radyo ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu'nun bütçe komisyonundaki konuşması Ankara Radyosu, 4 Şubat 1959'dan akt. Ahmad, 2020: 80). Bu atmosferde girilen bir başka baskı üretimi ürünü de Seçim Kanunu'nda değişikliklere gidilmesi olmuştur. Bu değişikliklerle aynı seçim döneminde farklı partilerden aday olma alternatifi kaldırılarak bölünmelerin önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca memur kadrolarının siyasete erişimi görev engeliyle aşılmaya çalışılarak muhalif birlik oluşumlarının önlenmesi adına maddelere de yer verilmiştir. Son olarak devlet radyosunun kullanımı iktidar tekeline bağlanarak (Ahmad, 2020: 71), muhalefetin tüm basın, yayın ve eylem özgürlüğü baskılanmıştır.

1955'e damgasını vuran gelişme ise Kıbrıs meselesi olmuştur. Dış siyasetteki gelişmelerin milliyetçi ve yerlici duyguları fitillemesi neticesinde patlak veren 6-7 Eylül olayları iç siyasetin gündemine oturarak hükümeti de güç konuma düşürmüştür ve akabinde üç büyük ilde hâl ilan edilmiştir. Bu gelişmelerde hükümetin de rolü olduğu değerlendirmeleri literatürde yer alsa da çıkan şiddetli toplumsal çatışmadan Menderes'in makamı bir zarar görmemiş, dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiştir. Dört yıl boyunca DP'nin yürüttüğü rastgele ekonomi politikaları artık kendini idame

ettiremez duruma gelmiş ve sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Yükselen enflasyon oranlarıyla mücadele edebilmek için çeşitli müdahalelere yönelen DP hükümeti son olarak Milli Korunma Kanunu'nu 1959'da yürürlüğe koymuştur (Ahmad, 2020: 70-73).

Ülkede huzuru hâkim kılmak ve siyasete istikrar kazandırmak maksadıyla öne alınan seçimler 27 Ekim 1957'de gerçekleştirilmiştir. Siyasi katılımın bir evvelki seçim dönemine kıyasla düşük oranla gerçekleştiği bu seçimlerde DP muhalefet partilerinin toplam oyunu elde edememiş olsa da mecliste yine çoğunluğa sahip olabilmıştır. CHP'lilerin seçime yolsuzluk karıştığı iddiaları üzerine çıkan hükümet karşıtı protestolar iktidar partisini daha sert tedbirler almaya itmiştir. Muhalefetin tüm eylemlerini kısıtlayacak düzenlemelerin yer aldığı 27 Aralık kararları, çoğunluk partisinin hâkim olduğu meclisten geçmiş ve o güne kadar dayanak alınan milli irade hükümet iradesi şekline bürünmüştür. Hem iktisadi kötü gidişatın yaratmış olduğu ortam hem de baskılanan muhalefetin iktidar karşıtı eylemleri ile cunta söylentileri de (9 subay olayı) ortaya çıkmaya başlamıştır bu söylentiler henüz gerçeklik barındırmasa da hükümeti daha doğrusu Menderes'i daha da otokratikleşmeye sevk etmiştir (Ahmad, 2020: 75-77).

1959 yılına gelindiğinde siyasi yaşam bir çıkmaza girdi hükümetin ekonomik istikrar programı enflasyonun önüne geçemedi, fiyatlar yükselişe geçti ve bu evrede siyasi alanı toparlamak için erken seçimden söz edilmeye başlandı fakat erken seçim ihtimali mevcut ekonomik durumda hükümet için risk barındırıyordu. Bunların yanı sıra DP muhalefetin eylemlerini sınırlandırma politikasına devam ediyordu. CHP mitinglerini düzenleyemiyor, sınırlandırıldıkça halka ulaşma turlarına ısrarla devam edebiliyordu (Ahmad, 2020: 81), bu atmosfer siyasetin ve demokrasinin geldiği çıkmazı açıklamaktadır. Toparlamak gerekirse, DP iktidarda kaldığı on yıl boyunca yönettiği popülist politikalar ile gerek tarım sektöründe başlattığı girişimler, açtığı fabrikalar ve ulaşım hizmetleriyle halk desteğini koruyabilmiş akabinde plansız programsız yürüttüğü ekonomi politikaları netice itibarıyla dış borca sürüklemiş ve bu da yetmeyince İslami değerlere sarılmıştır. Genel iradenin desteğine atıfta bulunarak meşrulaştırdığı siyaseti onu devletin tüm

kurumlarında egemenlik kurabileceği bir noktaya taşıyarak, demokrasinin geliştirilmesi umut edilen tüm unsurlarının içi boşaltılmış, sivil-muhafız alanın gelişimine müsaade edilmemiş, muhalefet yine milli iradenin temsil yüküne sığınarak gayrimeşru kabul edilmiş ve tüm bu gelişmeler bir yetersizlik problemini ortaya çıkararak partizanlaşan hükümeti antidemokratik uygulamalara sevk etmiş, toplumsal alanı kutuplaştıran- cepheleştiren bir yörüngeyle çatışma ortamına sürüklemiştir (Albayrak, 2014: 309). Tüm bu girişimler ordu içerisindeki bir grubu siyasete müdahale etmeye sevk edecek ortamı hazırlamıştır. Bu doğrultuda 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen bir askeri darbe ile Demokrat Parti iktidarına son verilmiştir. Anayasayı ihlal suçundan tutuklanan DP'li yöneticilerin yerini kısa sürede demokrasiyi tekrar işler kılacağını iddia eden Milli Birlik Komitesi adı altında bir idari teşkilat almıştır (Karpas, 2021: 173; Ataay, 2020: 182). MBK yöneticileri ilk iş olarak 1924 Anayasası'nın çoğunluk egemenliğine dayanan yapısının toplumsal ve siyasal alanda yaratmış olduğu kutuplaşma ve beraberinde getirdiği çatışma ortamının yerini çoğulcu ve demokratik zihniyete bırakacak bir anayasanın varlığının gerekliliğine işaret etmişlerdir. Bu beklentiler ekseninde çalışmalar yürütecek bir anayasa komisyonu tarafından oluşturulan taslak kurucu meclis tarafından onaylandıktan sonra 1961'de halk oylamasına sunulmuş yüzde 61 gibi bir oyla darbe ürünü anayasa kabul edilmiştir (Ataay, 2020: 183-185).

1961 Anayasası, kuvvetler ayrılığı prensibini temel alan bir yaklaşımla yürütme erkinin yetkilerini sınırlandırmaya gitmiş ve yasama erkini de "Millet Meclisi" ve "Cumhuriyet Senatosu" olmak üzere iki meclisli bir organa dayandırmıştır. Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıl ile sınırlandırılarak seçme yetkisi T.B.M.M.'ye verilmiştir. Millet meclisi seçimlerinin dört yılda bir yenilenmesi kararlaştırılırken senato seçim dönemi altı yıl olarak sınırlandırılmıştır. Fakat bu noktada eleştiri alan bölüm senato üyelerinin seçim ile atanmayan üyelerine dair olup, 1961 Anayasasının güçsüz tarafı olarak değerlendirilmiştir (Karpas, 2021: 174; Ataay, 2020: 187).

1961 Anayasası'nı hak ve hürriyetler bağlamında değerlendirmek gerekirse liberal bir çerçevede oluşturulmaya özen gösterildiği

vurgulanmalıdır ve 1924 Anayasası'nın çoğunluğun tahakkümüne zemin hazırlayan ilkeleri iyileştirilerek “çoğulcu” yaklaşım benimsenmiştir. Bu anayasa devletin temel niteliklerini belirlerken CHP'nin esaslarını geride bırakarak, ulus kavramını, hukukun üstünlüğünü, devletin sosyal ve demokratik yönünü öne çıkarmıştır. Halk egemenliğine dayanan 1961 Anayasası siyasi partileri demokrasilerin birer gereği olarak değerlendirip, seçim sisteminde geniş bölge çoğunluk sistemini terkederek “nisbi temsil” uygulamasına geçmiştir, bu değişiklik çoğulcu demokrasi adına atılan önemli bir adımdır (Karpaz, 2021: 174; Ataay, 2020: 186-87).

Anayasayı ihlal ve yolsuzluk suçlamalarından Demokrat Parti aleyhine açılan davanın yargılama süreci Yassıada Mahkemelerince yürütülmüş, neticesinde Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu (Dışişleri Bakanı) ve Hasan Polatkan'ın (Maliye Bakanı) idam cezalarının infazına karar kılınarak üç liderin 1961'in Eylül ayında infazı gerçekleştirilmiştir, Celâl Bayar'ın cezası ise müebbet hapis olarak belirlenmiştir. (Ataay, 2020: 190).

1961 Anayasası her ne kadar temel hak ve özgürlükleri yorumlayış bakımından demokratik ve liberal bir görünüm sunsa da siyasal yapıya dahil ettiği vesayetçi kurumlarla eleştirilere de tabi tutulmuştur (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 24-27). MGK'nın kazanmış olduğu statü, askeri idari mahkemelerinin öne çıkarılması, Genelkurmay Başkanlığı'nın başbakanlığa bağlı kılınması gibi gelişmeler bu vesayetçi zihniyete birer örnek teşkil etmektedir (Çimen & Bakan, 2019: 138). Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki başat engellerden biri olarak kabul edilen vesayetçi geleneğin arka planında yer alan etkenin güçlü devlet geleneği anlayışından kaynaklanarak, siyasi seçkinlerin kendilerini devlet mekanizmalarının sahibi olarak görmeleri olduğu değerlendirmelerinde bulunulmuştur. Hüseyin Aksu (2018: 5955-56) Türkiye'nin demokratikleşmemesinin önündeki en büyük engellerin çoğunlukçu bir zihniyetin yarattığı anayasalar ve aynı zihniyetin vesayetçi kurumsallaşması olduğu görüşünü savunmaktadır.

Açılan davalar neticesinde kapatılan Demokrat Parti'nin yerine Yeni Türkiye Partisi ile Adalet Partisi'nin kurulduğu bilinmektedir. Fakat DP'nin yerini eski partililerin de katılımıyla gelişen Ragıp Gümüşpala'nın kurmuş olduğu Adalet Partisi doldurabilmiştir (Karpata, 2021: 175). Bu dönemde hem anayasal düzenlemeler ile hem seçim sistemindeki köklü değişiklikler ile birçok siyasal partinin görünür olduğundan söz etmiştik. 1961 sonrasında dünyada yaygınlık gösteren sol eğilimler Türkiye'de de etkisini bulmuş bir sol kültür ve bunun da etkisiyle sol siyasi hareketler ortaya çıkmış ve üniversitelerde de bu fikirler yayılım göstermiştir. Buna zemin hazırlayan faktör olarak ise 1961 Anayasası'nın çoğulcu ortama imkân tanınması gösterilmiştir (Ataay, 2020: 199). Özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin mecliste yer alması bir antitezini de oluşturarak sağ kanatta örgütlenmelere sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler de 1960-68 dönemini kapsayacak biçimde sağ ve sol grupların muhalefeti üzerine yükselen bir toplumsal çatışma ortamı oluşturmuş, dönemin AP hükümetinin şiddetli sokak eylemlerini önleyememesi üzerine ordu yine devreye girerek siyasete müdahale etme girişimlerinde bulunmuştur (Dursun, 2007: 38-40). Dönemin siyasal kutuplaşma ortamı, 1961 Anayasası'nın sunma çabasında olduğu çoğulcu demokrasi anlayışına imkân vermemiş ve 12 Mart yarı askeri müdahalesine zemin hazırlamıştır. Bu durum Türkiye gibi çeşitli toplumsal gruplara sahip bir ülkede siyasi kültürün dolayısıyla demokratikleşmenin gelişmesini engelleyen etmenlerden olmuştur. 1961 Anayasası'nın çoğulcu demokratik kapsamı toplumsal alandaki cepheleşmeleri uzlaştıracasına, kutuplaşmaları daha da sivrileştirilmiş ve demokrasinin işleyebilmesine imkân tanımamıştır. Öyle ki bu durum bazı kesimlerin, çoğulcu demokrasinin topluma lüks geldiğini düşündürecek ortamı hazırlamış ve disiplinli bir anayasal düzenin gerekliliği işaret edilmiştir (Ataay, 2020: 204).

1970'e gelindiğinde gerek Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümetinin bir ekonomik program sunamaması devamında da develüasyona kadar gitmesi neticesinde halkta oluşan hoşnutsuzluk gerekse yükselen işçi sınıfıyla gelişen Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) faaliyetlerinin hükümet kanadından engellenmesi ile tırmanan şiddetli

gösteriler ve üniversiteli öğrenci gruplarının Türkiye'nin dış politikada yürüttüğü izleğe bir tepki olarak örgütlenerek ve silahlanarak antiemperyalist eylemlerde bulunması ülke genelindeki gerilim ortamını tırmandırmasıyla, ordu 1971'in 12 Mart gününde, AP hükümetine bir muhtıra vermiş ve akabinde Demirel hükümeti istifa etmiştir (Akşin, 2007: 300-301).

12 Mart askeri müdahalesinin gerçekleştirilmesinin gerekçesi olarak, 1968 kuşağı devrimci örgütlerinin tırmanan eylemleri gösterilmiş olsa da esasında amacın, yükselen sol muhalefetin ortadan kaldırılması ve çoğulcu imkânların topluma bahşedilmiş bir lüks olarak görülmesinden ve gelinen noktadan da bu tavizlerin sorumlu tutulmasından ötürü verilenin geri alınması olduğu ifade edilmektedir (Ataay, 2020: 208).

Askeri müdahalenin ertesinde Nihat Erim başbakanlığında yeni "partiler üstü" hükümet kuruldu. Bu hükümetin ilk girişimiyle 1961 Anayasası'nın çoğulcu yanı törpülenerek, hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirildi, TRT bağımsız bir kurum olmaktan çıkartıldı, TİP ve MNP'nin siyasi yaşamı sona erdirildi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kuruldu (Akşin, 2007: 301-302). Yine Erim hükümetinin başlatmış olduğu Balyoz Harekâtı kapsamında binlerce sol fikirli kişi tutuklanarak, insanlık dışı muameleye tabi tutulmuştur (Ataay, 2020: 208), bu operasyonun sola yönelik bir darbe olması Türkiye'de demokrasinin tek bir kanattan, tek bir düşünce sisteminden yürütölmeye çalışıldığı, farklı fikirlerin gayrimeşru ve radikal olmakla nitelendirildiği bir evrede yöneticilerin de buna zemin hazırlaması, çoğulcu temsiliyeti benimseyememeleri ve yaratılan kutuplaştırmalardan beslenmeleri Türkiye'yi demokratikleşme sürecinden hâyli uzaklaştırırken ülkenin siyasi kültürünü de yıllarca tartışılacak bir biçimlendirmeye tabi tutmuştur.

12 Mart diktasını sonlandıracak olan 1973 seçimleri olmuş ve Cumhurbaşkanlığı görevi sona eren Cevdet Sunay'dan sonra Fahri Korutürk yeni dönemin Cumhurbaşkanı ilan edilmiştir. Bu yeni dönemde öne çıkan isim CHP'den "demokratik sol" bakış açısıyla Bülent Ecevit olmuş ve takip ettiği halkçılığı 1973 seçimlerinde CHP'yi birinci parti olarak çıkarmıştır. CHP'nin öne çıkmasında aynı ideolojiyi paylaştığı düşünölen partilerin

arasında çıkan rekabetin bölünmelere yol açması da gösterilmiştir (Ataay, 2020: 212-13).

Seçimden birinci parti olarak çıkan CHP (yüzde 33) tek başına hükümeti kuracak toplam oyu elinde bulunduramadığından 1974'te İslamcı bir kimliğe sahip olan Milli Selamet Partisi (MSP) (yüzde 11) ile Türk siyasi tarihinin ilk koalisyon hükümetini kumuştur. Ortanın solu şiarını yürüten CHP, MSP ile anayasa ceza kanununda yer alan fikir serbestiliğini kısıtlayan maddelerin kaldırılması noktasında uzlaşmaya varmış olsa da din serbestiliği hususunda bir ortak fikir telakki edememekteydiler. Bu görüş farklılıkları koalisyon hükümetinin uzun ömürlü olmamasına sebebiyet vermiştir. Aynı yıl Başbakan Bülent Ecevit'in istifası ile dağılan koalisyon hükümetinin yerine Süleyman Demirel tarafından 1977 seçimlerine dek sürecek Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur (Karpaz, 2021: 206-207).

1977 seçimleriyle tekrar siyasi istikrarsızlıklar görülmeye başlanmış, CHP azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamayınca, Demirel II. Milliyetçi Cephe olarak addedilen hükümeti kurmuş fakat bu dönemde fazla istikrar gösteremeyerek, Ecevit tarafından bir hükümet kurulmuştur. 1978-1979 Ecevit hükümeti iktisadi ortamın çok kötü olduğu bir evreye denk geldi ve halk artık kıtlık ile karşı karşıyaydı (Akşin, 2007: 305). Bu dönemde tekrar tırmanan sağ ve sol grupların çatışması Aralık 1978'de gerçekleşen Maraş olayları ile Alevi-Sünni grupların çatışmasına döndürülerek, onlarca Alevi yurttaşın katliamıyla Türk demokrasi tarihine kara leke olarak kaydedilmesi gereken "Maraş katliamına" sahne olmuştur (Ataay, 2020: 220). Sina Akşin (2007: 306) ise bu tabloyu laikliğe gereken önemin epey bir süre boyunca verilmemesinin bir neticesi olarak aktarmıştır. Bu atmosferden sonra gerçekleştirilen 1979 seçimlerini CHP kaybetmiş, Bülent Ecevit istifasını vermiştir. Yeni hükümet III. Milliyetçi Cephe (1979-1980) olarak isimlendirilen AP azınlık hükümeti olmuştur.

Yeni AP hükümeti siyasi ve sosyal düzendeki kaos ortamını dizginleyebilmek için çeşitli sert tedbirler alsa da istenen başarıyı gösterememiştir. Bu dönemde 24 Ocak kararları ismiyle nitelendirilen bir

ekonomik istikrar programı oluşturulmuş ve yürütme işlevini de Turgut Özal üstlenmiştir. Ekonomik alanda atılan bu girişim dizginlenemeyen kargaşa olayları sebebiyle gelişim gösterememiştir. Hem siyasal arenadaki hem de toplumsal gruplar arasındaki şiddetli çatışma ve cepheleşme hâli, Milli Selamet Partisi'nin gerici protestoları ile bir eşik noktasına gelmiş ve ordu 1980'in 12 Eylül'ünde bir kez daha siyasete müdahale etme gereksinimi duymuştur (Karpaz, 2021: 209). Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğinde Türk ordusu 12 Eylül 1980 tarihinde "Bayrak Harekâtı" olarak isimlendirilen operasyonla Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü darbesini gerçekleştirmiştir. Askeri müdahalenin gerçekleştirilme sebebi olarak toplumsal gruplar arasındaki kutuplaşmanın şiddetli çatışma haline bürünmesi ve bunun bir kardeş kavgası olarak nitelendirilmesi ile irtica tehlikesi ve demokrasinin ilkelerinin işletilememesi gösterilmiştir (Ataay, 2020: 221). Ahmad'a göre ise müdahalenin asıl gerekçesi şiddet olayları olmayıp sınır komşusu İran'da gerçekleşen İslam devriminden sonra Türkiye'nin stratejik konumunun uluslararası arenada ön plana çıkarılması ve bölgede güvenlik koridoru olabilme fırsatının önüne iç dinamiklerin yarattığı kaos ortamının geçmesine izin verilmemesi olarak gösterilmiştir (Ahmad, 2020: 363).

Bu gelişmeler yaşanırken siyasi istikrarsızlıkların toplumsal alanda da istikrarsızlıklara yol açması ve halkın bu atmosferden bunalmış olması askeri müdahale için bir taban oluşturmuştur. Güvenlik, demokratik talepler ve siyasi istikrar anlamında halk askerin müdahalesini gerekli görmüş fakat bir askeri idare şeklini uzun vadede istememiştir (Karpaz, 2021: 213). Darbe ile birlikte ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş, hükümet ve meclis dağıtılmış, idareyi işletecek bir Milli Güvenlik Konseyi (MGK) oluşturulmuş, tüm siyasi partilerin yaşamına son verilerek (CHP'de dâhil), sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları durdurulmuştur. Kenan Evren'in başkanlık yaptığı bu konseyin gücü yasama ve yürütme erkinin yetkileriyle donatılmıştır (Ataay, 2020: 224; Akşin, 2007: 307; Karpaz, 2021: 213).

Hatırlanacağı üzere 12 Mart askeri yarı müdahalesinin gerekçelerinden biri olarak 1961 Anayasası'nın çoğulcu taslağının toplumsal alanda açtığı

“aşırılıklar” olarak tabir edilen gelişmeler ileri sürülmüştü. 1982’ye gelindiğinde çoğulcu demokrasiyi lüks olarak değerlendirenler, disipline edilmiş vesayetçi yarı-demokrasiyi topluma yeterli görmüşlerdir (Akşin, 2007: 308; Ataay, 2020: 230). Halkoylamasına sunulan 1982 Anayasası yüzde 91 gibi bir oy ile kabul edilmiş ve aynı süreçte yapılan seçimlerle Kenan Evren yeni dönemin Cumhurbaşkanı olarak ilan edilmiştir (Karpaz, 2021: 215).

Yeni anayasa ile cumhurbaşkanının icra yetkileri kuvvetlendirilmiş, yargı yürütme erkine bağlanarak hukukun üstünlüğü ilkesi göz ardı edilmiş, hak ve özgürlüklerin alanı daraltılmış, okullarda zorunlu din eğitimi derslerinin verilmesi kararlaştırılmış ve bu hükme sol fikirlerin gelişiminin engellenmesi adına yer verilmiş olsa da esasında anti-laik bir görüngü sunduğu da vurgulanmalıdır (Karpaz, 2021: 215; Akşin, 2007: 209).

1983’e gelindiğinde demokrasiye dönüş anlamında birtakım gelişmelere izin verilmiş olsa da ihtiyatlı, dar bir yörünge takip edilmiştir. Yeni siyasi partilerin kurulmasına ve faaliyetlerine müsaade edilen bu dönemde yeni seçim yasası ile temsil barajı yüzde 10 olarak belirlenmiştir. Bu dilimin, siyasal dolayısı ile toplumsal alanda çoğunlukçu bir yaklaşımın gözetileceğini göstermesinin yanı sıra çoğulcu demokrasiyi de saf dışı bıraktığını vurgulamak gerekmektedir (Karpaz, 2021: 215; Ataay, 2020: 231). Bu dönemde kurulan yeni partiler Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Muhafazakar Parti (MP), Halkçı Parti (HP) ve Büyük Türkiye Partisi (BTP) olmuştur fakat BTP Adalet Partisi’nin mirascısı olduğu düşünülerek kapatılmıştır (Ataay, 2020: 232; Karpaz, 2021: 215).

1983 genel seçimlerine sadece ANAP, HP ve MDP katılabilmiş ve yüzde 45’lik taban ile ANAP birinci parti olarak çıkmıştır (Akşin, 2007: 315). Yeni dönemin başbakanı Turgut Özal olmuş ve kabineyi kendisi kurmuştur, böylelikle 12 Eylül’ün askeri rejimi sona ermiştir (Karpaz, 2021: 216). Özal döneminin gelişmelerine geçmeden, 12 Eylül’ün düşünsel kritiğini toparlamak gerekiyor. 1980’e patika açan hamlenin 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin olduğunu tekrar belirtmek gerekmektedir. Bu süreçte toplumsalda tırmanan

sağ-sol çatışması, dış politikada takip edilen Batıcı izlek ve içeride komünizm endişesi yönetici elitleri 1980'lere gelindiğinde geleneksel olana yönlendirmiş ve bu doğrultuda sağ milliyetçiliği desteklenerek ve İslamiyet öne çıkarılarak içte sol dinamiklerin gelişiminin engellenmesi planlanmıştır bunu da eğitim alanını biçimlendirerek ve azınlık grupların yaşam alanlarına müdahale ederek yapmışlardır (Akşin, 2007: 313).

1983-1993 yılları arası Turgut Özal dönemini “normalleşme” dönemi olarak tarif eden Karpat (2021: 218) merkez sağ görünümdeki ANAP'ın iktidarı süresince temsil yönünün kapsamlı olduğunu savunmaktadır. İktisadi alanda liberal bir program takip eden Özal, ilk iş olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) başvuru yapmış bunun olumsuz neticelenmesi üzerine demokratikleşme anlamında önemli bir gelişme olarak Türk yurttaşların AİHM'e başvuru yolunun açılmasını sağlamıştır (Ataay, 2020: 26-37). 1987'de yapılan referandum ile eski siyasi liderlerin yasakları kaldırılmış ve siyasete geri dönebilmeleri sağlanmıştır (Akşin, 2007: 318). Mecliste sahip olduğu çoğunluğun gücüyle seçimleri öne alan Özal, 1987'de seçime gitmiştir ve birçok partinin baraj engeline takılmasıyla vekil çıkaramaması üzerine adil olmayan bir tablo ortaya çıkmış ve mecliste temsil bulamayan toplumsal gruplar yönünden de çoğulculuk karşıtı anti-demokratik bir süreç yaşanmıştır (Karpat, 2021: 223).

1989 yılına gelindiğinde ise Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolmuş ve yerine mecliste çoğunluğa sahip ANAP'ın aynı zamanda genel başkanı olan Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Karpat, 2021: 223), bu noktadan sonra Özal'ın parti genel başkanlığı görevi sona ermiş olsa da partisiyle olan bağını sonlandırmamış ve tarafsız bir devlet başkanlığı yürütememiştir (Akşin, 2007: 319; Ataay, 2020: 240). Sekiz yıllık iktidarının ardından 1991 seçimlerinde birinci parti olarak çıkamayan ANAP hükümeti sona ermiş yüzde 27 oy alan Doğru Yol Partisi ile yüzde 20 oy alan Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin koalisyon hükümeti kurmasıyla tekrar siyasal alanda istikrarsızlıkların başladığı bir döneme girilmiştir (Karpat, 2021: 224). Netice itibarıyla 1990'lar koalisyon hükümetlerinin sürdürüldüğü bir evrede istikrarsızlıkların yanı sıra uzlaşma kültüründen yoksun bir siyasetin

takip edildiği, aynı zamanda iktisadi krizlerle mücadele edildiği ve bunun toplumsal alanda yarattığı buhranlar ile birlikte terör olaylarının tırmanışa geçtiği bir dönem olarak tarihte yerini almaktadır (Ataay, 2020: 258).

1993 senesi, farklı ideolojilerin ev sahipliği yaptığı bir hükümet evresinde bazı gelişmelere tanık olmuştur. İlk olarak gazeteci Uğur Mumcu'nun katledilmesi ve aynı yılın Temmuz ayında Sivas'ta gerçekleşen Pir Sultan Abdal'ı anma programına katılan gazeteci ve aydınların kaldıkları otelin halk tarafından kundaklanarak 37 yurttaşın katledilmesine sebep olan "Madımak katliamı" olayı üzerinde durmak gerekmektedir (Ataay, 2020: 245-46). Hür birer yurttaşlar olarak kültürel bir etkinliğe katılım göstermek için yurdun çeşitli bölgelerinden Sivas kentine gelen insanların yaşam hakları, salt Alevi kimliklerinden veya sol fikirlerinden ötürü ekseriyetle Sünni- muhafazakâr bölge halkı insanları tarafından ablukaya alınarak kaldıkları Madımak Otel'i'nin yakılması ve iddia edilenler üzerine kolluk kuvvetlerinin müdahalesizliği uzun yıllar tartışılan bir mesele hâlini almıştır. Bu olay, Alevi gruplar üzerinde taze tutulmak istenen toplumsal öfke hâlinin yaratacağı ortamdan beslenecek kesimlere de zemin hazırlamıştır. Bu geriye dönük gelişmeler göstermektedir ki, Türkiye ortamında etnik-dini veya tamamen düşünsel heterojenlikler bir öteki kampı oluşturmakta ve yıllarca askeri ve sivil seçkinler tarafından muhâfaza edilmek istenen homojen grup tarafından dışlanmaya tabi tutularak kutuplaşmaya sevk edilmektedir. Alevi gruplara yönelik yapılan saldırılar bunlarla da sınırlı kalmamış, 1995'e gelindiğinde İstanbul'un Gazi Mahallesi'nde 22 yurttaşın vefatıyla neticelenen silahlı olay vuku bulmuştur (Ataay, 2020: 246).

Bu dönemde gerçekleştirilen 1995 genel seçimlerinde ANAP, DYP, DSP, CHP (1992'de tekrar siyaset sahnesine dönebilmiştir) ve RP barajı geçerek meclise girebilmiş ve Refah Partisi (RP) oy çoğunluğunu elde ederek birinci parti olarak yükselmiştir. 1983'te kurulan Refah Partisi (RP), Milli Görüş Hareketi'nden gelen bir parti olarak süreç içerisinde sadece İslamcılığa dayanarak geniş halk desteğini kazanamayacağını fark etmesiyle ekonomik hususlara eğilimi ön plana çıkarmıştır. Bu seçim tablosunda oy oranlarına göre ANAP ve RP'nin bir koalisyon hükümeti kurması gerekirken,

RP'nin içinde bulunduğu bir hükümetin varlığına ordu karşı çıkmıştır, bu durum da askerin hâlâ siyaset üzerindeki elini çekmediğini göstermektedir. Bu doğrultuda ANAP- DYP hükümeti kurulmuş fakat DYP lideri Tansu Çiller adına ortaya atılan usulsüzlük iddiaları üzerine bu koalisyon hükümeti de dağılmıştır. Yeni kurulan hükümet ise RP ve DYP koalisyon hükümeti olmuştur (Ataay, 2020:250; Karpat, 2021: 234-36). 1997'ye gelindiğinde Başbakan Necmettin Erbakan'ın makamında bazı dini cemaat liderlerini ağırlaması ve ilçe teşkilatlarından birinde gerçekleştirilen toplantıda şariat çağrıları yapılması hem kamuoyunda hem de orduda tepkiye yol açmış ve bunun üzerine ordu, 28 Şubat'ta bir muhtıra ile Erbakan'ı görevinden azletmiştir. Askerin bu müdahalesinin bir darbe gibi değil de daha yumuşak seyretmesi ordunun artık iktidara el koymak istemediğini fakat gerektiğinde de bir balans ayarı verilmesi ihtiyacının hissedildiğini düşündürmektedir (Karpat, 2021: 237; Ataay, 2020: 251). Farklı ideolojilere sahip partilerin uzlaşma kültürünü içselleştirememesi ve kısa vadeli bir şekilde istikrarsız hükümet oluşumlarına sebebiyet vermesi ve bazı dini arayışların tekrar vesayetçi eli görünür kılması ile akabinde gerçekleştirilen 28 Şubat süreci ve tüm bu gelişmelerin toplumun depolitize olmasına yol açarak, halkın siyasete olan güvenini kırması bu olumsuz gidişata eklemlenen ekonomik buhranın siyasi buhranla birlikte ülkeyi tekrar demokratikleşme çizgisinden uzaklaştırdığı düşünülmektedir (Çimen & Bakan, 2019: 142).

Milli görüş çizgisinin önderi ve aynı zamanda dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın partisinin de koalisyonda yer aldığı RefahYol hükümeti 28 Şubat süreciyle dağılmış, partiye kapatılma davası açılmış ve bu süreç beraberinde parti içerisinde de muhalif bir kesimi harekete geçirmiştir. Siyasal İslamcılığı savunan milli görüş hareketinin başörtüsü meselesini öne çıkarması, Batı ve AB karşıtı yaklaşımları halkta ve orduda tepkilere yola açmıştır. Muhalif kesim de yaşanan bu olumsuz gelişmelerden ders çıkararak farklı bir yörünge takip edecektir (Özer, 2019: 52-54). Bu dönemde hem ekonomik krizin hem de siyasal krizin geldiği nokta milli görüş çizgisi içerisindeki muhalif isimlerin siyaset alanında farklı arayışlara

girişmesine yol açmış ve kendilerine Yenilikçiler diyen bu kesim muhafazakâr demokrat bir kimlik ile 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur (Ataay, 2020: 259; Özer, 2019: 54).

AKP'nin yükselişi onun milli görüş çizgisinden ayrıldığını ilan etmesi ile sermaye desteğini sağlayan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) neoliberal ilkelere yönelmesiyle paralel bir seyir göstermiştir. ANAP ve DYP'nin çatışma hâlini lehlerine çeviren AKP'nin ekonomide de neoliberal bir program izleyeceğini duyurması ile dönemin ve toplumun ihtiyaçlarına eğilmiş ve merkez sağ konuma yükselmiştir (Ataay, 2020: 260-61). Genel irade vurgusuyla halka yönelen AKP, büründüğü muhafazakâr demokrat kimlik ile toplumda yaşayan her bireyin temel hak ve özgürlüklerini evrensel demokratik bir çerçevede temsil edebileceklerini iddia etmiştir. Halkın genel iradesini önceleyen fakat azınlık grupların hak ve taleplerinin de teminat altına alınacağı iddiası, antagonistik bir tablo sunmakla birlikte AKP'nin toplumsal alanın her kesimine ulaşmak istemesiyle beraber daha ılımlı bir siyaset yürütmeye çalışmasıyla açıklanabilir (Karpas, 2021: 244-46).

3 Kasım 2002 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan AKP iktidara gelirken Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntıların sebebinin demokrasi eksikliğini vurgulayarak İslamcılığın yerini doldurduğu muhafazakâr kimliğine “demokrat” ifadesini de eklemeyerek özellikle milli görüş geleneğinden ayrıldığını kanıtlamak istemiştir fakat bu izlek çok fazla sürdürülemez olarak özellikle 2007 sonrası yumuşak politikalarla, çoğulluklara saygı duyan profilinin yerini demokrat yanının törpülediği otoriter muhafazakâr anlayışa bırakmıştır. Burak Özer'e göre (2019: 54-56), AKP'nin süreç içerisindeki bu dönüşümü istenilen kadrolaşma ve taban desteği sağlandıktan sonra gerçekleştirilmiştir. AKP'nin iktidara gelmesiyle siyasette başlayan yeni dönem uzun yıllar süren istikrarsızlıkların sonunu getirirken (Bozan, 2018: 175), 28 Şubat deneyimi ile partiler dini kimliklerini geri plana iterek hak, hukuk ve demokrasi temalarını ön plana çıkarmıştır. Bu yenileşmeyle beraber Türk demokrasi tarihinde büyük bir çığır olarak yorumlanabilecek Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşme çabaları başlatılmıştır (Çimen & Bakan, 2019: 142-143). AB ile bütünleşme yolunda, Kopenhag

hususları ekseninde demokratikleşme paketleri oluşturulmuştur, bu doğrultuda hukukun üstünlüğünün sağlanacağı ve temel hak ve özgürlüklerin demokratik bir çerçeve ile teminat altına alınacağı belirtilmiştir (TBMM, 2007: 4). Ekonomik alanda ise neoliberal programlar takip edilerek özelleştirme politikaları uygulanmıştır, bu açılımlarla sermaye desteğini artıran AKP, dış kaynakların da yardımıyla içeride büyümeyi sağlamış ve başlattığı sosyal politikalarıyla da sadece bol gelirli kesimin desteğini kazanmamış yoksul grupları da tabanına eklemlenmiştir (Ataay, 2020: 262). AB ile bütünleşme kapsamında öngörülen anayasal düzenlemeler ile (2004, 2010) kişi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ve hukuk devleti olma özelliğinin vurgulanması demokratikleşmenin yerleşikliği adına yapılan olumlu bir adım olma özelliğindedir. Bu dönemde gerçekleştirilen bir diğer demokratik düzenlemeler idam cezasının kaldırılması, bürokratik mekanizmaların askeri vesayetten kurtarılması ve farklı dilde yayın yapma serbestiliğinin getirilmesi şeklinde olmuştur (Çimen & Bakan, 2019: 143). Bu evrede tabanı genişletme stratejisiyle daha ılımlı bir siyaset yürüterek, çoğulcu bir görüngü sunma çabasına bürünen AKP, bir yandan da ihtiyatlı bir biçimde türban meselesini de gündeme getirerek İslamcı kimliğini de muhâfaza etmeye çalışmıştır. 2007'ye gelindiğinde Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığı orduyu birkez daha harekete geçirmiş ve Orgeneral Yaşar Büyükanıt Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sayfasından bir basın açıklaması ile hükümete ithafen "e-muhtıra" olarak dillendirilen bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri genel mahiyetiyle son dönemdeki bazı gelişmelerin irtica tehlikesi barındırmasına yönelik duyulan kaygıyı ifade etmekle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtilen devletin temel ilkelerine bağlılık vurgusu durumu özetlemektedir (Ataay, 2020: 263). 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hem ordu kanadından hem muhalefet kanadından sürüncemede bırakılmasıyla direniş gardını alan AKP grubu, tüm itirazlara ve uyarılara rağmen Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmeyeceğini duyurmuş ve 28 Ağustos 2007'de T.B.M.M.'de yapılan oylamalarla Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Çimen & Bakan, 2019: 144; Ataay, 2020: 264). Bunun üzerine Türk siyasi tarihinde bir eşik olarak değerlendirilebilecek

gelişme olan, cumhurbaşkanının Meclis tarafından değil de halk tarafından seçilmesini sunan anayasa değişikliği teklifi 21 Ekim 2007’de referandum yolu ile halka götürülmüştür. Yüzde 69 kabul oyu ile yeni düzenlemelerde cumhurbaşkanının görev süresinin beş yıl ile sınırlı olacağı ve bir kişinin iki defa seçilebileceği belirtilmiştir (Tamer, 2017). Cem Eroğul, bu anayasa değişikliğinin parlamenter dizgeye zarar verdiğini ve muhalefetin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ileri sürdüğü yeter sayısı tepkisinin iktidar tarafından bir anayasal değişiklik ile aşılma istenmesinin ise hukukun iyiye kullanılmaması hâli olarak yorumlayarak, ülkede demokratik işleyişin de tehlikeye girmesine neden olduğunu belirtmiştir (Eroğul, 2007: 167). 2008’de Anayasa Mahkemesi’ne AKP’nin anti-laik tutumlar içerisinde olduğuna dair gerekçelerle partiye kapatılma davası açılmış fakat kapatılma istemine karşın yapılan oylamada, partinin aynı yıl içerisinde devlet yardımından aldığı payın yarı yarıya düşürülmesi kararı çıkmıştır (Resmî Gazete, 2008 Ekim 24).

Bu gelişmeyle 28 Şubat sürecinin sona erdiği düşünülse de Ergenekon davalarıyla bu süreç sık sık gündeme taşınmıştır. Tüm bu gelişmelerin ve olayların basında açıkça yer alabilmesi düşünceyi ifade ve yazma özgürlüğünün varlığına işaret ettiği şeklinde yorumlamalara açık olsa da TCK’nin 301. maddesi uyarınca gerçekleşen tutuklamalar olayın esasında öyle olmadığını göstermiş ve iktidarın muhalif seslere olan tahammülsüzlüğünün bir karşılığı olarak demokrasiye ket vuran uygulamaların takip edildiğini de kanıtlamıştır (Karpaz, 2021: 263-64).

2011 genel seçimlerine gelindiğinde seçim yasasının el vermesiyle AKP yüzde 49 oyla birinci parti gelerek, mecliste orantısız koltuk sayısına sahip olabilirken üçüncü dönemine başlamıştır. Bu seçimlerde yörüngesini liberal ibreden daha otoriter muhafazakâr bir ibreye çeviren AKP, otoriter tavrını ilk olarak basın ve medya alanına yansıtmış ve medyayı iktidar tekeline alma girişimlerini başlatmıştır (Ataay, 2020: 268). Demokrasinin yerleşikliğine hizmet etmeme uygulamaları sadece basın ve yayın alanına yansımamış, AB ile bütünleşme çalışmaları ve niyetleri güç kaybederken bu uzaklaşmanın etkileri kurum ve kurallardan demokrasinin çekilmesine

ve çoğunluk zihniyetinin tahakkümüne el veren bir ortam hazırlamıştır (Çınar, 2009: 508-509).

AKP'nin III. hükümet döneminde üzerinde durulması gereken olayların en başında Gezi Parkı Eylemleri gelmektedir. Taksim Gezi Parkı'nda yaşananlar akademik literatürde, yazılı ve sözlü hem yerel hem yabancı basında geniş yer tutarak farklı yorumlamalara tabi tutulmuştur. Öyle ki Gezi Parkı olayları araştırmalarda “isyan, protesto, hadise, direniş, muhalefet ögesi, toplumsal hareket, hükümet karşıtlığı” gibi nitelermelerle değerlendirilirken yabancı basında Arap baharına benzetilen tabirle “Türk baharı” şeklinde manşetlere konu olabilmekmiştir (Richard, 2013). Gezi Parkı Eylemleri'nin çıkış gerekçesi, hükümetin Gezi Parkı'nda “Taksim Yayalaştırma Projesi” kapsamında aldığı yıkım kararı olmuştur. 27 Mayıs 2013 tarihi itibarıyla bir ay kadar süren eylemler, onlarca kişinin katılımı ile başlayıp tüm ülke sathına yayılan bir ivmeye dönüşmüştür. Eylemlerin tabanını oluşturan kitlelerin özellikleri yönüyle yoğun heterojen katılımın gözlemlendiği araştırmacı şirketler (GENAR) tarafından ortaya koyulmuştur (Yeni Şafak, 2013). Çevreci bir görüngüyle başlayıp geniş kitleleri kapsayan toplumsal bir harekete dönüşen Gezi Parkı Eylemleri, ortak yaşam alanlarına dair ortak talepler ekseninde farklı kesimlerden ve kimliklerden oluşan bireylerin örgütlenerek toplumsal muhalefet görünümü vermesi, toplumun demokrasiyi içselleştirmesiyle açıklanabilmektedir. Bu süreçte iktidarın kamuoyunun fikrine başvurmaması dolayısıyla bireylerin siyasi katılımını seçimlerle sınırlandırması ve yükselen toplumsal taleplere sert müdahaleler ile karşılık vermesi demokrasiden uzaklaştığına işaret eden gelişmeler olmakla birlikte otoriteryanizmi de görünür kılmıştır (Eren Sabancılar & Özden, 2014).

AKP grubunun iktidar serüveninde karşılaştığı en önemli meselelerden bir diğeri de şüphesiz 15 Temmuz 2016 darbe girişimidir. Bu darbe teşebbüsü başlarında cemaat önderi Fethullah Gülen'in bulunduğu ve kendilerini “hizmet hareketi” olarak betimleyen bir grubun devlet içinde ve sivil alanda yapılanmasıyla gelişen bir teşkilatın Türkiye'de iktidarı ele geçirmek suretiyle ve rejimi teokratik biçimde dönüştürme gayesiyle

örgütlediği askeri cuntanın seçilmiş sivil bir iradeye karşı kalkıştığı bir eylemdir. Bu cuntanın TRT ekranlarından “yurtta sulh” çağrısıyla yayınladığı darbe bildirisine bir önceki darbelerle bir benzerlik katılmaya çalışıldığı dikkat çekmekle beraber, bu girişimin bir ruhban sınıfı tarafından ortaya konulmuş olması emsallerinden oldukça farklı nitelik kazandırmaktadır (Yayla, 2016: 11-12; Yılmaz, 2016: 59). Halkın rızasını almış meşru bir iktidarı, demokrasi savunuculuğu yaparak demokratik olmayan yollarla bertaraf etmek isteyen ve bu doğrultuda şiddet mekanizmasına başvuran girişim yargı erki tarafından terör örgütü olarak isimlendirilmiştir (Hotar, 2020: 18; Yayla, 2016: 14). Darbe, girişim veya kalkışma olarak addedilen bu teşebbüs, 15 Temmuz gecesinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın da itici gücüyle geniş çaplı bir kitle direnişi ile engellenmiştir (Hotar, 2020:19; Yılmaz, 2016: 61). Girişimin sonuçları can ve mal kayıplarına sebep olmakla birlikte, 15 Temmuz’un en önemli neticelerinden biri de Türk siyasi tarihinde vuku bulan darbelerin hiçbirinde halkın direnişe başvurmamış olmasıdır ki şüphesiz bunda liderin ve sosyal medyanın rolü de büyüktür. Burada sokağa inen, direniş gösteren kitlelerin siyasi profilleri gözönüne alındığında ortaya çıkan tablonun karizmatik lider eksenli bir ilişki sunduğu görülmektedir. (Yılmaz, 2016: 59). Ayrıca CHP ve MHP’nin AKP iktidarına destek olarak darbe girişimine yönelik birlik hâlinde miting düzenleyebilmeleri demokrasi adına umut vadeden bir tablo olduğu söylenebilir (Ataay, 2020: 275).

15 Temmuz sonrası gelişen bir başka konu da ülkenin yönetim sisteminde gerçekleştirilmek istenen dönüşümün tekrar günyüzüne çıkması olmuştur. 1980’den bu yana dönem dönem fitillenen yönetim modeli tartışmaları, Süleyman Demirel, Turgut Özal ve son olarak Recep Tayyip Erdoğan tarafından gündeme taşınmış ve parlamenter sistemin uzun yıllar siyasal ve ekonomik alanda yarattığı istikrarsızlıklara karşılık “başkanlık sistemi” önerilmiştir (Küçük, 2017: 157-58). Bu doğrultuda mevcut sistemde parlamenter modelin terkedilerek, radikal bir şekilde başkanlık modeline geçilmesini öngören anayasa değişikliği teklifi, MHP kanadından da destek görmesiyle bir taslağa dökülmüş ve meclis çoğunluğu kabulüyle bu taslak 16 Nisan 2017 tarihinde halk onayına sunulmuştur (Ataay, 2020: 276). Bu

süreçte ana muhalefet partisi CHP anayasa değişikliğini reddederek “hayır” temalı kampanyalar yürütmüştür. Yeni değişikliklerle gerçekleşecek partili cumhurbaşkanının tarafsız olmayacağına, partizan bir siyaset yürütüleceğine, devlet başkanının partisiyle olan bu bağının seçmeni olmayan diğer sivililerle olan ilişkisini zedeleyeceğine ve bunun toplumsal alanda yaratacağı kampaşmaya dikkat çekilmiştir. Ayrıca ana muhalefet partisi yeni düzenlemelerle güç dengesinin ortadan kalkacağına; yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanarak, hesap verilebilirlik yönünden de yoksun olan bu sistemin demokrasiden uzaklaşabileceği taraflara vurgu yapmıştır (CHP, 2017a; CHP, 2017b).

Bu itirazlara karşılık meclis oy çoğunluğuyla gidilen referandumda yüzde 51 evet ile kabul edilen yeni anayasa değişikliği teklifi ile Türk siyasi tarihinde yeni bir evre başlamış ve Türk tipi başkanlık sistemi veya cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak addedilen döneme geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin muhtevasına yönelecek olursak, sert kuvvetler ayrılığını öngörerek bu doğrultuda yasama, yürütme ve yargı organlarını yeniden düzenlemeye gitmiştir, fakat bu düzenlemeyle dağıtılan yetki ve görevler bağlamında değerlendirilmesi yapılırsa sistemin kuvvetler ayrılığına biçimsel olarak bağlı kaldığını söyleyebilmek mümkündür. Sisteme getirilen yeni düzenlemelerle cumhurbaşkanı beş yılda bir halk oylaması ile en fazla iki kez seçilebilecek olmakla birlikte bu sistemde bakanlar kuruluna yer verilmeyip, bakanların ataması ve görevden alınması ve yine merkezi atamalar cumhurbaşkanının yetkisine tabi kılınmıştır. Ayrıca olağanüstü hâl ilan etme, meclis adına kararname çıkarabilme, erken seçim kararı verebilme, meclis tatildeyken toplantı çağrısı yapabilme yetkilerinin sadece cumhurbaşkanında olması, bütçe taslağının hazırlanma konusundaki belirleyiciliği yine cumhurbaşkanına dolayısıyla yürütmeye yasama karşısında tanınan yetkiler arasında yer almaktadır (Ataay, 2020: 276-279).

Yeni düzenlemeler ile cumhurbaşkanının partisi ile olan ilişkisine devam edebilecek olması, Recep Tayyip Erdoğan’ın AKP genel başkanlık koltuğuna oturmasını da sağlamıştır (Turan, 2018: 57-58). Bu düzenlemelere ek olarak Meclis seçimlerinin cumhurbaşkanlığı seçimleriyle aynı günde

yapılması kararlaştırılmış, bu durum yürütmenin başı olarak bir cumhurbaşkanının bağlı olduğu partinin Meclis koltuk sayısının çoğunluğuna da sahip olmasını sağlayarak yasama üzerinde de aynı siyasi eğilimin tahakkümünü de doğurmuş olacaktır. Bu hâliyle parti-devlet bütünleşmesi görünümünü veren tablo çoğunluğun hakimiyetine sebep olmaktadır. Farklı bir boyuttan değerlendirmek gerekirse de kuvvetler ayrılığı ilkesi hukuk devleti olabilmenin esaslarından birini teşkil etmesiyle, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yasama ve yargıyı yürütmeye bağlı kılacak alanı açması kuvvetler ayrılığını tahrip ederek hukuk devleti ilkesine de zarar vermekte ve son tahlilde demokrasilere de aykırı bir görünüm vermektedir (Doğan & Geyik, 2020: 31-34).

Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veren bir başka düzenleme de, Meclisin denetim ve bilgi edinme yollarından gensoru ve güvenoyu fonksiyonlarının ortadan kaldırılması olmuştur. Bu doğrultuda meclise sadece cumhurbaşkanı yardımcısına ve bakanlara verilebilme sınırlandırılmasıyla yazılı soru alternatifi tanınmıştır. Bu noktada cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bağlı olduğu iddia edilen kuvvetler ayrılığı ilkesinin sadece teorik olarak varlığından söz edebilmek mümkünken içinin boşaltılması ile güçler arasında dengenin kurulamadığını ve güçlerin tek elde -yürütmede- toplanarak sistemin tıkanıklığına yol açmasına sebep olmakla birlikte yine otoriterleşmenin de önünü açmış olduğunu belirtmek gerekmektedir (Doğan & Geyik, 2020: 33).

Yargı alanına getirilen düzenlemelere bakıldığında ilk dikkat çeken nokta Anayasa'nın 9. maddesinde yer alan "bağımsız" ifadesinden sonra "tarafsız" ifadesinin eklenmiş olmasıdır (Turan, 2018: 51). Yargı organında gidilen önemli değişikliklerden bir diğeri de, askeri yargı organlarının ortadan kaldırılması olmuştur. Bu düzenlemenin "sivilleşme" adına önemli bir yenilik olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin 15 üyesinden 12'sinin ve Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun tabîî üyelerinden Adalet Bakanı ve yardımcısı da dahil olmak üzere (T.C. Anayasası'nın 2709 ve 6087 sayılı kanunlarına göre) 13 üyesinin 6'sının atamalarının Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirilecek olması (Ataay, 2020:279-80; HSK

www.hsk.gov.tr), yürütme organını yasama organı karşısında güçlendirecek olup yargı organının bağımsız ve tarafsız sıfatına da zarar verecektir. Bu tablo demokrasinin yerleşebilmesine de imkân tanımayarak kamuoyunda da devletin organlarına olan güvensizlik tutumunu da tetikleyebilecektir (Doğan & Geyik, 2020: 41).

Bu değerlendirmelerin yanı sıra yeni sisteme literatürde oldukça sıcak bakan çalışmalar da yer almaktadır (Akıncı B. , 2017). Bu doğrultuda yeni hükümet sisteminin siyasi katılımı artıracığı yönünde demokratik etkisinden söz eden çalışmalara ithafen, yapılan düzenlemeler kapsamında partili bir cumhurbaşkanının varlığının yaratacağı temsil krizinin; yani temsil ve aidiyet bulamayan kesimlerin katılımı artmayacaktır aksine siyasete aktif katılımından imtina göstereceklerdir. Bu durum devlet ile sivil toplum ilişkilerini zedelemekle birlikte yöneticilerin sıklıkla vurgu yaptığı genel iradenin de içini boşaltacaktır. Yine benzeri çalışmalarda yürütmenin başının güçlendirilmesinin siyasi istikrarla ilişkilendirilmesi ancak merkeziyetçi gelenek anlayışının hâlen hüküm sürmesiyle açıklanabilir ve iktidar sürekliliği bazı kesimlerce yorumlanabildiği hâliyle demokrasi sürekliliğine eş değildir. Demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla sosyal ve siyasal yapıda yerleşik kılınabilmesi ve bunun anayasal mekanizmalarla muhâfaza edilebilmesiyle demokrasi sürekliliği sağlanabilir olacaktır.

AKP iktidarında demokrasi bağlamında tartışılan bir diğer mesele de, Boğaziçi Üniversitesi rektörünün atanması ve sonrasında yaşanan gelişmeler olmuştur. 2021 yılında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Melih Bulu'nun cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Boğaziçi Üniversitesi rektörlüğüne atanması, üniversite öğrenci ve öğretim üyeleri başta olmak üzere muhalefet ve bazı sivil kesimler tarafından tepki ile karşılanmıştır (BBC News Türkçe, 2021). Öğrencilerin “atanmış değil, seçilmiş rektör istiyoruz” şeklindeki yazılı pankartlarla yürüttükleri itirazlara karşılık kolluk kuvvetlerinin üniversitenin kapısına zincir vurma muhalefetin tepkisini de tırmandırmıştır (Sayın, 2021). Netice itibarıyla, rektörlüğe üniversite öğretim üyeleri arasından demokratik bir seçimle değil de dışarıdan bir kişinin atamasının yapılmış olması Boğaziçi Üniversitesi özelinde

üniversitelerin özerk yapısına vurulan bir darbe niteliğindedir. Bu olumsuzluklara karşı yükselen toplumsal tepkilerin iktidar tarafından engellenmeye çalışılması sivil muhalefete olan tahammülsüzlüğü yansıtmaktadır.

AKP hükümetinin MHP'nin de desteğini alarak hazırladığı “dezenformasyonla mücadele” kapsamında addedilen basın kanunu düzenlemeleri 2022 yılının son dönemlerine doğru ülke gündemini oldukça meşgul eden bir konu olmuştur (Sosyal medya yasası nedir? Sosyal medya yasasının maddeleri nelerdir?, 2022). Basın Kanunu'nda yapılmak istenen değişikliklerde en çok dikkat çeken nokta 29. madde gereğince (TCK'de madde 217/A), “Halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma” ifadesiyle kamu güvenliğini ve düzenini bozma suçundan üç yıla kadar hapis cezası isteminin yer alması olmuştur (Basın Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun , 2022). Meclis Genel Kurulu'nda konuya ilişkin yapılan görüşmelerde 29. maddenin keyfilik barındırdığı ve demokrasinin işleyişine ters düştüğü itirazlarıyla muhalefet vekillerinden tepkiler yükselmiştir (AKP Yasayı Geçiremedi! Meclis Başkanı Salonu Terk Etti! #gündem, 2022). İYİ Parti lideri Meral Akşener ise parti grup toplantısında, hükümetin dezenformasyonla mücadeleye yönelik geliştirdiği basın yasasını, bireylerin hak ve hürriyetlerini engelleyen bir istibdat yasası niteliğinde olduğunu ifade etmiştir (Akşener basın kanunu hedef aldı: "Sansür yasasının maddeleri maalesef birer birer geçiyor", 2022). Netice olarak, meclis oylamasında AKP ve MHP milletvekillerinin oy birliği ile kabul edilen değişiklikler, 18 Ekim 2022'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve yapılan değişiklikler antidemokratik taraflarıyla muhalefetin ve gazetecilik meslek grubunun yoğun eleştirilerini almaya devam etmiştir (Sosyal medya yasası nedir? Sosyal medya yasasının maddeleri nelerdir?, 2022 ; Basın Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun , 2022).

Ahmet Karadağ ve Sefa Usta'ya (2011) göre iki evreli bir süreç izlenimi sunan demokratikleşme, demokrasinin konsolide olma yönüne hitap eden ikinci evresi Türkiye'nin içinde bulunduğu izleğe uygun düşmektedir. Demokrasinin konsolide olabilmesi için de sivil toplumun varlığına büyük

önem atfeden Karadağ ve Usta (2011), devlet mekanizmasının sivil alanın gelişebilmesi için yeterli imkânları sunmadığını bu nedenle de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir tablo oluşturamadığını belirtmektedir. Sivil toplumun özgür bir alana sahip olabilmesi için devletin kendini sınırlandırarak demokrasinin yerleşmesine hizmet etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Cumhuriyetin 100. yılında olunmasına rağmen hâlâ ülke adına tam bir demokrasiden söz edilemiyor olunması gerek iç dinamiklerin gerekse de dış dinamiklerin yönlendirmeleriyle dönem dönem olumlu bir ivme yakalanmış olsa da Türkiye'nin demokratikleşme serüveninin bir çeşit dalgalanma görüntüsü sunduğu görülmektedir. Bu dalgalanmada, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı tarihsel mirasın bir parçası olan güçlü devlet geleneğinin, rejim değişikliği ile beraber hem devlet yapılanmasında hem toplumsal inşasında rol aldığı savunulmaktadır. Bu tarihsel rol, devleti merkeziyetçi yetkilerle donatarak güçlü, denetimci mekanizmalara bağlı kılarken, toplumsal normları da aynı anlayışa ve kabule göre şekillendirmiştir. Bu doğrultuda geniş alana sahip olan siyasi otorite de geçmişten günümüze kadar toplumsal alanı da kendi eliyle kurgulamak istemiştir. Bu noktada sivil alana ayrı bir parantez açarak Türkiye'de demokratikleşme dalgası bölümünü kapatmak uygun görülmüştür.

Bu çalışmada toplumsal örgütlenme bağlamında sivil alanın oluşumunu, Sened-i İttifak'ın oluşturulmasında etkin rolü olan “ayanlar”a kadar götürebilmenin mümkün olabileceği görüşü paylaşılmaktadır. Burada merkezi otoriteyi talepleri ekseninde şekillendiren sivil bir grubun varlığına o dönemde rastlanılıyor olunması tarihsellik açısından önemli bir başlangıç noktası niteliğindedir. Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde ise devlet eliyle oluşturulan ıslahatların Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık grupların hak ve özgürlüklerini iyileştirmeye yönelik mahiyeti demokrasinin esaslarından olan eşitlik ilkesine başvurulması açısından önemli bir kayıt olmakla birlikte, her ne kadar iç ve dış dinamiklerin yönlendirmeleriyle şartlar gereği hazırlanmış olsalar da, azınlık grupların sivil alandaki konumlarını kabullenme açısından değerlendirildiğinde çoğulcu bir yaklaşım gözetildiği

vurgulanmalıdır. Osmanlı yönetimi bu iyileştirmeleri yaparken, eşitliği Osmanlı yerli tebaasını baz alarak kurgulamış, bunu Osmanlılık fikrinden yola çıkarak homojen bir yurttaş kimliği oluşturarak yapmak istemiştir. Fakat bu gaye, etnik ve dini çeşitliliğe sahip gruplar arasında aidiyet duygusunun karşılık bulamamasıyla ortak değerleri paylaştığı kitlelerle birarada yaşama isteğine Batıda gelişen milliyetçilik akımının da sirayet etmesi neticesinde dış güçlerin de desteğiyle sonuç vermemiştir. Bu dönemde sivilleşme anlamında önemli bir aşamayı başlatan ve dönemin şartlarında baskı grubu niteliğinde faaliyetlerde bulunarak otoriteden hukuksal teminatlar kapsamında hürriyet talep eden ve en önemlisi bu doğrultuda otoritenin sınırlandırılmasının gerekliliğine işaret eden Jön Türkler olarak bilinen aktörler, “sivil grup” olma özelliğiyle tarihsel bir öneme sahiptir. Daha sonra farklı profillerin de katılımıyla siyasi bir hareket halini alan ve İttihad ve Terakkî grubuna evrilen bu muhalif kesim, istibdat rejimine karşı gelerek hak ve özgürlük taleplerinde bulunmuş ve yine otoritenin mutlak gücünün sınırlandırılmasını arzu etmiştir. Devlet veya İmparatorluğu hukuksal düzenlemelere iten güç olabilmesi rolüyle mutlak monarşinin hüküm sürdüğü bir sistemde demokratikleşme nüveleri başlattırmışlardır. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte rejim değişikliğinden sonraki döneme bakarsak yeni bir devlet kurulurken uluslaşma sürecinin de etkisiyle devlet güçlendirilmiş, toplum- sivil alan devlet eliyle solidarist bir yaklaşımla heterojenliklerden uzak hâliyle kurgulanmak istenmiştir. Bu gelişmeler de çoğulcu bir zihniyetin gelişmesine olanak vermeyerek, bazı ortak değer ve nosyonların kurucu rolleriyle çoğunluk tahakkümünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihsellikte Türkiye’de demokrasinin konsolide olması bölüm boyunca üzerinde durulan siyasal gelişmelerle sürünceme hâlini almış ve bu hâliyle siyaset belli zümrelerin ve seçkinlerin tekelinde yer almıştır. Bu ortamda sivil alan hiçbir zaman tam manasıyla hakettiği serbest alana sahip olamamış ve yönetici seçkinler tarafından da ihmal edilmiştir. Dönem dönem kendine alan açmak isteyen ve çoğulluklardan beslenen sivil toplum kurucu ve yürütücü elitlerin yarattığı çoğunluk tahakkümüne takılarak, gelişim

gösterememiştir. Bu imkânı bulamayan sivil toplum gerekli aşama ve koşullarda otoriteyi sınırlandırma gücünü de gösterememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden Cumhuriyet dönemine transfer edilen hâkim devlet anlayışı Tek parti CHP (1923-1945) evresinde de hüküm sürmüş ve bu anlayış toplumsal örgütlenmelerin gelişimini “merkeziyetçi” yapı adına tehlikeli bularak sivil alanın gelişimini engellemiştir (Karadağ & Usta, 2011: 34). Bu dönemin halkçılık tasavvurunu betimleyen “halka rağmen halk için” eğilimi esasında sivil alana yaklaşımı ortaya koymaktadır (Aslan, 2010: 267). Çok partili deneyime geçilmesiyle toplumsal alanda da başlayan demokratik dönüşümle sendikalaşma hareketleri başlamış 1960 askeri müdahalesi sonrası geliştirilen 1961 Anayasası ile çoğulcu imkânlarla birlikte, işçilere birtakım haklar tanınmış ve toplumsal örgütlenmeler gözlenmeye başlanmıştır. 1980’lere gelindiğinde ise demokratikleşme takibinin yine bir askeri darbe ile bölünmesi ertesinde hazırlanan anayasa ile devlet tekrar yüceltmeye çalışılmış fakat her iki cenahta da yer alan siyasi akımların bu hâkim devlet düsturuna karşı gelişen tepkileri devletin sınırlandırılmasına yönelik talepleri oluşturmasıyla “sivil toplum”a işaret etmektedir (Aslan, 2010: 268,281).

Türkiye’nin daha güncel siyasetine odaklandığımızda ise 2002 yılından günümüze değin iktidarda bulunan AKP evresinde sivil toplum alanına yaklaşım yukarıda da bahsettiğimiz deneyimler ışığında ilk dönemlerinde daha ılımlı ve daha çoğulcu bir siyasa gözetilmesiyle sivil alana devlet müdahalesi ön plana çıkmamıştır. Fakat 2007 senesi ve sonrası iktidar aleyhine vuku bulan gelişmeler sivil toplumun hareket ve eylemlerinin sınırlandırılmasına yol açmıştır.

Demokrasinin yerleşikliği olarak yorumladığımız demokratikleşmenin Türkiye’deki mücadelesinin aktarılmaya çalışıldığı bu bölümde, ülkenin yaşadığı siyasi deneyimlerin ışığında dönem dönem demokrasi adına umut vaat eden gelişmeler sunulmuş olsa da çoğu evrede belirli zümreler tarafından sekteye uğratılmıştır. Bahsi geçen gelişim 2002 yılı itibariyle Türkiye’de iktidarda bulunan bir siyasi partinin gösterdiği eğilimlerle aynı

umudu vaat etmeyi sürdürememektedir. Demokrasiyi bu Şekilde biĀimlendiren iktidarın tuttuĀu siyaset biĀiminin kaynaklarıyla, sivillere/halka, muhalefete yöneliş Şekliyle popülizm yapmak olduĀu iddia edilerek, Ānc bölümde bu konuya odaklanılacaktır. Takip ettikleri popülizmin türü ve gösterenleri olarak benzerlik kurulabileceĀi iddia edilen DP ve AKP'nin popülist siyasetlerinin ĀerĀevesi oluşturularak, demokratikleşmeye ne yönde etki ettikleri tartiŐılacaktır.

3.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL POPÜLİZM: DEMOKRAT PARTİ VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Türkiye’de siyasal popülizmden söz edeceksek popülizm sözcüğünün Türkçe terminolojide karşılık bulduğu halkçılık kavramının, II. Meşrutiyet döneminde çıkış noktasını ve yeni rejimle beraber geçirdiği dönüşümü ve nihayet çok partili süreçte Demokrat Parti figürüyle yepyeni bir ivme kazandığından bahsetmek bölüme giriş yaparken uygun olacaktır.

Birinci bölümde “Popülizmin Tarihsel Gelişimi”nin aktarıldığı başlıkta 19. yüzyılda beliren Rus Narodnik Hareketin popülizmin tarihsel kökenini oluşturan gelişmelerin başında yer aldığından söz edilmişti. 20. yüzyıla gelindiğinde ise kapitalist gelişmeye gecikmiş birçok ülkenin takip etmiş olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet devrinde bazı aydınlar (Jön Türkler ile başlayan) Narodnik Hareketin “halka doğru” yönelirken izlediği, entelektüel çizgiden esinlenerek kültürel değerleri ön plana çıkaran bir çeşit halka/köylüye yöneliş hareketi başlatmışlardır. Bu yönelişin arka planında, Batının kültürel değerlerinin reddedilmesine karşılık yerel ve geleneksel olanın öne çıkarılmaya çalışıldığı bir düşünsel çatışma ortamında geleneksel olanı muhâfaza eden köylüler olması hasebiyle köylülüğe eğilimin başlatıldığı aktarılmaktadır. Bunda şüphesiz Rusya’dan Osmanlı’ya dönen Yusuf Akçura gibi entelektüellerin Rusya’daki köylü hareketini gözlemleyebilmelerinin etkisi olmuştur. Akçura’ya göre Osmanlı’nın içinde bulunduğu buhranı ve beraberinde geçirmeye çalıştığı modern dönüşümü ihtiyatla atlatabilmenin yolu “uluslaşabilmekten” geçiyordu. Bu doğrultuda Türk milliyetçiliğinin halk arasında yayılım göstermesi gerekliliği ile Narodnik esintili halka uzanan çalışmalar başlatıldı (Toprak, 2014). Bu dönemde halkçılık, milliyetçilikle harmanlanmaya çalışılarak ideolojik bir gayeye kültürel bir yol ile ulaşılacak istenmiştir (Doğan E. , 2019).

Erken Cumhuriyet döneminde ise halkçılık, devlet eliyle ve daha görünür biçimde ulus-devletin muhâfazası ve ulusal egemenliğin hakimiyeti

için başvurulmuş temel ilke konumunda olmuştur. Bu evrede halkçılığı biçimlendiren ise Ziya Gökalp'in Fransız Sosyolog Emile Durkheim'dan esinlenerek ülkeye aktardığı dayanışmacılık (solidarizm) fikri olmuştur. Solidarizm referanslı halkçılık, toplumsal alanda sınıfları reddeden ve bunun yerine meslek gruplarının ve aralarındaki işbölümü temelli dayanışma ilişkisinin yer aldığı bir tasavvura işaret etmekteydi (Toprak, 2014).

Netice itibarıyla II. Meşrutiyet devri aydınları tarafından toplumsal ve siyasal demokrasinin hâkim kılınarak Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma çözüm olarak sunulan popülizm, ideolojik gayelerinin yanı sıra kültürel bir izlek takip ettiği için Zafer Toprak (2014) tarafından "entelektüel popülizm" olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla beraber bu popülizm veya halkçılık ilkeleştirilerek ulus-devletin inşası için bir ideolojik referans konumuna erişmiştir. 1950 seçimlerine giden süreçte Demokrat Parti ile başlayan evrede ise tek parti döneminin düşünsel popülizmi geride bırakılarak siyasal popülizme geçiş yapılmıştır.

Literatürde tek parti CHP döneminde kurucu elitlerin uyguladığı popülizmi "dayanışmacı popülizm" (Toprak, 1992: 17), "milli popülizm" (Bora & Erdoğan, 2006: 638) veya "ideolojik mühendislik (Baykan, 2017: 164) olarak nitelendiren çalışmalar da mevcuttur. CHP'nin popülizminin "halka rağmen halk için" görüşüne dayanması ve bu doğrultuda girilen modernist toplumsal dönüşüm bugün hâlâ sağ siyasette tartışılan toplum mühendisliği mevzusunu doğurmuştur. Akabinde erken Cumhuriyet devrinde takip edilen bu yaklaşım, sağ ideolojiye sahip partilerin geleneksel ve İslami değerleri ön plana çıkaran ve Kemalist elitleri "öteki" kampına yerleştiren bir çeşit popülizme yönelmelerinin de önünü açmıştır (Çarkoğlu, Elçi, Erol, & Paksoy, 2022: 330). Bu popülizm çeşidi, Türkiye sağ siyasetinin ve liderlerinin sıklıkla başvurduğu muhafazakâr popülizmdir. Muhafazakâr popülizm, dini referans alan bir niteliğe sahip olup geleneksel olanın muhafazası için halka başvurmaktadır. Ona göre, halk homojen bir yapıdadır ve temsil etme işlevini ancak muhafazakâr popülistler üstlenmelidir. Sürekli olarak "aklıselime çağrı", "ortak değer vurgusu" ve "mağduriyet" profili çizen bu

popülizm, seçkinler olarak halktan uzaklaştığı iddia edilen Kemalist elitleri göstermektedir (Bora & Erdoğan, 2006: 632-38).

Türkiye’de 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kapitalist gelişmeyle eş zamanlı baş gösteren kentleşme kırsal kesimde de bir çözülmeye yol açarak siyasal popülizme uygun bir zemin hazırlamıştır (Toprak, 2014). Böyle bir dönemde Türkiye siyasetinde yeni bir evre başlatan Demokrat Parti, İlkay Sunar’ın deyişiyle tek parti rejimi elitlerinin kendini halktan üstün gören ve yukarıdan aşağı halka dikte edilen düşünce sistemlerinin “dışlayıcı popülizmine” karşılık tam tersi bir istikamette halka yönelerek ve halkın taleplerine duyarlılık göstererek aşağıdan yukarıya bir formda kitleleri hareketlendirebilmesi ve genel iradeyi temsil etme vaadi “kapsayıcı popülizm” olarak değerlendirilmiştir (Sunar, 2008: 165’ten akt. Baykan, 2017: 168).

Bu bölümde, Türkiye’de siyasal popülizm Demokrat Parti ile başlatılarak, onun popülizmini oluşturan kodlardan ve kaynaklardan söz edilecektir. Akabinde partinin halka yöneliş biçimi üzerinde durularak, DP’nin içinden çıktığı partiyle zıt düşerek parti grubunu seçkinler olarak konumlandırışından bahsedilecektir. Bunları aktarırken iktidarda olduğu süre zarfında DP ile özdeşleşen lider Adnan Menderes’in popülist siyasetinin demokratikleşmeye nasıl bir yön verdiği değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra tez çalışmasının bir diğer örnek vakası olan ve 2002 senesinden itibaren Türkiye’de iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ve lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasetine yön veren popülizminin türü, kaynakları ve nosyonları değerlendirilerek bunların demokratikleşmeyle olan ilişkisi incelenecektir.

3.1. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE YÜKSELEN SİYASAL POPÜLİZM

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kurulan yeni rejim tam manasıyla olamasa da batılı parlamenter demokrasilerin izleğine yaklaşılmıştı fakat boşluk çok partili deneyimin başarılı olamaması noktasında doğmaktaydı. Mustafa Kemal'in girişimleri ile başlatılan fakat türlü sebeplerden Türk siyasetinde tutunamayan çok partili sistem Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı aynı zamanda CHP'nin milli şefi İsmet İnönü tarafından tekrar gündeme getirildi (Eroğul, 1990: 47).

Bu gündemi takiben Demokrat Parti'nin (DP) doğuşuna yol açan dış faktörler 1945'te meclise getirilen toprak kanununa ilişkin bir reform tasarısının bazı milletvekillerince - tek partinin hâkim olduğu parlamentoda - tepkiyle karşılanması olmuştur. Bu kanun tasarısı, toprağı az olan ve hiç olmayan çiftçileri topraklandırmayı öngörerek (Eroğul,1990: 9-10), bu doğrultuda büyük topraklara sahip kişilerin arazilerine de müsadere kapsamında müdahale edilebileceği ifadesi özellikle mecliste bir grubun muhalefetini keskinleştirmiştir. Bu durum dönemin önemli bir ekonomik figürü olan toprak ağalarının aleyhine sonuçlanacağı gibi devlet otoritesinin muhâfazası için alınmış bir tedbir niteliğindeydi (Ahmad, 2020: 29). Kendisi de Aydın'da büyük topraklara sahip olan Adnan Menderes, kanun tasarısına ses yükselten vekillerin başında gelmekteydi. Eş zamanda Meclisin gündemini meşgul eden bir başka mesele yine Adnan Menderes, Celâl Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın içlerinde bulunduğu bir grubun parti meclisine verdiği "Dörtlü Tahrir" ismiyle addedilen bir önerge olmuştur (Eroğul,1990: 9-10). Bu önergenin arka planını, Samet Ağaoğlu'nun (1972: 83) aktarımıyla mecliste denetimsizliğin hüküm sürdüğü bir evrede memlekette anayasal demokrasinin formel olarak uygulandığı yönünde bir itiraz gerekçesi oluşturmaktaydı. Bu isimlerin parti meclisinden talepleri genel çerçevede denge-denetleme mekanizmalarının oluşturularak, anayasadan antidemokratik maddelerin çıkarılması ve seçimlerin adil ve demokratik bir ortamda gerçekleştirilmesi yönündeydi (Eroğul, 1990: 11).

Dönemin Başvekili Şükrü Saraçoğlu tarafından reddedilen önerge sonrası bu grup yeni bir partinin kuruluş çalışmalarına resmen başladı (Ağaoğlu,1972: 85).

Yeni bir parti kurulurken ve ülkenin siyaset tarihinde yeni bir dönemece geçilirken toplumsal atmosfer iyi durumda değildi. Burada II. Dünya Savaşı'nın bırakmış olduğu yıkık ekonomi ve beraberinde gelen işsizlik, karaborsa ve kıtlık hâli doğal olarak halk kanadında CHP iktidarına karşın memnuniyetsizliklere yol açmıştı. Bunun yanı sıra CHP'nin elitist tavrı halktan uzaklaşmasına yol açarak devlet-toplum ilişkisinin gelişmemesine de sebep olmuştu (Ataay, 2020: 168). Bu atmosferde geçim sıkıntısı yaşayan halkın siyasi haklarını kullanırken dahi jandarma baskısına maruz kalması, tamamıyla sivil bir partinin doğuşunun ilgiyle karşılanmasına ortam hazırladı.

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu ilan edilirken, Celâl Bayar'a basın mensupları tarafından yöneltilen partinin sağda mı solda mı duracağı sorusu üzerine “demokrattır” cevabı gelmiştir (Bayar, 1986: 48). Samet Ağaoğlu'nun (1972: 87) 1945 tarihli Celâl Bayar'dan aldığı bir mektuba göre partinin isminin evvelce “Demokrat Halk Partisi” olduğu tespit edilmiş olup daha sonra halk kelimesinin parti isminden kaldırılmasının tek gerekçesinin CHP'nin muvazaa partisi görünümünü verebileceği endişesi ile gerçekleştirildiği değerlendirilmiştir.

DP'nin profilinin ne yönde olduğunu okuyabilmek adına parti programında üzerinde durulan hususlara bakmak gerekliliği doğmaktadır. DP Tüzük ve Programında, partinin kuruluş amacı olarak memlekete ileri demokrasiyi getirmek ve bu ekseninde siyasi arenanın demokratik faaliyetlere uygun atmosferini inşa etmek olduğu belirtilmektedir (Md.1/ Umumi Prensipler). Ayrıca ileri demokrasinin imkânıyla tecelli bulacak olan milli irade kavramına da programın umumi prensiplerinin 4. maddesinde değinilerek, bu iradenin sahibi bireylerin hak ve özgürlüklerine eşitlik ilkesi kapsamında yer verilmiştir. Programın 9. maddesinde değinilen, milli iradenin karşılık bulduğu seçimlerin güvenilirliği ve hür ortamda gerçekleşmesi

hususlarına da yer verilerek siyasal alandaki her bir partinin eşit haklara sahip olabilmesi gerekliliğine dair vurgu dikkat çekmektedir (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1951:47-49). Kendilerini bir çeşit “halk hareketi” veya “kitle partisi” olarak betimleyen DP grubunun (Ağaoğlu, 1972: 13,46), CHP’nin halk için halka rağmen düsturuna karşılık, “halk için halktan olan bir idarenin” (Esirci, 1967: 53), “halka rağmen değil, halk içinde” yürüyeceği imajı çizilmiştir (Ağaoğlu,1972: 50). Bir halk hareketi oldukları iddiasını yine DP’li Samet Ağaoğlu’nun (1972: 51) “[...] Demokrat Parti’yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır” ifadesinde de görebilmek mümkündür. Tanel Demirel (2021: 111-17) ise DP’nin bir halk hareketi olmadığını bunun lanse ettirilmek istenilen olduğunu vurgulayarak toplumsal tabanı gereği bir “kitle partisi” görünümünde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.

Siyasi yaşamındaki ilk seçimlerine 21 Temmuz 1946’da katılan DP seçim sonuçlarına usulsüzlük karıştığına dair itirazlarına ek olarak bir de jandarma baskısından bunalan halkın desteği eklemlenince güç kazanarak kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra parti Birinci Büyük Kurultay’ında kabul edilen Ana Davalar Komisyonu olarak da addedilen Hürriyet Misakı isimli tahrir metnini meydana getirmiştir (Esirci, 1947: 38-39; Eroğul, 1990: 17-18). Bu tahrir metnine demokratikleşme bölümünde yer verilen DP bahsinde de değinildiği gibi ek olarak yer alan partilerüstü ve tarafsız cumhurbaşkanı talebi ile anayasada yer alan antidemokratik hükümlerin tasfiyesi ve seçim kanununun düzenlenmesi yönündeki ifadeler demokrasi çağrısı olarak değerlendirilmektedir (Eroğul,1990: 23-25). Ayrıca Hürriyet Misakı DP grubunca millet iradesiyle eş tutulmaktaydı (Bayar,1986: 98), siyasal bir partinin hazırlamış olduğu bir taslağın bu şekilde tüm milletin iradesiyle eş tutulması popülist mantığın bir göstereni olan en doğru en iyi ben temsil ederim anlayışı ile örtüşmektedir.

Demokrat Parti’nin toplumsal tabanını oluşturan kesimlerin niteliklerine yoğunlaşmamız parti kimliği hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olacaktır. İlk olarak tek parti rejiminden doğan bir muhalefet olarak DP, siyasetini tasarlarırken CHP’nin zıttı bir manevra yaparak tabana yönelmiştir: halk. Bu yönelişini sağlamlaştırmak için de popülizme başvurduğu nokta

olacaktır ki tek parti yönetiminin sebebiyet verdiği mağduriyetlerden faydalanılarak halkta aidiyet duygularını sorgulatan dışlanma hissiyatı oluşturulacaktır. Tüm bunlara sebebiyet veren bir de öteki cephe kurgulanarak popülist siyasetin ikinci ayağı ortaya çıkartılacaktır: seçkinler. DP de bu izlek ile farklı farklı taleplere sahip olan kesimlerden CHP karşıtlığında birleşen ortak bir paydadın kendine bir taban yaratmıştır (Demirel, 2021: 107).

Bu minvalde DP'nin toplumsal tabanında yer alan kitleleri, büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi (Eroğul,1990: 48-49), toprağı olmayan köylüler, din hürriyeti talep eden Sünni- Müslüman çoğunluk ile düşüncayı ifade hürriyeti talep eden birtakım aydınlar oluşturmaktaydı (Sarol,1983: 653'ten akt. Demirel, 2021: 108). DP'nin toplumsal tabanını oluşturan bu faktörleri yine dönemin şartları doğurmuştu. II. Dünya Savaşı sonrası ülkenin mevcut sıkıntılarını lehlerine çevirebilen büyük toprak ağaları ile ticaret burjuvazisinin potansiyelleri o denli kuvvetliydi ki DP ekonomi politikalarını oluştururken bu iki sınıfın menfaatlerini göz önüne alarak belirleyecek ve neticesinde tarım sektörüne ağırlık vererek, özel teşebbüse serbest alan açacak ve kredilendirme imkânlarından en çok bu kesimlerin yararlanmasını sağlayarak desteklerini kazanacaktı (Eroğul,1990: 48-49).

DP'nin hangi toplumsal güç ve kesimlerin sözcülüğünü üstlenme niyetinde olduğundan söz ettik. DP'yi teşkilat olarak meydana getiren örüntülerin neler olduğundan söz edersek, yerli güç unsurlarının menfaatleri doğrultusunda CHP ile uzlaşmazlıkları onları DP tabanında buluşmaya iten faktör olmuştur (Demirel, 2021: 111). Ayrıca İslami bir düzen tasavvur eden ve bu doğrultuda dini hassasiyetleri değerlendiren isimler de yine parti örgütlenmesinde öne çıkan niteliklerdir. DP'nin nasıl bir seçmen profiline hitap etmek istediğini toparlayacak olursak, geleneksel ve dini değerleri ön plana çıkaran, cinsiyet eşitliğinden yana olmayan, kırsal, okuma-yazma seviyesi düşük olan ve tek parti döneminin inşa etmeye çalıştığı laik düzenle problemi olan bir görünüm sunmaktaydı (Demirel, 2021: 115-16).

DP yönetici kadrosunun, partiyi kurarken rejime bağlı kaldıkları bilinmekle birlikte Kemalist yörüngeden ayrıldığı noktalar vardı. Bu noktalardan ilki çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılırken aracının ne olacağı idi. DP'ye göre kapitalist gelişme ve ekonomide liberal ilkeler çağdaş uygarlığa açılan birer yoldu. Bu eksende ABD profili, DP için her zaman örnek teşkil etmiş olacak ki DP hem iç hem dış politikasını bu profile yanaşmak için biçimlendirecekti (Demirel, 2021:118).

Partisinin görevini “millet davasının yükünü” taşımakla nitelendirerek, bu yükün vatandaş hak ve hürriyetlerinin savunuculuğu ve teminatının sağlanması yönünde girilen mücadeleler olduğunu savunan Adnan Menderes'in (Esirci, 1967: 119-20), muhalefetteki siyasi tutumuna ve demokrasinin unsurlarını yorumlayış biçimlerine yoğunlaşarak iktidara geldikten sonra DP'ye kişi partisi sıfatını kazandıran bir lider olması yönüyle onun siyasetiyle yükselen DP popülizminden ve kaynaklarından söz etmek uygun olacaktır.

Muhalefet yıllarında halkla buluşmalarında sıklıkla çok partili sürecin ve demokrasinin öneminden bahseden Menderes'e göre demokrasi en yalın tanımıyla bireylerin hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması hâlidir ve bunu sağlayacak olanın da millet iradesi olduğunu düşünür (Esirci, 1967: 53-75). Homojen bir yapıya sahip olduğu düşünülen bu millet iradesi veya milli irade kavramı ona göre her şeyin üstünde yer alan yegâne güç konumundadır (Bayar,1986: 61).

Dönemin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi sıkıntıların sebebinin CHP'nin vesayetçi ve otoriter zihniyetinden kaynaklandığını ileri süren Menderes yıllarca halkın bu tabloya boyun eğdiğini, taleplerini dile getiremediğini vurgulayarak, esas olması gerekenin halkın haklarının farkında olmak ve taleplerine önem vermek olduğunu belirterek bu izleği “halkçı” olabilmek ile ilişkilendirmiştir (Esirci,1967: 50-62). Bu noktada DP'nin takip ettiği halka yönelimin halktaki yansımasına dair fikir verebilecek türden bir örnek olarak köylü bir kadının şu ifadelerine bakmak yerinde olacaktır: “Köyümüz sessiz bir yerd. Gelen yok, giden yok. Birdenbire insanlar çoğaldı

etrafımızda. Herkes konuşur, söyleşir oldu. Şehirlere karışmak hevesi uyandı içimizde.” (Ağaoğlu,1972: 8)

“ [...] Türk köylüsü bir siyasi kuvvet olarak iktidara, memleketin menfaati olan kendi menfaatlerine göre bir istikamet vermek imkanından mahrum bırakıldı. ... Demokrat Parti karşı tarafın tahminleri hilâfına, Türk köyünde ve Türk köylüsünün vicdanında en samimi makes bulmuştur” diyen (Esirci,1967: 117-121) Menderes’in ve DP’nin mağdur ve mazlum kitle algısı popülizminin dayanaklarından birini teşkil ederek hem muhalefette hem iktidarda sıklıkla başvuracağı meşruiyet kaynaklarından biri hâline gelmiştir (Demirel, 2021: 122).

“Sevgili arkadaşlarım! Ben size hesap vermeye geldim. Bugüne kadar, bu memlekete hürriyet gelsin diye çırpındık, dinlemediler. Bizi sorguya çektiler. Bize kızmalarının yegâne sebebi, istedikleri yolda yürümeyişimizdir” (Esirci,1967: 28). Menderes’in 1946 tarihli Aydın mitinginden aktarılan bu söylemlerinde beliren mağduriyet algısı kitleleri etkileyebilmek için başvurduğu popülist araçlardan biri olduğunu gösteren bir başka örnektir.

1946 tarihinde Nihat Erim hükümetinin Matbuat Kanunu’na ilişkin düzenlemesine istinaden: “Cürümler ceza arasında, daima âdil bir nisbet bulunmalıdır” ifadesini kullanan (Esirci,1967: 31) Menderes’in, muhalefetteyken bu sözleri sarf eden bir siyasetçi olarak iktidara geldiğinde Basın Kanunu’na ilişkin cezai hükümleri yürürlüğe koyması DP Genel İdare Kurulu Üyesi Samet Ağaoğlu’nun (1972: 69) şu sözlerini hatırlatmaktadır “[...] Aynı konular muhalefetin elinde hücum bayrağı, iktidarın elinde savunma siperidir.”

Menderes’in 1948 tarihli Nazilli konuşmasında yer alan şu söylemler ise bütün milleti temsil etme iddiası taşımaktadır ki bunun mümkün olması, Türkiye gibi çeşitli azınlık gruplara sahip bir ülkede, çeşitli tabanların farklı taleplerinin olabilmesi yönüyle tek bir siyasi çatının tüm bunlara cevap verebilmesinin geçerliliği bulunmamaktadır: “Türk milleti biliyor ki, resmî devletin, resmi hükümetin ötesinde kendisini ve bütün emellerini Demokrat Parti temsil etmektedir” (Esirci,1967:145).

1950 seçimlerine gidilirken Menderes'in Adana'da halka seslenişinde "Keramet hürriyettedir, keramet serbest reydedir, milli hakimiyettir" söylemi halkta uyandırılmak istenilen cereyanları ve temsil edilmek istenilen argümanları ortaya koymaktadır (Esirci,1967:223). Büyük bir oy çoğunluğuyla iktidara gelen DP lideri Menderes'e göre, 1950 seçimleri Türk siyasi tarihinde milli iradenin ilk kez özgür ve tam tecellisinin neticesi mahiyetinde olup, Türk demokrasisinin zaferi olarak kayda geçecektir (Menderes, 29 Mayıs 1950 TBMM Konuşması, 2014: 7). Dönemin gazete manşetlerinde: "D.P. İktidarı Aldı" (Zafer, 1950), "Millet İradesi 4 yıl gecikme ile tecelli etti" (Son Posta, 1950) gibi yer alan başlıklar seçim sonrası atmosferi yansıtmak adına yeterli birer örnek niteliğindedir.

CHP'den devraldığı iktidarı henüz şeklen işgal edebilen DP, devletin tüm mekanizmalarına fiilen hâkim olabilmek için eski düzene bağlı olarak gördüğü üst bürokrasi kademelerindeki tasfiyelerle işe koyuldu (Eroğul,1990: 55-56). Bu noktada hemen bir hatırlatma yapma ihtiyacı duyarak "devr-i sabık yaratmayacağız" sözüyle intikal eden bir partinin ilk iş olarak eski düzeni tasfiye yoluna gitmesi partinin muhalefette aleyhtarlığını yaptığı bazı antidemokratik girişimleri bizzat takip edeceğini şimdiden göstermekteydi.

Gücünü halktan ve hukuktan aldığını iddia eden DP aynı zamanda şeffaf bir programa sahip olduğunu da ileri sürmekteydi. Bu programın laiklik tasavvuru, din karşıtlığını ima etmemekle birlikte, toplumsal alanda din ve vicdan hürriyetinin yerleşik olmasını gerekli kılan aynı zamanda da devlet işlerinde dini esaslardan yararlanılmamasını savunan bir yöndeydi (Bayar,1986: 109). DP'nin devlet anlayışı ise CHP yönetici kadrosunun "seküler milliyetçi" devlet tahayyülünü biçimlendiren ve muhafazakâr milliyetçi bir tasavvuru paternalist devlet geleneği ile birleştiren bir yapı sunmaktaydı (Demirel, 2021: 153).

Homojen halk tasavvuru DP programında başat bir unsur olarak yerleşiklik kazanarak liderlerinin söylemlerinde de sıklıkla görünür olmuştur. Ayrıca millet kavramı homojen bir bütüne işaret ederken halk kavramından tarihselliği ve gelenekselliği yönüyle ayrıldığı düşünülmektedir. Bu ayrımla

millet kavramının karşılığıının DP'ye muhafazakâr ideolojik bir boyut kazandırdığı değerlendirilmekle birlikte partinin kitle tabanını oluşturan figürlerden birini oluşturduğu da belirtilmektedir (Günay, 2021; Demirel, 2021: 169). Bu bağlamda DP'nin halkçılık anlayışı parti programında da yer aldığı üzere: “[...] Hükümet ve idare, halkla beraber ve halk için olmalıdır” yaklaşımına dayandırılmıştır (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1951: 50).

DP'nin hukuk devleti anlayışını ise Menderes'in 1947 tarihli bir yazısından alınan şu kesitle görebilmek mümkündür: “Sadece kanunların hâkimiyetini temin etmekle iş bitmez, bu kanunların hukuk prensipleri ile ve Anayasa hükümleriyle tam bir ahenk halinde bulunması, hukuki Devlet prensibinin kat'i icabıdır” (Esirci, 1967: 44). Tek parti CHP iktidarının bireylerin hak ve hürriyetlerini kısıtlayan, engelleyen politikalarına ve 1924 Anayasası'nın antidemokratik hükümlerine “dar ayakkabı” benzetmesinin yapılması üzerine gerçekleştirilecek anayasal düzenlemelerin ölçüsünün ne olacağı üzerine Bayar ve Menderes arasında geçen görüşmeler neticesinde, Başvekil Menderes'in önerisine göre ilk olarak hak ve hürriyetler genişletilmeli eğer halka bol gelirse ayakkabı yine daraltılmalıydı (Bayar, 1986: 113-114).

DP'nin “devlet, toplum ve muhalefet anlayışı” esasında onun demokrasi anlayışını da biçimlendirmiştir. 1950 seçimlerinin ezici üstünlüğü ile iktidara gelen DP, bu başarıyı “milli irade”nin yansıması olarak göstermekten her zaman kıvanç duymuştur (Demirel, 2021: 151). Parti popülizminin gösterenlerinden birini de oluşturacak olan “milli irade” nosyonunun sağladığı dayanak, geneli/ tüm milleti temsil etme iddiası taşıyarak homojen bir bütüne işaret eder ki bu partiye hem meşruiyet kazandıran yegâne güç olacak hem de bütünün menfaatini temsil eden bir yaklaşımı ortaya koyabilecektir (Özkan, 2004: 33-34). Bu tabloya göre DP'nin demokrasi algısı, milli iradenin tecelli edip edememesi ile ilişkilendirilmekle birlikte muhalefete gerek duymayan yaklaşımı ile “sınırlı”, homojen bir bütüne işaret eden temsili üstlenme rolü ile de “çoğunlukçu” demokrasi anlayışına sahip olduğundan söz edebiliriz. Bu anlayışla tüm iradenin mecliste kendini gösterdiği inancından dolayı, meclisin fren ve denge-denet

fonksiyonlarıyla sınırlandırılmasına gerek görülmemesi de parlamentarizmi yozlaştıran bir etkiye sahip olmuştur (Demirel, 2021: 151-52). Mecliste çoğunluğa sahip bir parti olarak DP lideri Menderes'in çoğunlukçu demokrasi anlayışına vakıf olduğunu destekleyen bir başka söylemi ise 29 Kasım 1955'te gerçekleştirilen Meclis grup toplantısında mebuslara dönerek "Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz" ifadesi olmuştur (Eroğul,1990:115).

Samet Ağaoğlu'nun: "Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz, iktidar mesulleri sıfatıyla bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız" sözü Ahmad'a göre milli iradeye dayandırılan bir çoğunluk zihniyetinin meşruiyet arama çabası olarak değerlendirilmiştir (Yalman, Gördüklerim IV'den akt. Ahmad, 2020: 61).

İncelemeler neticesinde, hem ilk evresinde hem de ilerleyen dönemlerinde sıklıkla başvurduğu bu millet iradesi/milli irade kavramının karşılığını "millet çoğunluğu" olarak yorumlayan DP'nin (Ağaoğlu,1972: 222), bu anlayışının esasında demokrasi anlayışını yansıttığını rahatlıkla ifade edebilmek mümkündür. Demokrasi savunuculuğunu üstlenen bir partinin, destek tabanını çoğulluklardan ziyade çoğunlukta bulması hem siyasetlerinin yaratıcısı hem de yönlendiricisi olmuştur. Bu doğrultuda 10 yıllık iktidarlara süresince çoğunlukçu demokrasi yaklaşımını sürdüren ve bunu genel iradeye -milli iradeye- atıf yaparak meşrulaştıran DP'nin tikel, homojen bir demokrasiden yana olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Demirel, 2021: 151).

DP iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra geçmiş tasfiye girişimlerine hız kesmeden devam ederek ezanın Arapça okunmasına getirilen yasağı kaldırdı.16 Haziran 1950'de Meclisten tam oyla çıkan bu kararın (Eroğul,1990: 58) halktan olumlu geri dönüşler sağlayacağı kesindi. DP'nin kitlelerin desteğini kazanma çabaları diğer seçim evrelerine nazaran ilk döneminde daha ön planda olmuştur. Ücretli hafta sonu tatilinin yanı sıra memurlara

fazladan maaş ikramiyesi ödenekleri yine bu minvalde dikkat çeken uygulamalar niteliğindedir (Eroğul, 1990: 88).

DP, tabanını oluşturan toprak ağalarının desteğini muhâfaza edebilmek için tarım ağırlıklı ekonomi politikalarına yer vermesinin ve kredilendirme sisteminde kolaylıklar sağlamasının yanı sıra Köy Enstitüleri'ni dönüştürerek, işçi sınıfı örgütlenmelerinin ve sol fikirli tüm cereyanların önünü keserek köylü ve işçi kesimin sermayedarın/ağanın sömürüsüne karşı bilinçlenmesini ve ayaklanmasını bertaraf etmek istemiştir. Bunu anayasal düzenlemelere taşıyarak da bu güç odaklarının egemen vasfını teminat altına almıştır (Eroğul, 1990: 94-96). Esasında DP'nin sınıf kavramını reddinin arka planında da yine bu gaye yatmaktadır, sınıf kavramını söyleme taşımak bir uyanışa sebep olabilirdi ama DP her daim yerli ve milli hassasiyetlere eğilerek güç odaklarının hizmetinde olmayı yeğlemiştir.

İçte “yerli burjuvazi” (Eroğul, 1990: 59) besleyen DP'nin dış politikada da aynı mantıkla ilerlediğini söyleyebilmek mümkündür. 1950'li yılların Türk dış politikasını inceleyen Hüseyin Bağcı, Menderes hükümetinin dış politika izleğinde, II. Dünya Savaşı sonrası gelişen koşullar ile Atatürk dönemi “tam bağımsızlık” ilkesinin terkedilerek denge siyasetinin ABD çıkarlarına uygun olarak dizayn edildiğini ileri sürmektedir. Bu siyaset, savaş sonrası sahnede iki kutup olarak beliren Sovyetlerin karşısında Batı'nın yanında yer almak ile mümkündür. Bağcı, dönemin hükümetinin Kore'ye askeri birlik gönderilmesi kararını ise Erken Cumhuriyet dönemi dış politikasından “ilk sapma” olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur (Bağcı, 2019: 226-27). Yıllar sonra Başvekil Adnan Menderes Kore'ye asker gönderilmesinin esas nedeninin Atlantik Paketi'ne (NATO) giriş bileti alabilmek olduğu iddiasını bir Bakanlar Kurulu toplantısında yalanlayarak dış politikada böyle bir gaye olunmasaydı yine de askerin gönderilebileceğini ifade etmiş ve tek taraflı konuyu kapatmıştır (Bayar, 1986: 130).

Menderes'in yakın ve Ortadoğu'daki temel dış politikası ise Sovyetlerin herhangi bir girişimle bölgede belirleyici güç olmasının önüne geçerek, bunun için çıkarlarının örtüştüğüne inandığı ve güvenlik garantisi olarak

yanıştığı ABD'nin uzantılarının bölgede etkin faktör olmasını sağlayarak, içte ve dışta kızıl aleyhtarlığı kampanyası yürütmek şeklinde gelişmiştir (Bağcı, 2019: 229). Bu dış politika takibinin iç politikaya yansıması ise antikomünizm rüzgarı estirilerek sol fikirli gruplara yönelik girişilen müdahalelerin yaygınlaştırılması olmuştur. Bununla da sınırlı kalmayan DP hükümeti, Demokrasiyi Koruma Kanunu tasarısı adı altında ilgili ceza kanunu müeyyidelerini ağırlaştırarak düşüncüyü ifade hürriyetini baskılayan antidemokratik uygulamalarına daha ilk döneminden başladığını da göstermiştir (Eroğul, 1990: 61). Dış politikadaki bu batıcı izleğin DP popülizmine etkisi ise içte ve dışta işaret edilen komünizm karşıtlığından bir "öteki" cephe kurgulanarak yerlici/ milliyetçi olanın beslenmesiyle popülist siyasetlerine bir alternatif referans oluşturması istendiği değerlendirilebilir.

Menderes hükümetinin ilk başlarda görmezden gelmeye çalıştığı fakat Yunanistan tarafından BM'ye taşınmasıyla sorun olarak karşılaştığı Kıbrıs meselesi bir başka dış politika gündemini oluşturuyordu. Türkiye'nin İngiltere'nin ve Yunanistan'ın Ada üzerindeki menfaatleri ve talepleri anlaşmazlıklar doğurarak müzakere sürecini uzatmıştı. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun yönettiği süreç netice itibarıyla Türkiye'nin Ada'da olası müdahale hakkını hukuksal bir teminata taşıyabilmişti. Bu doğrultuda Türkiye Kıbrıs'ta garantör devletlerden biri olarak askeri birlik bulundurabilecekti. Bu gelişmeler Bağcı'ya göre tarafsızlık politika takibinden yine bir sapma olarak değerlendirilmiştir (Bağcı, 2019: 234-38).

Batı bloğunun gözüne girilmeye çalışıldığı bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye girişi ve dolaşımı için gerekli tüm önlemlerin alınması ve uygulanmasının emperyalist bir tutumla değerlendirilmesi (Eroğul, 1990: 62) pekâlâ mümkünken antiemperyalizm savunuculuğu yapan komünizmin baskılanmaya çalışılması ve buna demokrasiyi koruma kisvesi giydirilmesi demokrasilerin hiçbir çeşidi ile örtüşmemektedir.

DP'nin ilk dönem iç politikasını biçimlendiren ve muhalefetle olan ilişkilerine yönelik tutumlarını takip ettiğimizde baskı üretiminin yaratmış

olduğu bir çatışma hâliyle karşılaşmaktayız. DP muhalefetteyken savunuculuğunu yaptığı iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokratik eksende yürütülmesine yönelik fikirlerini iktidara geldiğinde unutmuştur. Bu tutumunu yukarıda da bahsedildiği üzere hukuk devleti ilkesini göz ardı ederek giriştiği eski düzenle bağlantılı kurum ve kişilerin tasfiyesi ile başlatmıştı. İlk istibdat örneğini bir mebusun iktidara yönelik eleştirel bir makalesine tahammülsüzlüğü ile dokunulmazlığını kaldırarak sergilemiştir. İkinci örnek olarak muhalefeti sınırlandırma girişimlerinden biri olan bir kanun tasarısı çıkarılarak CHP'nin mallarına ve parasına el konulması olmuştur burada yine DP liderlerinin “devr-i sabık yaratmayacağız” sözünü hatırlatmak yerinde olacaktır (Eroğul, 1990: 75-78).

DP'nin ilk evresinde izlemiş olduğu iç politikaya dair üzerinde durulması gereken ikinci mesele de partinin irticaya karşı olan tavrıdır. Bu tablo, Demokratların Kemalizmin yörüngesinden ayrılmış olmasıyla açıklanabilmektedir. Kaldı ki irticai tezahürlere karşı gerekli sert tedbirlerin alınmaması -1952'ye gelindiğinde- tehlikenin görünür olmasıyla gecikmiş anayasal önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır (Eroğul, 1990: 81).

DP yöneticilerinin basında yer alan iktidar politikalarına yönelik eleştirel yazılara karşı tahammülsüzlüğü partiyi sert tedbirler almaya yöneltmiştir. Partinin özellikle de 1954'ten sonra iktidar aracı yoğunlukla bu sert ve baskı politikaları olacaktır. Bu minvalde basına yönelik ilk girişimleri 1951 yılında çıkardıkları resmi ilanlar kararnamesi olmuştur (Eroğul, 1990: 84).

İlkay Sunar'a göre (1995: 2077-80) Demokrat Parti popülizminin temelinde patronaj sistemi yer almaktadır. Menfaat ilişkileri üzerine kurulu olup bir çeşit siyasi kayırmacılık tipi olan patronaj sistemi, DP'nin toplumsal grupların desteğini kazanmasını sağlamıştır. Sunar'a göre (1995: 2076-77). azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan popülist eğilimli partilerin sık sık başvurduğu bu patronaj ilişkisi ağı esasında demokrasinin tam manasıyla yerleşememesiyle açıklanmaktadır. Şöyle ki azgelişmiş ülke demokrasisinin sivil toplum yönünden zayıf olması devletin sınırlandırılmaması anlamına

gelir ki bu da popülizmi görünür kılmaktadır. Bu yönelim ve adil olmayan hizmet, kaynak dağılımı demokratikleşmeye hizmet etmeyeceği gibi, sınırsız olmayan bu imkânların daralması tehlikesinde doğabilecek krizlerde de otoriter eğilimlere kapı aralayabilecektir. Levent Odabaşı da (2021), DP popülizminin izini sürerken patronaj ilişkileri üzerinde durmuş ve bu ilişkilerin sağladığı imkânlardan partiye yakın kitlelerin faydalanmasına karşılık, bir de faydalanamayan grupların varlığına işaret ederek esasında dışlayıcı bir popülizm görüngüsü sunduğunu ifade etmiştir. Devlet- toplum yakınlaşması kisvesi altında girilen bu kitlelerin desteğini kazanma eylemleri bürokratik yapının içini boşaltarak parti/meclis patronajına dönüştürülmesine de sebebiyet vermiştir. Ahmad (2020: 60-61) ise DP'nin çoğunluktan aldığı mutlak güç ile patronaj ağını genişletmesini ve devlet mekanizmalarını işgal etmesini tek parti rejimi görünümü verdiğini ifade etmektedir. Son olarak konuya Demirel'in (2021: 255-57) katkısı ise DP'nin taban desteğini ve meşruiyetini sağlayabilmek ve sürdürebilmek adına başvurduğu bu patronaj sisteminin partinin popülizminin yönelimini ortaya koyduğu gibi bu kayırmacılığın doğurduğu, kamusal zarar ile adil ve eşit olmayan hizmet ve ilişkiler ağının en nihayetinde hukuk devleti ilkesine zarar verdiğini açıklamaktadır.

Popülizmin bir diğer göstereni olan “demagojinin” öne çıkarılması, DP iktidarının ilk yıllarında başvurduğu bir yöntem olmuştur. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in cüppe giyinmiş mezuniyet fotoğrafının gösterilerek papaz olduğunun iddia edilmesi, eski Başbakan Nihat Erim'in dini kaynaklara saygısızlık ettiği haberinin yayılması, İsmet İnönü'nün askerlik vazifesini yerine getirmediği gibi iddialar kalabalıklar nezdinde belirli duyuları harekete geçirmeye yönelik girilen demagojik eylemler olmuştur (Demirel, 2021: 131).

1954'e gelindiğinde seçim sonuçlarının ve çoğunluk sisteminin parlamentoda da kazandırmış olduğu güç ile DP'nin milli iradenin çoğunluğuna dayanarak ve teminat göstererek malum sona kadar götüreceği baskı devri başlamış oldu (Eroğul,1990: 99). Seçim sonrası ilk

icraatı oy kazanamadığı Kırşehir ve Malatya illerini cezalandırmak¹ olan Adnan Menderes'in ikinci evrede iç politikada yürüteceği tavrın otokratik eğilimde olacağı ortaya çıkmıştı (Eroğul, 1990: 102). Özellikle bu ikinci evreden sonra Menderes'in dinsel hissiyatlara temas yönelimi daha görünür olmaya başlamaktaydı, ezan yasağının kaldırılmasının ardından geceleri radyoda Kur'an-ı Kerim'in okutulması, okullarda din dersi eğitimlerinin yaygınlaştırılması kitleleri DP'ye yakınlaştıran eğilimler olmakla birlikte bu takip partinin teokratik bir çizgiye kaydığını da ortaya koymaktadır (Eroğul, 1990: 64-80).

İkinci girişim olarak muhalefet partilerinin eylemlerini daraltma çalışmaları takip edilmiş olup radyo kullanımından yararlanmalarının önü kesilmiştir (Eroğul, 1990: 104). Muhalefet partilerinin radyo kullanımından soyutlanması Demirel'e göre DP'nin sınırlı demokrasi anlayışı ile koruyucu devlet algısı üzerinden açıklanabilmektedir (Demirel, 2021: 154). Akabinde üniversite yönetim sürecine de müdahalelerde bulunularak kurumun özerk yapısına hanel getirilmiştir. Eroğul'a (1990: 104-107) göre iktidarı bu eğilimlere sürükleyen etmenler ekonomik kötü gidişatın yarattığı sıkıntılar olmuştur. Bu noktada toplumsal alanda başlayacak olan huzursuzluğu örtbas etmek için girişilen "hizmet götürme" faaliyetlerine hız verilmesi dikkat çeken bir başka popülist eğilim olarak değerlendirilebilir.

Menderes'in bu evrede muhalefetin eylemlerine dönük "Moskova Radyosu kadar mide bulandırıcı" olduğu söylemi halk nezdinde milliyetçi, geleneksel değerleri hareketlendirme girişimi olarak değerlendirilmekle (Ahmad, 2020: 65) birlikte kendi gibi düşünmeyen gruplardan bir "öteki" kampı yaratılmaya çalışılması toplumsal alanı saf olan ile yozlaşmış olan kamplara ayırması yönüyle popülist bir görüngü sunmaktadır. Menderes'in "öteki" yaratma eğilimini ötekinin- muhalefetin eylemlerini "bozgunculuk" ile (Demirel, 2021: 160) ve "yaygara" koparmak ile (Eroğul, 1990: 131) gayrimeşrulaştırarak bu öteki cephenin tüm faaliyetlerini milli iradeyle

¹ Kırşehir ili ilçe statüsüne indirgenmiş, Malatya ili Malatya ve Adıyaman olmak üzere ikiye bölünmüştür (Eroğul, 1990: 102).

özdeşleştirdiği iktidara karşı bir tehdit unsuru olarak göstermesi biz ve onlar/öteki ayrımını meşrulaştırmak gayesi taşımakla birlikte takip ettiği popülizminin bir diğer kaynağının da kutuplaştırma siyaseti olduğunu göstermektedir.

Menderes'in popülist siyasetini besleyen bir diğer kaynak ise "çoğulculuk karşıtlığı"dır. Sol tezahürlere yönelik girişilen baskılama eylemleri (Demirel,2021:170), yine kendi gibi düşünmeyen grupları, heterojenlikleri homojen bir tasavvur içerisinde eritmeye çalışılması çoğunluk hakimiyetinin -milli irade kisvesi altında- sağlanması ve muhâfaza edilmesi yönünde takip edildiği düşünülmektedir.

1956 yılının ikinci yarısından itibaren yargıçlar ve Yargıtay üyeleri emekliye sevk edildi bunun üzerine ana muhalefet meclis tahkikatı yapılmasını istedi fakat bakanlık bunu da yasakladı. Bu tedbirlerle DP'nin zaten biçimsel olarak benimsediği demokrasiyi tasfiye hususunda ne kadar kararlı olduğu görülmektedir. Yeni sertlik döneminde adalet ve basından sonra üniversiteler de nasibini aldı, ihraçlar baş göstererek öğrenci protestolarını fitilledi. Aynı otoriter zihniyetle muhalefet partilerinin seçim dönemleri dışında miting faaliyetlerinde bulunmalarının yasaklanması ve meclis görüşmelerinde söz hakkı almalarına müsaade edilmemesi bir başka eşik noktasını oluşturacaktı (Eroğul,1990: 119-122). Muhalefeti kısıtlamaya yönelik girişilen bir başka yöntem ise, denge-denetleme mekanizmalarının yok sayılması olmuştur ki parlamenter demokrasiye vurulan bir darbe niteliği de vermiştir (Eroğul, 1990: 140,165).

1958 tarihli Irak Devrimi iç politikada da bazı gelişmelere sebebiyet vererek muhalefeti harekete geçirmiştir. Menderes'in Irak'a karşı askeri müdahale taraftarlığı muhalefete Kore meselesini haklı olarak hatırlatmış olacak ki 26 Temmuz 1958'de iktidar olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Muhalefetin iktidarı sert şekilde eleştirmesi DP'yi muhalefeti tasfiye fikrine kadar itmiştir. Bunun üzerine DP meclis grubunun oluşturmuş olduğu 11 Ağustos 1958 tarihli tebliğ 27 Mayıs'a giden süreçte oluşturulan Tahkikat Komisyonu'na temel oluşturacak niteliktedir. Bu tebliğin anlamı, kendinden

başka her türlü sesi gayrimeşru gören iktidarın muhalefeti tasfiye etme girişimine meşru bir zemin yaratma gayesi olarak yorumlanabilmektedir (Eroğul,1990:142).

İktisadi bunalımın yanı sıra içte ve dışta takip edilen politikaların siyasal ve toplumsal alanda doğurduğu tahribat ile ihtilal korkusu saran Menderes popülist otoriter siyasetini kuşanarak, şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Ben halk adamıyım; başta muhalefet ve baskı grupları olmak üzere benim karşımdakiler halkın düşmanıdır. Bu düşmanlar, iktisadi kalkınma yüzünden halkın geçici olarak içine düştüğü sıkıntıları sömürüp onu aldatmak istemektedirler. Ben bu nifak yuvalarını ezip halkın aldanmasını önlemeliyim. Halk bu tutumu anlayışla karşılayacaktır. Ancak bu sefer, bu azınlıktakiler beni devirmek için ihtilal yolunu deneyeceklerdir. Bu halk düşmanlarının beni devirip halkın başına türemelerini önlemek için her türlü vasıtayı kullanmak benim hakkımdır.” (Eroğul,1990: 144)

Menderes’in 1958 tarihli İzmir’deki bir konuşmasında muhalefete yönelik, “[...] milletimizi ve memleketimizi bunların şerrinden muhafaza etmek, vazifemizdir” söylemi ile yine aynı tarihte muhalefet partilerinin ittifak oluşumlarına karşılık (CHP ile HP’nin Güçbirliği İttifakı) “Haçlı Ordusu” benzetmesinin yapılması, kendisinden olmayanı ‘biz-öteki’ ayrımı üzerinden öteki kampına yerleştirerek, tarihsel bir atıfla halkın duyularına hitap edebilen popülist bir yörünge sunmaktadır (Eroğul,1990: 144-46). Muhalefet partilerinin ittifakının, iktidar tarafından bozgunculukla, milli iradeyi yok saymakla ve güvenliğe tehdit oluşturmakla ilişkilendirilmesine karşılık iktidar tarafından meşruiyet kaygısıyla (Odabaşı,2021) oluşturulan Vatan Cephesi’ne katılım gösteren bölgelere ek hizmet vaatlerinde bulunulması, Ahmad’a göre popülist birer kampanyanın “havauç-sopa” politikası güdümünde yürütülmesi olarak değerlendirilmektedir (Cumhuriyet,1959; Ankara Radyosu, 4 Şubat 1959’dan akt. Ahmad, 2020: 80).

Daha evvelde vurgulandığı gibi DP tüm faaliyetlerinin meşruiyetini milli irade kaynağında bulabilmekteydi (Ahmad, 2020: 62). Çoğunluk iradesinin bu denli yüceltilerek mutlaklaştırılması halk kanadında hassasiyetler uyandırarak birey olarak önemli bir figür olduğu izlenimini verdiği göz ardı edilemezdi fakat iktidar kanadında bunun suistimal edilerek çoğunluk

iradesinin bir çeşit çoğunluk despotizmine dönüştürülmesi ancak popülist otoriter bir düşünce sisteminin ürünü olabilirdi.

1957'den itibaren daha görünür olan iktisadi çözülme, DP'nin temel dayanağı olan patronaj sistemine hizmet eden kamusal kaynakların da azalmasıyla parti tabanında bir gevşeme görülmeye başlamıştı. Özellikle toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi ile olan ittifakın çözülmesi DP'nin köylü kesime yönelmesine neden olmuştur. Bu noktada da DP'nin köylüleri mobilize edebilmek için dini ve geleneksel değerleri daha fazla ön plana çıkardığı görülmektedir (Sunar, 1995: 2084). Menderes'in 1959'da başına gelen bir uçak kazasından sağ kurtulması sonrası hem parti grubu hem seçmen kitleleri tarafından uhrevi bir yüceltmeye tabi tutulması (Ahmad, 2020: 80), bu dini ve muhafazakâr değerlere ağırlık veren ideolojik eğilimi tırmandırarak Menderes'in muhafazakâr popülizme yönelmesine alan açmıştır. Bu aşamadan sonra DP popülizminin başat momenti "milli irade" kavramı dini ve geleneksel olanı çağrıştırmak muhafazakâr popülizmle kol kola gitmiştir (Odabaşı, 2021), bunun örneğini yine Vatan Cephesi'ne katılım çağrısının dini ve yerli değerler üzerinden yapılmasında görebilmek mümkündür (Ahmad, 2020: 381).

Tanel Demirel, popülizm denilen mefhumun az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde sınıf farklılıklarının kristalleşmediği bir aşamada çeşitli kesimlerin karizmatik bir lider tarafından bütünleşme çağrısıyla yönlendirildiği bir eğilim olduğunu hatırlatarak, DP'nin bu eğilimin neresinde bulunduğu konusunda kararsız bir taraftadır. Ona göre, DP popülist lügatta yer alan homojen, sıradan halk vurgusunu öne çıkaran ve ekonomide menfaatçi bir politika izleyen faaliyetlerde bulunmasıyla popülist olmakla nitelendirilirken, yeterli de değildir. Çünkü Demirel'e (2021: 127-130) göre 1945 sonrasının ortamı DP'yi bu yola mecburi olarak itmiştir. Bu düşünceye ek olarak Demirel'in değindiği, farklı çıkarları çoğunlukçu bir tahayyülle homojen bir halk paydasında birleştirme ve bu çabayı mağduriyet algısı ile genel irade kapsamında meşrulaştırma anlayışı bu çalışmanın perspektifi doğrultusunda popülizmin varlığından söz edebilmek için yeterli görüngülerdir.

Hasan Bülent Kahraman (2009: 75), DP'nin siyasal yaşamının bir askeri darbe ile neticelenmesinin sebebinin DP'nin siyasal demokrasi kültüründen yoksun olmasına bağlamıştır. Bu yoksunlukla DP, demokrasiyi gerekli gören hürriyetçi bir ivme hareketinden demokrasiyi tasfiye eden siyasete geçiş yaparak sonunu getirmiştir.

Sonuç olarak toplumsal alanı saf halk/ seçkinler veya biz/öteki olarak iki zıt kampa ayıran, saf/homojen olan halkın taleplerine yönelerek saf olanın karşısına her koşulda bir düşman öteki yaratabilmek suretiyle aralarındaki çatışma üzerine yükselen siyaset yapma biçimini popülizm olarak kabul eden bu çalışma, bu görüngüleri takip etmiş olduğu Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'de bulabilmiştir.

Cas Mudde ve C.R. Kaltwasser'ın (2019) popülizm literatürüne katmış olduğu ve aynı zamanda DP örnek vakasında popülizmin izini sürerken kılavuzluk eden argümanlardan genel irade veya milli irade nosyonu, DP popülizminin ve onu biçimlendiren çoğunlukçu demokrasi anlayışının başat momenti olarak belirlemektedir. Mudde'nin (2017) düşünsel yaklaşımında popülizmin toplumsal alanı kamplara ayırırken işaret ettiği "ahlaki ölçüt" nosyonuna yine DP popülizminde hem toplumsal ayrışmaya hem antidemokratik uygulamalara meşruiyet arayışlarının "milli irade" üzerinden gösterilmesi noktasında rastlayabilmek mümkünken, tek parti dönemi yönetici kadrosunun elitizminin halkla kopuşunun yozlaşmış olmakla tarif edilmesinde de yine rastlanabilmektedir.

Menderes'in özellikle 1954'ten sonra ittifak tabanında başlayan çözülme ile meşruiyet kaygısına girmesi ve popülist siyasetinde dini temasları daha belirgin biçimde öne çıkararak köylüye yönelmesi onun yumuşak merkezli popülist siyasetinin muhafazakâr ideolojiye eklemlendiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu bulguların akabinde Menderes'in yukarıda aktarılmaya çalışılan popülizminde gerek muhalefetle gerek basın ile olan ilişkilerine otokratik eğilimlerin eşlik etmesi çok partili süreçten beklenen demokrasinin, kurallar ve kurumlar bağlamında yerleşikliğine hizmet edememiş ve demokrasiden hayli uzaklaşmıştır.

3.2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ VE SİYASAL POPÜLİZMİ

14 Ağustos 2001 yılında kurulan ve 2002’de aldığı seçim başarısıyla iktidara gelerek 2022 senesine kadar Türkiye’de istikrarla iktidarda kalabilen ve hâlâ sürdüren Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet tarihinde 20 yıl gibi süreyle devlet mekanizmasını işletmesi yönüyle hem yerel hem uluslararası siyasal çalışmalarda dikkat çeken bir evre olmuştur. Dikkat çeken bir başka yönü ise ilk dönemlerinde büründüğü siyasal kimlikle veya en azından vitrine koyduğu kimlikle süreç içerisinde elini güçlendirerek elde ettiği kazanımları neticesinde kimliğini değiştirmesi olmuştur. AKP’nin bu dönüşümüne eşlik eden ise çalışmamızın da odak noktası olan “popülizm”dir.

İlk olarak AKP’nin siyasi kimliğinin konumunu kavrayabilmek için, yöneticilerinin içinden çıktığı Milli Görüş çizgisiyle ilişkilerine bakmak gerekmektedir (Akdoğan, 2004: 91). İslamiyetin siyasal alanda bir ideoloji olarak takip edilmesi anlamına gelen siyasal İslamcılık, Türkiye’de Milli Görüş olarak addedilen hareketin benimsediği bir düşünce sistemidir. Bu hareketi takip eden siyasi teşekküller MNP, MSP, RP olarak örneklendirilebilir. Necmettin Erbakan önderliğinde gelişen Milli Görüş Hareketi’nin bir uzantısı olan RP’nin iktidara gelmesiyle laiklik karşıtı faaliyetlerini görünür kılması 28 Şubat sürecini hazırlayarak ilk önce RP’nin ve devamında da takipçisi Fazilet Partisi’nin (FP) de aynı eylemlerde bulunmasıyla siyaset sahnesinden silinmelerine yol açacaktı (Akdoğan, 2004: 91-103).

Sağ cemahta başlayan bu gerilime paralel olarak, 1990 yılı ve sonrası yeni bir küresel dalga olan neoliberalizmin Türkiye’ye sirayet etmesiyle Anadolu sermayesinin kendine yeni bir alan arayışı neticesinde merkezi idarenin kaynak ve hizmetlerine olan ihtiyacı yeni bir siyasi parti teşekkülüne ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. 28 Şubat ile yaşanan deneyim İslamcılığın bu yeni arayış ve taleplere cevap veremeyeceğini göstermişti bu nedenle de daha ılımlı bir çizgi takibi ile muhafazakârlığa ve onun koruyucusu Anadolu’ya yönelindi (Kahraman, 2009: xi-xiii).

Refah Partisi'nin 1998'de kapatılmasının ardından ortaya çıkan Fazilet Partisi içerisinde iki kutup arasında bir çatışma vardı. Bu kutuplaşma Recai Kutan ve taraftarları ile Yenilikçiler olarak addedilen Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan ile etrafında kümelenen arkadaşları idi. FP genel başkanlığı seçimlerinin Kutan lehine neticelenmesiyle, Yenilikçiler bir yol ayrımına gitti. Bunun üzerine FP çok geçmeden RP'nin mirasçısı olması nedeniyle Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldı ve FP üyeleri 2001 yılı itibariyle Saadet Partisi'yle yoluna devam etti (Karpat, 2021: 243; Akdoğan, 2004: 8-9). Yenilikçi hareketin başını çeken Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde başlayan partileşme hareketine farklı partilerden de katılan vekiller oldu. Bunun akabinde 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi siyasi yaşamda yerini aldı (Akdoğan, 2004: 9).

3 Kasım 2002 genel seçimlerinde büyük bir çoğunluğun (%34) oyunu alarak başarı elde eden AKP, birinci hükümetini (58.Cumhuriyet Hükümeti) Erdoğan'ın siyasi yasağı sebebiyle Kayseri milletvekili Abdullah Gül başkanlığında kurdurdu. Aynı seçimlere usulsüzlük karıştığı iddiasıyla Siirt'te yenilenmesi üzerine eş zamanda siyasi yasağı kalkan Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi üzerine siyasete dönerek 59. Cumhuriyet Hükümetini kurdu ve Başbakanlığı Gül'den devraldı (Akdoğan, 2004: 10). Aynı zamanda AKP'nin genel başkanı da olan Erdoğan, partisinin kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamıştır. Parti kurul toplantısında demokrasinin savunuculuğunu üstleneceğini ve bu doğrultuda laik hukuk devletinin inşasının gerekliliğini ifade eden Erdoğan, kişi hak ve özgürlüklerinde anayasal teminatların gerekliliğini de vurgulamıştır (Akdoğan, 2004: 12).

Bu doğrultuda siyaset felsefesini muhafazakâr- demokratlık üzerine temellendiren AKP'ye göre (Akdoğan, 2003: 93-117; Akdoğan, 2004: 15):

- Muhafazakârlık, yerel değerlerle iç içe olarak korunması anlamına gelirken, tarihselliği reddetmeden yeniliğe kapı aralayan bir gelişmeyi savunmaktadır.
- Sivil toplumun varlığı, demokrasinin bir şartıdır.

- Demokrasi, diyalog ve uzlaşî rejimi olarak, birey temel hak ve özgürlükleri üzerine yükselerek var olabilir.
- Özgürlük, siyasal ve sosyal demokrasi düzeninin bir ölçütüdür.
- Din, siyaseti yönlendirebilecek bir araç değildir.
- Siyasi otorite meşruiyetini, milli iradenin vuku bulduğu halk egemenliğinden alır.
- Sınırlandırılmayan bir otorite, otoriterleşmeye yol açarak demokrasiye zarar verir.
- Devlet, dikte eden ve rant dağıtan değil, teşvik eden ve denetleyen bir anlayışa hâkim olmalıdır.

Kendini muhafazakâr-demokrat olarak betimleyen AKP'nin muhafazakârlık anlayışı Batılı örneklerindeki gibi kendine net bir çerçeve çizememiştir. Hasan Bülent Kahraman'a göre onun muhafazakârlık anlayışı olsa olsa kültürel muhafazakârlığa denk gelir ki o da gelenekselcilik denen şeyi işaret eder o da AKP'de kültürel bir boşluk doğurmaktadır. Kısacası AKP'nin muhafazakârlığı sadece İslamiyeti işaret eden bir yaklaşımdır, bir ideoloji olarak muhafazakârlığı doldurabilecek bir siyasal ve kültürel metodoloji ortaya koyamadığı düşünülmektedir (Kahraman, 2009: 151).

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğine göre siyaset zemini, tüm toplumsal taleplerin karşılık bulabildiği bir alan olmalıdır. Bu doğrultuda çoğulcu bir yaklaşımı takip edeceğini iddia eden AKP toplumsal heterojenliklerden zenginlik olarak söz ederken (Akdoğan, 2004: 17), meşruiyeti çoğunluk iktidarı olan milli irade mefhumunda araması bir antagonizma doğurmaktadır. Keza farklılıkların çeşit çeşit taleplerinin tek bir siyasi oluşumda karşılık bulması mümkün değildir ya ortada ciddi bir homojenlik olmalı ya da farklılıklar yok sayılmalı, AKP'de tam olarak ikincisinin yolunu tutacaktı. Kaldı ki %34 veya %99 olsun salt bir seçim sonucu hiçbir zaman tam manası ile tüm halkın iradesi demek değildir.

AKP'nin muhafazakârlık söylemi geliştirilirken meşruiyet kaygısından yola çıkıldığını iddia eden Ahmet Yıldız (2004: 55'ten akt. Akdoğan, 2004:

119) bu kaygıların, seçmen kitlesi, dış politika güdümü ve Milli Görüş hareketinden ayrıldıklarını ispatlama gayesi çerçevesinde planlandığını iddia etmektedir. Kısacası, AKP uluslararası arenada da kabul gören muhafazakâr demokrat kimliği benimseyerek dış siyasette ılımlı bir imaj çizmek isterken, iç siyasette de aynı kabulle Milli Görüş hareketini terk ettiğini kanıtlamak istemiştir (Akdoğan, 2004: 122). Peki AKP Milli Görüş hareketini terk ediyorsa muhafazakâr kimliğiyle neyi muhâfaza etmek istiyordu? Ali Yaşar Sarıbay'a göre (2003'ten akt. Akdoğan, 2004: 132) cevap 1950'li yılların kitle hareketidir. Bunu her fırsatta DP'ye ve Menderesli yıllara gönderme yaparak güçlendiren Erdoğan, partisine hem kitle niteliği kazandırırken hem de siyasetine yön verirken aynı referansa başvuracaktır.

AKP'nin Türk sağı olarak addedilen bir geleneğin uzantısı olduğunu aktaran Kahraman (2009: 10) bu geleneğin hiçbir zaman gerçek demokrasi talebi üzerine yükselmediğini de hatırlatmak istemiştir. Türk sağı tüm tarihselliğiyle geleneksel ve yerli olanın muhâfazasını önceleyen, bunun dışındakileri homojen bir tabakanın dışında tutan ve bu anlamıyla kutuplaşmayı doğuran yaklaşımını İslami bir referansla meşrulaştıran bir görünüm arz etmektedir.

O hâlde AKP'nin halka yönelimine odaklanırsak, Erdoğan'ın söylemlerinde sıklıkla rastlanılan "millet" kavramıyla karşılaşmaktayız. Her ne kadar çok kültürlülük vurgusu yapılsa da millet kavramı AKP jargonunda esasında homojen bir bütüne karşılık gelmektedir. AKP'nin aldığı eleştiri ve çalışmamızın da problemlerinden biri tam olarak bu homojen halk tahayyülü noktasıdır (Akdoğan, 2004: 139). Türkiye örneği gibi çeşitli azınlık grupların var olduğu bir toplumda bütüncül yaklaşım kapsayıcılık lanse ettirmemekte aksine aidiyeti sorgulatan ve içerilme hissi uyandırmayan bir yaklaşım arz etmektedir. Böyle bir tablonun da sürekliliği toplumsal ayrışmaya yol açan kutuplaştırıcı bir görünüm sunmaktadır. Hâliyle böyle ayrıştırıcı bir atmosferde çoğullukları eriten siyasal yaklaşımın sürdürüldüğü bir zeminde gerçek bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Bu doğrultuda AKP belli bir hedef kitlesinin belirli taleplerine odaklanan ve bunu millet iradesi, millet egemenliğine dayanarak meşrulaştıran belirli bir kitlenin partisidir. Buna dini

değerleri katarak ve dönem dönem de milli unsurları eklemleyerek sürdürmesiyle popülizme davetiye çıkarmıştır.

AKP kanadında muhafazakârlığa toplum mühendisliği karşıtlığı bir anlam da yüklenmektedir bu yaklaşım esasında, erken dönem CHP yönetici elitlerinin halkçılığına karşıt geliştirilen bir tepkime olmakla birlikte AKP'nin ötekisinin ne olacağını da şimdiden kestirebilmek mümkündür (Akdoğan, 2004: 17).

AKP teorisyenlerinden Yalçın Akdoğan'ın (2004: 111) aktarımıyla, AKP siyasal İslamcı bir parti olmaktan ziyade dini unsurlara değer veren muhafazakâr-demokrat bir parti olarak anılmayı tercih etmektedir. Bu noktada muhafazakârlığın demokrat kavramıyla rehabilite edilerek İslamcılığa tercih edilme sebebi hem ardıllarının (RP ve FP) talihsiz sonunu yaşamamak hem de kavramın kapsayıcılık yönünün hesaba katılarak kitleleri çekebilmek gayesiyle öne sürüldüğü düşünülmektedir.

AKP'nin kimlik tartışmalarına dair Ülkü Doğanay (2007: 69), muhafazakâr kimlikle İslamcı kitleler muhâfaza edilmeye çalışılırken, demokrat kimlikle de liberal ilkeleri kendi paradigmasında buluşturarak demokrasi taleplerine de cevap vermek istediği görüşünü paylaşmıştır. Ömer Çaha'ya göre (2006: 21), AKP'nin kimliğini oluştururken muhafazakâr demokrasiye yönelmesinin sebebi ise liberal demokrasi ile sosyal demokrasinin yanında bir alternatif olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

AKP'nin ilk döneminde gerçekleştirmiş olduğu, 5231 sayılı Dernekler Kanunu faaliyetlerinin genişletilmesi, MGK'nin sivilleştirilmesine yönelik girişimler demokratikleşme adına atılmış adımlar olarak gösterilmektedir (Karpas, 2021: 254). Ayrıca bu dönemde hazırlanan Kalkınma ve Demokratikleşme programında kişilerin temel hak ve özgürlüklerine dair geliştirilmesi istenilen hedefler şunlardır, Türkiye'nin uluslararası platformda taraf olduğu sözleşmelerin gerekliliklerinin uygulanması, sivil toplum örgütleriyle işbirliği, düşünceyi ifade özgürlüğünün inşası, din ve vicdan hürriyetinin teminat altına alınması, bireylerin özgür haber alma hakkının farkındalığı ile basına özgür alan açma olarak özetlenebilir (AK PARTİ, 2002:

13-18). Bu dönemde hem ekonomide hem siyasette liberal ilkelerin takip edildiği gelişmeler olmuştur, AB ile bütünleşme sürecinde Kopenhag kriterleri kapsamında oluşturulan demokratikleşme programlarının yürütülmesi ve yine ekonomide serbest piyasa ekonomisine ve özelleştirmeye bağlı kalkınma programının meydana getirilmesi bu minvalde değerlendirilmelidir ki partinin tabanını genişletebilmesinin sebeplerinden biri de kalkınmaya dayalı ekonomi politikalarının olduğunu hatırlatmak gerekir (Ataay, 2020: 262-66; AK PARTİ, 2002: 34).

AKP'nin bu hedefini destekleyen bir başka yönü ise kuruluşunda kitlelere yönelik açık ve sert bir ideoloji dayatmaması olmuştur ki tabanının ilk dönemde heterojenliğini sağlayan da bu yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşımın karşılığını ise yönelmiş olduğu “yeni kentli”, “lumpen” gruplarda bulmuştur. Bu kesimler köylerinden kasabalara, kasabalardan kentlere göçmüş kenar mahallelerde kent yoksulluğu ile tanışmış kesimlerdi. Dolayısıyla öncelikleri ekonomik menfaatlerdi, bunları AKP tabanında bir araya getirecek şey birincisi bu ekonomik menfaatler, ikincisi ise ılımlı lumpen-muhafazakârlıktı (Kahraman, 2009: 141). Kemal Karpat (2021: 247) ise AKP'nin paydasındaki argümanların özetle “İslam, kapitalizm, demokrasi ve modernizmin” olduğunu belirtmektedir ve bunların Anadolu sermayesi (MÜSİAD, TÜSİAD vd.) kaynağıyla yeni tip bir “modern-İslamcı” sınıf yarattığını vurgulamaktadır.

İlk yıllarında Milli Görüş çizgisinden ayrıldığını çevreye kanıtlamak isteyen AKP dini temaslar söz konusu olduğunda daha ihtiyatlı ve ılımlı bir yaklaşım sürdürmekteydi. Fakat zamanla kitleleri çekebilmek, tabanını sağlamlaştırabilmek adına bu temkinli stratejiyi geride bırakarak türban meselesini gündeme taşıyacaktı (Ataay, 2020: 262). AKP'nin yine ilk yıllarında takip ettiği ılımlı ve çoğulcu demokrasi yaklaşımıyla Kürt kökenli kesimleri tabanına eklemleyebildiğini söyleyebilmek mümkündür. Bunu Diyarbakır mitingi temalarıyla başlatan ve Kürtçe dilde yayın yapmanın ve üniversitelerde ders olarak görülebilmesinin önünü açan uygulamalar bu ilk dönemlerdeki pragmatik bir popülizmin takip edildiği savını güçlendiren örneklerdendir (Ataay, 2020: 266).

Nafiz Tok ve Vedat Koçal'a göre (2013) AKP'nin meşruiyet kaynakları Weberyan bir analiz ile üçlü bir sacayağı sunmaktadır. Birincisi, partinin içinden çıktığı İslamcı geleneği neoliberal ilkelerle revize ederek geleneksel kaynağı olarak öne çıkarılan muhafazakârlıktır. İkincisi, partinin kurucusu ve lideri Erdoğan'ın halkın içinden bir kişi olarak halka yöneliminin ve kitleleri mobilize etme gücünün "karizmatik" yönüdür. Üçüncüsü ise yasal olarak dayandığı milli iradeye karşılık gelen güçtür.

Burada milli irade mefhumuna geniş bir parantez açmak AKP popülist siyasetinin yegâne meşruiyet kaynağı olması yönüyle önem arz etmektedir. Milli irade tasavvurunun tarihselliği Osmanlı son dönemine değin uzanmakla birlikte, Cumhuriyetin ilanıyla şekillenen ulus-devlet sürecinde Kemalist kadronun elinde anlamlarını kazanarak, Türk sağı tarafından sahiplenilmiştir. Türk sağı milli irade fikrine dini öğeleri de eklemleyerek kendine özgü bir referans oluşturmuştur (Akçam, 2002: 53-62). Bu noktada çalışma, AKP siyasetindeki popülizmin izini sürerken Türk sağının zihinsel kodlarının birer mirası olan "milli irade", "elit karşıtlığı", "homojen halk" tasavvuru ve karşısına yerleştirilen "öteki" cepheler üzerinden bir inceleme sunmayı hedeflemektedir.

Öncelikle milli irade kavramsallaştırmasının AKP'deki karşılığını çözümlersek, "milli" vurgusu tarihsel ve kutsal devlet anlayışıyla pekiştirilmiş ve yüceltilen bir milleti işaret etmektedir; irade vurgusu ise seçmenlerin oy çoğunluğuyla özdeş tutularak demokrasi çağrısı olarak kurgulanmıştır (Özger, 2021: 337-345). Demokrasinin tecellisi olarak sandığın gösterilmesi, muhalefetin de her daim eleştiri yönelttiği bir husus olmuştur ki Erdoğan bu itirazlara şu karşılığı vererek milli iradede aldığı güce gönderme yapmıştır:

"Sandığı küçümsemek bu milleti küçümsemektir" (Erdoğan, 2014). Oy çoğunluğunu bütün bir millet iradesiyle, millet iradesini de parti ve hükümetle ilişkilendirmek DP'den devralınan bir miras olarak AKP'de gözlenmektedir. Yani AKP, milli iradeyi çoğunluk iradesiyle eş tutarken çoğullukları yok sayan çoğunluk demokrasisi görünümünü ortaya koymaktadır.

2011 yılına kadar liberal görünümünü muhâfaza etmeye çalışan AKP, 2011 genel seçimlerinde elde ettiği çoğunlukla (%49), ibresinin yönünü değiştirerek “liberallerle ittifakın sona erdirildiğini[n]” duyurmuştur. Gerek 2007 ve sonrası yaşanan gelişmeler gerekse bahsi geçen çoğunluk iradesinin verdiği güç ile AKP’nin kimliksel dönüşümü başlayacaktır (Ataay, 2020: 268).

2014 yılına gelindiğinde süresi dolan Abdullah Gül’ün yerine ilk kez halkoylamasıyla yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini %51 gibi bir oyla kazanan Erdoğan’ın mutlak hakimiyeti esas bundan sonra başlayacaktı. Partisinin genel başkanlığına ise ilk olarak Ahmet Davutoğlu’nu getirecek çok sürmeden azlini isteyerek, Binali Yıldırım’ı bu göreve getirecekti. Daha sonra 2017’de yapılacak olan bir referandum sonrası cumhurbaşkanının partili olabileceği düzenlemesi neticesinde Erdoğan, aynı yıl partisinin genel başkanlığına da dönecekti (Ataay, 2020: 280). Faruk Ataay (2020: 282) esasında AKP’nin 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi krizi ve sonrası 2008’de partiye açılan kapatma davası sonrasında eksen değişikliğine gittiğini vurgulayarak ılımlı siyasetini 2011 genel seçimlerine kadar sürdürebildiğini ifade etmişti. Biz de bu değişikliğin popülist otoriter bir yöne doğru tırmanışa geçmesine zemin hazırlayan gelişmelerin ise 2013 Gezi Parkı eylemleri ile 15 Temmuz 2016 darbe girişimi olduğunu iddia etmekteyiz.

2011 genel seçimleriyle başlayan dönüşüm iktidarı konsolide ederken demokrasinin tasfiye sürecinin başlaması yönünde olmuştur. İlk dönemlerde öne çıkarılan liberal demokrasi söylemleri, farklılıkların bir aradılığı çağrısı çoğulcu ve kapsayıcı bir yaklaşım sunarken, 2010-11 itibariyle bunun terkedilerek muhafazakâr kimliğin ön plana çıkarıldığı, çoğunlukçu bir anlayış geliştirilmiş ve İslamcı tabana yönelik siyaset biçimi görünür olmaya başlamıştır. Fakat bu iki dönemde de sürdürülen ortak bir tavır varsa o da “mağduriyet” algısıdır (Kalaylıoğlu, 2017: 83). Erdoğan’ın İBB Başkanı olduğu dönemde Mehmet Akif’e ait bir şiiri okuması üzerine halkta kin ve nefret uyandırmaya sevk etmek gerekçesiyle neticelenen hapis cezası ve siyasi yasağı onun mağduriyet kartının başat faktörü olmuştur (32. Gün, 2023).

İhsan Yılmaz (2021) Erdoğan'ın siyasi serüvenini mağdur Müslüman demokratlıktan popülist İslamcı otoriterliğe doğru giden bir süreç olarak tarif etmektedir. AKP'nin ilk yıllarında daha pragmatik bir popülizmi benimsediğini iddia eden Yılmaz (2021) Erdoğan'ın otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra popülizmine otoriter İslamcı bir kimlik kazandırdığını ifade etmektedir. İlk yıllarında pragmatik popülizmi takip ettiğini gösteren ögeler ise, AB ile bütünleşme ve demokrasi çağrıları ile ekonomik büyüme hedefinde girişilen uygulamalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İlk dönemdeki bu takibin AKP'nin farklı farklı kitleleri tabana eklemleyebilmesini sağladığını da tekrar hatırlatalım.

Dini unsurlarla beslenen popülizmin “dinsel popülizm” (Ateş, 2017: 105) veya muhafazakâr popülizm olarak addedildiğini vurgulamakla birlikte bu çalışma, popülizmin bu türünün AKP siyasetinde görünür olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda AKP'nin ekseriyetle farklı farklı talepleri merkez sağ şemsiyesi altında toplayabilmesini sağlayanın bu muhafazakâr/dinsel eğilimin olduğunu da rahatlıkla iddia edebilmek mümkün görünmektedir. Alkol satışlarına getirilen sınırlandırmalar ve yüksek vergiler, kürtaç meselesi gibi durumlar Erdoğan'ın popülizminin gündemine oturan muhafazakâr anlayışın birer yansıması olarak değerlendirilebilir (Yılmaz, 2021). AKP'nin muhafazakâr-ideolojik bir yaklaşımla eğildiği bir başka mesele sosyal yardımlar olmuştur. Özellikle “anneliğe teşvik” kapsamında dillendirilen bazı hizmet paketlerinin kadının toplumsal rolünün sınırlarının muhafazakâr bir çerçevede değerlendirildiği aktarılmaktadır (Ongan Tunçhan, 2015).

İktidardaki popülizmin, toplumsal alanı saf/otantik halk ile diğerleri/öteki olarak ayırması ve sadece burada saf halkı temsil etme iddiası ve bir tek bu kesimin taleplerine yönelmesi dışlayıcı bir tutum olmakla birlikte, temsil bulamayan kesimlerde aidiyet sorununu doğurmaktadır. AKP'nin saf halkı Sünni çoğunluk üzerinden kurguladığı bir gerçek olmakla birlikte Türkiye toplumunda milyonlarca Alevi yurttaşın varlığı da hak talepleri de birer gerçekliktir. Türk toplum yapısının önemli bir bileşenini oluşturan Alevi grupların sosyokültürel hak eksikliği, dönem

dönem tartışmaya açılan bir mesele olmuş olsa da bu grupların varlığı Sünni grupların çoğunluğunda her zaman göz ardı edilmiştir. Gerek okullarda Sünni-İslam teolojisinin zorunlu ders olarak dayatılmasıyla gerekse cemevlerine talep edilen statünün verilmemesiyle dışlanan Alevi kitleler AKP iktidarının kimlik politikalarının sonucu olarak hak ettiği alanlara sahip olamamıştır (Kahraman, 2009: 166-67). Sünni-Müslüman çoğunluğu bütün statüsüne (Ateş, 2017: 106) yükselten AKP, milli irade çağrılarını da bu kesim üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla bu Sünni- Müslüman kitleleri temsil etme görevini üstlenen ve bu doğrultuda da bu kesimlerin taleplerine ağırlık veren AKP, temsil krizine zemin hazırlamakla birlikte, demokrasinin eşitlik ilkesini de tasfiye etmektedir. Belirli bir halkın karşısına inşa edilen halk olmayanın gösterilmesi ise toplumsal alanı kamplara ayırmakla birlikte kutuplaştırıcı/ dışlayıcı bir popülizmi görünür kılmaktadır. Tam olarak bu noktada AKP popülizminde bir halk inşasından ziyade kendi ölçütlerine uymayan halk olmayanın inşası vardır demek iddialı bir söylem olmayacaktır ki AKP, ne olduğunu ne olmadığı üzerinden göstermeye çalışan bir parti olarak bu iddiayı da doğrulamaktadır. AKP'nin iç dinamikler üzerindeki bu yaklaşımı dış siyaset izleğinde de görülmektedir. Ortadoğu'da Sünni bir güç birliğinin savunulması eyleminde de iç siyasette "öteki" olarak kurgulanan Alevi kimliğin, dış siyasette de Şiiliğe karşıt olarak geliştiğini göstermektedir (Tuğal,2012).

Bu şekliyle toplumsal alanda yaratılan "biz-öteki" veya "biz-onlar" ayrıştırması popülizmin kimlik siyasetine alan açtığı aşamaya denk gelmektedir. Bu ayrıştırma, saf/homojen halk ile bu çerçeveye alınmayan dışarıda kalan ötekiler üzerinden yapılması toplumdaki çoğullukları, çoksesliliği ve dolayısıyla hak ve özgürlüklerin varlığını reddettiği için demokrasiler için tehdit oluşturmaktadır (Müller, 2017: 16).

AKP popülist siyasetinde muhafazakâr/dindar homojen halk kurgusunu yüceltirken bu gruba karşıt oluşturduğu bir de yozlaşmış ötekilerin inşasından söz etmiştik. Bu ötekileştirme pratiği genellikle kriz dönemlerinde veya seçim evrelerinde yükselişe geçmekle birlikte ekseriyetle gayrimeşrulaştırılan muhalefet, gazeteciler, muhalif entelektüeller, Batılı

devletler, iktidar karşıtı protestolar yürüten sivil kesimler şeklinde değişkenlik gösterebilmektedir (Erçetin & Erdoğan, 2021: 59).

AKP popülist siyasetindeki “öteki”nin inşasından devam edecek olursak Kazım Ateş’in (2017: 117) kavramsallaştırarak işaret etmiş olduğu “halk-olmayan”ın isyanı olarak nitelendirilen Taksim Gezi Parkı Direnişi ve yaşanan gelişmeleri hatırlatmak yerinde bir örnek olacaktır. 28 Mayıs 2013 tarihinde başlayan Gezi Parkı eylemlerinin nasıl ortaya çıktığından ve kazandığı ivmeden ikinci bölümde demokratikleşmenin aktarıldığı AKP bahsinde söz edilmişti. Burada ele alınacak yönü ise eylemcilerin çevreci birer özelliğe sahip olan homojen bir muhalefet görüntüsü sunmadığıdır. Farklı farklı kesimlerin bulunduğu Gezi Parkı eylemleri heterojen örüntüsüyle dikkat çekmekteydi. Kısa sürede ülke sathına yayılan direniş eylemlerinin ortak bir paydası varsa o da iktidarın homojen halk tasavvurunun dışında kalan dolayısıyla temsil bulamayarak aidiyet ihtiyacı karşılanmayan grupların isyanı olmasıdır (Ateş, 2017: 118).

İktidardaki popülist lider Erdoğan’ın Gezi Parkı eylemlerine katılan protestoculara yönelik “eşkıya”, “terörist”, “çapulcu” gibi sert nitelendirmelerde bulunması yaratılan bir öteki kurgusunu göstermektedir, aynı zamanda toplumun çeşitli kesimleri tarafından ortaya konan geniş bir örgütlenmenin “vandallık” olarak betimlenmesi sivil toplum algısının dolayısıyla demokrasinin kısıtlılığını vurgulayan bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca aynı dönemde eylemcilerin caminin içinde alkol tükettiklerine yönelik iddialar, dini hassasiyetlere sahip kitleleri hareketlendirme gayesi taşımasıyla kriz dönemlerinde yükselen popülist pratiğin “demagoji” aracına başvurduğunu da kanıtlar niteliktedir. Erdoğan’ın yine eylemcilere yönelik: “Bunlardan bu millete bu vatana hayır gelmez bunlar ancak terör sevicilerle beraber. Çünkü kendileri de terör sevicisi” ifadelerini kullanması eylemlere katılanları gayrimillileştiren, gayrimeşrulaştıran bir söylem arz etmekle birlikte terör ile ilişkilendirilmesi yine öteki kurgusuna işaret eden bir dışlama içermektedir (Euronews, 2022).

Erdoğan'ın aynı yıl Gezi'de ve daha birçok şehirde yükselen toplumsal muhalefetin eylemlerine karşılık cevap olarak "Milli iradeye saygı" mitingleri düzenlemesi, kendi tabanına hitap ederek ve eylemler esnasında güttüğü baskıcı ve otoriter uygulamalara aradığı meşruiyeti yine milli iradede bulmaya çalıştığını göstermektedir, "Mesele Gezi Parkı ağaç çevre değil. Mesele demokrasi milli irade mesele millet" (Milliyet, 2013) ifadelerinde yer aldığı gibi.

"Şu anda evlerinde bizim zorla tuttuğumuz bu ülkenin en az yüzde 50'si var" (Hürriyet, 2013), Gezi Parkı protestolarına yönelik Başbakan ve aynı zamanda AKP lideri Erdoğan'ın seçmen kitlesini işaret ederek toplumsal alanı ayrıştırmayı, kutuplaşmayı tırmandıran ve netice itibariyle toplumsal antagonizmaya yol açan bir yaklaşım örneğidir. Bütün bir halk içerisinde belirli bir kitleyi çıkarıp, gerçek/ saf halk kabul edip onu temsil etme iddiası popülist bir pratik olarak belirlemektedir, o kitleyi belirli bir düşünce ekseninde aynılaştırma çabası ise popülist yaklaşımın düşünsel/ ideolojik yönünü göstermektedir.

Kısacası, AKP popülist siyasal pratiklerinin toplandığı meşruiyet kaynağı ahlaki bir boyut kazandırılmış "milli irade"dir. Kazandırılan bu ahlaki tarafı örneklendirerek açıklamak gerekirse, yükselen toplumsal muhalefetin milli iradeye zarar verdiği gerekçesiyle sindirilmesi mutlaklaştırılan milli iradenin hegemonik yönünü gösterirken, sindirme/ baskılama eyleminin ahlakilikle meşrulaştırılması popülizmi güçlendirmektir ki Gezi Parkı eylemlerinde değerlendirilenler bu görüşü desteklemektedir (Kalaylıoğlu, 2017: 73).

AKP popülist siyasetinin bir başka göstereni ise "elit/ seçkin karşıtlığı"dır. AKP'nin iktidarı süresince hangi kriz ortamı gelişirse gelişsin değişmeyen, sabit kalan tek ötekisi "Kemalist elitler"dir. Bunu Erdoğan'ın "[...] Bu ülkede artık seçkinler değil, benim milletimin, kardeşlerimin sözü geçiyor" ifadesinde görebilmek mümkünken, elit karşıtlığı göstereninin mağduriyet algısı üzerinden temellendirildiği görülmektedir (Özşeker, 2017: 138). AKP ve lideri Erdoğan'ın bu elit karşıtlığı tutumu muhalefetle olan

ilişkilerini de yönlendiren bir argüman olmuştur. Okuduğu bir şiir nedeniyle hapis cezası yatmasını ve siyasetten uzaklaşmasının sorumlularını aynı cepheyi düşmanlaştırırken işaret eden Erdoğan, bu yaklaşımını tarihselleştirerek CHP'nin baskıcı muhalif eylemlerinin DP'nin sonunu hazırladığını ve millet iradesinin engellenerek, demokrasiye zarar verdiklerini savunan Başbakan muhalefeti gayrimeşrulaştırma eğiliminin tarihsel kaynağını aktarmıştır (Sevinç, vd., 2022).

AKP popülizminin bir diğer kaynağı ise klientalist ilişki ağıdır. Klientalizm, bir siyasi iktidarın kamu kaynak ve hizmetlerini siyasi destek kazanmak amacıyla araç haline getirmesi ve bu mahiyeti nedeniyle de toplumun her kesimine eşit ve adil hizmet/kaynak dağılımı sağlayamaması olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda siyasi otoritelerin özellikle eğildiği hususlar yoksulluğa klientalist bağlar üzerinden yaklaşılması ile kadro imkânı sunulması şeklinde beliren kimi zaman da nepotizm olarak çağrıştırılan meseledir (Yuvalı, 2018: 398-99).

Klientalist ilişkilerin AKP iktidarında takibi yapıldığında bunun oy karşılığında, otoriteyi sağlamlaştırmak ve muhâfaza etmek gayesi güdülerek sistemleştirilmesi ve halkın taleplerine bu ilişki ağı üzerinden cevap verilmesi popülist bir mahiyet barındırmaktadır. Türkiye'de 2023 seçimlerine gidilirken AKP hükümeti tarafından sosyal yardımlara ayrılan miktar ² göz önünde bulundurulduğunda, bunun yoksulluğu ortadan kaldıran bir uygulama olarak değil de siyasi destek tabanını genişletmek ve korumak amacıyla yapıldığı yargısı geçerlilik kazanmaktadır (Ongan Tunçhan, 2015). Akabinde inşaat sektöründe İmar Kanunu yapılandırmalarıyla ilgili bir çeşit kentsel klientalizmin ortaya konulduğu ifade edilmekle birlikte (TBMM, 2020: 70), eğitim alanının ticarileşmesi ve ranta açılması yine aynı minvalde değerlendirilebilecek hususlardır (EĞİTİM SEN, 2012).

2002 yılındaki yükselişiyle tüm mağdur ve mazlumların sesi olduğunu iddia ederek mağduriyet söylemini kitleselleştirebilen Erdoğan, 2015 yılı

² <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-derya-yanik-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-bakanligin-2023-yili-butcesinin-sunumunu-yapti/>

itibariyle Cumhuriyet rejimi karşıtlığı temeline dayanan yüz yıllık bir mağduriyet öyküsünün karşılığı olarak yükselen ve kitleler üzerinde tarihsel bir referansla Osmanlı nostaljisi duyularını yücelten Yeni Osmanlıcılık anlatısını popülist siyasetine eklemleyerek mağduriyet dilini araçsallaştırmıştır. Yeni Osmanlıcılık anlatısının toplumsal tabanda da karşılık bulduğunu belirten Nagehan Tokdoğan (2018a; 2018b) aynı zamanda bu anlatının kitleler nezdinde öfke ve hınç duyularını da tetiklediğini vurgulamaktadır. Tokdoğan, AKP'nin özellikle son dönemlerinde hitap ettiği kitleleri genişletebilmesinde bu Yeni Osmanlıcılık anlatısının ve bu minvalde takip ettiği “sembolik siyasetin” rolü olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle AKP popülist siyasetinin özellikle 2016 yılı (15 Temmuz deneyimi ile) ve sonrası beslendiği bir diğer kaynağın “sembolizm” olduğunu rahatlıkla söyleyebilmek mümkündür.

AKP popülist siyasetinde sembolizmin varlığından söz etmişken, bunun sadece Osmanlı tarihi üzerinden yapılmadığını hatırlatmak gerekir. 2010 Anayasa değişikliği referandumunun yapılacağı günün 12 Eylül tarihli tercih edilmesi bir hesaplaşma (12 Eylül 1980 askeri vesayeti ile) gösterisi sunmakla birlikte sembolizm takibinin yapıldığının da bir başka örneğidir (CNN TÜRK, 2010).

AKP iç politikalarının popülist görüngülerinin sebep olduğu antidemokratik yansımalar ek olarak demokrasiden uzaklaşıldığını destekleyen bir başka gelişme de dış politikada takip edilen AB hedefinin son yıllarda irtifa kaybettiği bir seyir ortaya koyması olmuştur. Türkiye AB müzakere süreci, Türkiye'nin yakın dönemlerde yaşadığı Gezi Parkı eylemleri (2013), 15 Temmuz darbe girişimi (2016) gibi yaşanan gelişmelere karşılık hükümetin otoriter ve baskıcı uygulama ve politikaları neticesinde zarar görmüş, elde edinilen kazanımlarla güçlenen otoritenin kuvvetler ayrılığı prensibini işlevsizleştirilmesi ve beraberinde demokrasi kurum ve kurallarının içini boşaltması Kopenhag kriterlerince belirlenen hususlara uyulmadığı AB komisyonu tarafından değerlendirilerek süreç askıya alınmıştır (Sezgin, 2021). Bu şekilde iç siyasetteki gerginliklerin dış siyaseti şekillendirdiği bir süreçte AKP'nin, öteki kurgusuna Batı Avrupa ülkelerini eklemleyerek tehdit unsuru

olarak işaret etmesi ve eş zamanda tazelenen İslamofobi mağduriyet algısı AB ile ilişkileri gerginleştirmeyi sürdürmektedir (Sezgin,2021; Açıkalin, 2022).

AKP popülist siyasetini besleyen bir başka referansın Demokrat Parti mirası olduğunu iddia edebilmekle birlikte, 1950 seçimlerine “Yeter söz milletindir!” sloganıyla hazırlanan DP’yi takip eden AKP lideri aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2023 seçim tarihini ilan ederken daha evvelki seçim dönemlerinde de sıklıkla söylemlerinde yer verdiği gibi DP mirası üzerinden sembolize etmiş olduğu “Yeter karar milletindir” ifadesini kullanması, DP siyasetinin referans alınmaya devam edildiğini açıkça göstermektedir (Milliyet, 2023). Farklı bir örnekle, Menderes’in demokrasi ve milli mücadele uğruna hayatını kaybettiğini ifade eden Erdoğan, onun demokrasi ve kalkınma hamlelerinin takipçisi olduğunu ima etmesi, siyasetinde kimi referans aldığını açıkça destekleyen bir anlama sahiptir (CNN TÜRK,2010; A Haber, 2022).

Netice itibariyle, popülist mantığın çoğunlukçu, çoğulculuk karşıtlığı, muhalefeti gayrimeşru kabul etme gibi izdüşümlerine rastlanılan AKP siyasetinde özellikle 2010-11 sonrası dönemde belirgin olmaya başlayan statüko karşıtlığı üzerine saf halkı temsil etme iddiası ve buna eklenilen muhafazakâr görünümlü bir ahlaki tasavvur günümüzde de AKP iktidarının sürdürmeye devam ettiği bir pratiktir. Statükocu elitlerin (askeri-sivil bürokrasi) yarattığı veya AKP cenahının bu şekilde hikayelediği bir mağduriyetin neticesinde yükselen AKP popülizmi, “biz ve onlar” kurgusunu meşrulaştırırken bu mağduriyet öyküsü bir çeşit dayanak noktası olmuştur. Bu tutumu muhalefeti gayrimeşru görürken de sürdürebilmiştir ki popülist mantığın mahiyetinde yer alan çoğunlukçu zihniyetin tek bir temsili vardı o nedenle de muhalefetin temsil edeceği değerler de kitleler de gerçek değildi. AKP, siyasetinde bunu meşrulaştırırken bir başvuru olarak da bahsedilen ahlaki boyutu muhafazakâr siyasal jargon üzerinden yürütmedeki kararlılığı onun popülizmine ideolojik bir nitelik kazandırdığı yargısını güçlendirmektedir. Bu eğilimin otoriterleştiği nokta ise 2010-11 sonrası başlayan, 2017 Anayasa referandumu neticesinin getirdiği kazanımlarla güçlenen AKP iktidarının ve lideri Erdoğan’ın yürüttüğü siyasetin sivil toplumu baskılaması

(Gezi Parkı eylemleri örneği), hak ve özgürlükleri sınırlandırması (azınlık grupların temsil ve teslim edilmeyen hakları) ve bunları yargı eliyle sağlarken, meşruiyetini sandıktan ve çoğunluktan alması AKP'nin seçimli popülist otoriterliğini desteklemektedir (Erdoğan M. , 2019).

Tüm bu yönleriyle siyasal kültürün yozlaşmasına yol açan AKP'nin ve sürdürdüğü muhafazakâr popülizminin demokrasiyi çoğunluk iktidarıyla sınırlandırırken çoğullukları yok sayması, türdeş bir tabanın varlığı gayesiyle kimlikleri siyasallaştırması ve toplumsal tabanı kutuplaştırması, demokrasinin tüm kurum ve kurallarını aşındırırken otoritesini sağlamlaştırmak için devlet aygıtlarını araçsallaştırması en nihayetinde bizlere AKP popülizminin ve günümüzde vardığı nokta olan otoriteryanizminin ülkeyi demokrasiden uzaklaştırdığı sonucuna ulaştırmaktadır.

SONUÇ

Halkçılık ve popülizm birbirini çağrıştıran iki kavram olarak sıklıkla birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Her iki kavramın da halkı referans alışı bir aynılık yaratmakla birlikte günümüzde popülizm teriminin popülerliği yükseliş göstermektedir. Bu iki kavramın Türkiye’de karşılığına baktığımızda ise halkçılık fikrinin II. Meşrutiyet dönemine kadar götürülen bir tarihselliğinin olduğunu görerek kültürel takipli bir halka yöneliş sunduğunu ifade edebilmek mümkündür. Cumhuriyetin ilanını takiben yönetici kadronun yürüttüğü ulus-devlet inşa sürecinde de halkçılık fikrinin takip edildiği görülmüştür. Bu dönemde yönetici elitlerin halka/köylüye uzanırken ideolojik ilkeleri de transfer etme çabası taşıması halkçılık kavramını politikleştirmiştir. Literatürde Erken Cumhuriyet dönemi çalışan bir çok çalışma bu dönemde takip edilen halkçılığı “halka rağmen halk için” sloganıyla anmaktadır. Dönemin yönetici kadrosunun bu anlayışla toplumda kültürel bir dönüşüm başlatması günümüzde hâlâ tazeliğini koruyan toplum mühendisliği tartışmalarına konu olmakla birlikte Türkiye sağ siyasetine de bir eleştiri alanı açmıştır. Bu eleştiri sağ cenaha göre, halkla arasına mesafe koyan, kendini halktan üstün gören ve fikirlerini halka dikte eden yöneticilerin oluşturduğu elitizme yöneliktir.

Bu eleştiriye ilk kez dile getirecek olan ise CHP içinden yükselen bir muhalefetin oluşturduğu DP’dir. 27 yıllık tek parti dönemini kapatarak 1950 genel seçimlerinde iktidara gelen DP, CHP’nin yukarıdan aşağıya takibini yaptığı halkçılık anlayışını geride bırakarak, aşağıdan yukarıya doğru bir halkçılık yorumlaması ile kitle partisi olarak yükselmiştir. Siyasal ve toplumsal alanda ileri demokrasi ve özgürlük talebiyle iktidara gelen DP bu tez çalışmasının birinci örnek vakasını teşkil etmektedir. Türkiye’de siyasal popülizmi DP ile başlattığımız bu çalışmada onun popülizminin dayandığı temel kodların takibini yaptığımız AKP ise ikinci örnek vaka olarak belirlenmiştir.

Çalışmamıza yol gösteren düşünsel yaklaşımın, popülizm incelemelerinde özellikle üzerinde durduğu genel irade, saf halk ve seçkin karşıtlığı gibi gösterenlerin izini sürdüğümüz DP ve AKP popülizmi bu gösterenlere cevap verebilen birer vaka olarak karşılaştırmalı tarih yöntemiyle analiz edilmiştir. Siyasal popülizmini incelediğimiz DP’de yegâne kaynağın düşünsel teoride yer alan genel iradeye karşılık gelen milli irade nosyonu olduğu tespit edilmiştir. Bu milli irade gösterenine AKP’nin popülist siyasetinde de rastlayarak, partinin popülizminin temel dayanak noktasını bu milli irade veya millet iradesi argümanının oluşturduğu değerlendirilmiştir.

İncelemeler neticesinde, DP ve AKP popülist siyasetlerinde toplumsal alanın “biz ve öteki” ayrımı üzerinden iki kampa ayrıldığı görülmüştür. Biz kampını oluşturan saf/ homojen halk iken, toplumsal alanda dini yönden çoğunluğu oluşturan kitlelere işaret edildiği izlenmiştir. Her iki partinin popülist liderlerinin, çoğunluğu oluşturan bu türdeş halkın hak ve taleplerini bütünün talebiymiş gibi göstererek temsil iddiasında bulunması, çoğullukların hak ve taleplerinin göz ardı edildiği neticesini vermiştir. Bu doğrultuda belirli bir homojen çoğunluğun belirli taleplerinin temsil edilme görevinin üstlenilerek, geride kalan azınlıkların bütünün dışında tutulması temsil bulamayan kesimlerde aidiyet sorununa yol açmaktadır. Bu tablo da çoğunluk iradesinin yarattığı çoğunluk demokrasisinin toplumsal antagonizmalara yol açmasıyla antidemokratik bir izlek sunmaktadır.

Her iki parti popülizminde “çoğulculuk karşıtlığı”nın sergilendiği izlenmiştir. DP’nin sol tezahürleri, AKP’nin sivil toplum örgütlenme ve eylemlerini baskılaması bu karşıtlığın görüldüğü birer örnek niteliğinde olup, kendileri gibi düşünmeyen grupların çoksesliliğine tahammülsüzlüğü yaklaşımını vermekle birlikte bu baskılayıcı, otoriter eğilimlerin milli iradenin homojen örüntüsüne tehdit oluşturduğu gerekçesiyle ahlaki bir ölçütle meşrulaştırılması popülist otoriter siyasetlerinin kaynağının “milli irade” mefhumunda toplandığı sonucunu vermiştir.

DP ve AKP popülizmlerinin analizleri neticesinde değerlendirilen diğer benzer gelişmeler, muhalefetin eylemlerinin gayrimeşru kabul edilerek

engellenmesi, DP'nin basın yasası ile AKP'nin dezenformasyonla mücadele yasasının düşünceyi ifade hürriyetinin basın ve medya alanını daraltarak baskılaması şeklinde belirmiş olup her iki parti için popülist otoriter değerlendirmelerinin yapılmasını destekleyen ampirik veriler olarak işlenmiştir.

DP ve AKP popülist siyasetlerini besleyen bir başka kaynağın ise “siyasi kayırmacılık” olduğu değerlendirilmiştir. Bu kayırmacılığın patronaj ağı ve klientalist ilişkiler üzerinden sistemleştirilmesi parti destek tabanına maddi imkânlar, bürokratik avantajlar gibi adil ve eşit olmayan hizmetler sağlarken, devlet-sivil toplum ilişkisine zarar vermekte ve hukuk devleti ilkesinin gereklerini çiğneyerek demokrasiyi aşındırmaktadır.

DP ve AKP popülist siyasetlerinde işaret edilen ortak öteki elit karşıtlığıdır. Bu elitler DP'ye göre dönemin CHP yönetici kadrosuyken, AKP'ye göre statükocu olarak addedilen askeri- sivil bürokratik elitler olabilmektedir. Bu elit karşıtlığı ise “mağduriyet algısı” üzerinden beslendirilmektedir. Bu mağduriyet, DP'de tek parti yönetiminin sebep olarak gösterildiği mağduriyetlerken AKP bu tarihselliği popülizmine eklemleyerek kullanmıştır. Popülist liderlerin incelenen söylemlerinde sık sık öne çıkan mağduriyet dilinin yine bir öteki/ düşman kamp yaratarak halk nezdinde dışlanma hissiyatı oluşturmaları ve öfke, hınç gibi duyguları tetiklemesi partileri kitleselleştirirken, toplumsal alanı kutuplaştırmıştır. Yaratılan bu mağduriyet algısının, “demagojiyle” de desteklenerek kutuplaştırma siyasetine dönüştürülmesi partilerin popülizmlerinin toplumsal ayrıştırmadan beslendiği sonucunu vermektedir.

İncelemeler doğrultusunda, her iki partinin de ilk yıllarında seçmen tabanını çeşitlendirebilmek ve genişletebilmek için pragmatik bir popülizmin takip edildiği izlenmiştir. DP, rejim karşıtı olarak değerlendirilmekten çekindiği için bu takibi sürdürürken, ilk evresinde dini temaslardan kaçınmıştır. Patronaj ağının zayıflamasıyla destek tabanında kayıplar yaşayan DP son dönemlerinde dini ve geleneksel çağrılara ağırlık vererek köylüye yönelmiştir. AKP'de gözlenen tablo ise hem ardıllarının durumuna düşmemek

hem de dolayısıyla seküler çevrenin tepkisini çekmemek için ilk evrede daha kapsayıcı, ılımlı bir pragmatik yol ile dini temaslardan kaçınmıştır. Bu takip ile tabanını heterojenleştiren ve genişleten AKP, ilerleyen dönemlerde edinilen seçim başarılarıyla tabanını sağlamlaştırmış ve kitlelere yönelirken dini eğilimlere daha görünür biçimde yer vermiştir. Böylelikle, DP'de meşruiyet kaygısıyla, AKP'de tabanı homojenleştirme gayesiyle kitlelere yönelinirken dini öğelere ağırlık verilmesi parti popülizmlerinin türünün muhafazakâr popülizm olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

AKP muhafazakâr popülizminin halkı homojen bir tasavvur ile ele alması, Sünni- Müslüman çoğunluğun bütün olarak yükseltildiği çoğunluk iradesinde toplumsal alandaki dini azınlık grupların hak ve taleplerinin göz ardı edilerek homojen bütünü içinde eritilmesi, bu kesimlerin aidiyet hissedememelerine dolayısıyla da temsil bulamamalarına yol açmaktadır. Bu tabloya göre AKP'nin dışlayıcı popülizme sahip olduğu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi destekleyen bir başka analiz ise oy çoğunluğunun bütün olarak lanse ettirilerek, milli irade ile eş tutulduğu durumdur. Türkiye gibi heterojenliklere sahip bir toplumda, farklı kesimlerin farklı taleplerinin tek bir siyasi çatı altında cevap bulabilmesi geçerli bir yaklaşım değilken, bütünü temsil etme iddiasıyla iktidarda bulunan partinin oy çoğunluğunu milli iradeyle, milli iradeyi demokrasiyle tanımlaması, sınırlı bir demokrasi anlayışını da göstermekle birlikte, çoğullukları çoğunluk iradesinde göz ardı ettiği için dışlayıcı olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç itibarıyla, DP ve AKP üzerinden Türkiye'de siyasal popülizmi karşılaştırmalı tarih incelemesine tabi tuttuğumuz bu tez çalışmasında, vaka analizi değerlendirmelerimizin neticesinde elde edilen bulgular kapsamında;

AKP, DP siyasal popülizminin temel dayanaklarını oluşturan “milli irade”, “seçkin karşıtlığı” ve “homojen halk” gösterenlerini kendi popülizmine eklemlemiş bir parti olarak, DP mirasını sürdürmüştür. Her iki partinin son tahlilde muhafazakâr/ dini bir yörüngeyle halk tasavvuru üzerinde homojen bir aynılaştırma çabası gütmesi popülizmlerinin düşünsel/ ideolojik yönünü desteklemektedir.

DP'nin, çok partili siyasal yaşam deneyimlerinin tekrar başladığı bir evrede yürüttüğü popülist siyasetinin yönü ve süreç içerisinde otoriterleşen eğilimi ülkenin demokratikleşme serüvenine olumlu katkıda bulunmamış, demokrasinin konsolide olmasını engellemiştir. AKP'nin DP'den aldığı popülist kodlarla yönlendirdiği siyasetinin kutuplaştırıcı etkisi toplumsal antagonizmalara sebep olmuş, elde ettiği anayasal ve siyasal kazanımlarla elini güçlendiren AKP'nin, meşruiyetine karşılık tehlikeli gördüğü alanları otoriter uygulamalarla daraltarak, sınırlı demokrasiyi takip etmesi ülkeyi demokratikleşme aşamasından uzaklaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- A Haber. (2022, 09 17). Demokrasi tarihinin kara lekesi: 27 Mayıs! Başkan Erdoğan, Adnan Menderes'i bu sözlerle andı. <https://www.youtube.com/watch?v=TSMuKXTpKfk>
- Abts, K., & Rummens, S. (2007). Populism versus Democracy. *Political Studies*, 55(2), 405-424.
- Açıkalın, Ş. (2022, 10 06). İşlevsizleşen bir AB ve Türkiye'nin AB üyeliği. AA ANALİZ. 01 15, 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/islevsizlesen-bir-ab-ve-turkiye-nin-ab-uyeligi/2703940#>
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. Baha Matbaası.
- Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme* (3. baskı). (F. Berkay Baltalı, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2020). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (6. baskı). (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.
- AK PARTİ. (2002). Kalkınma ve Demokratikleşme Programı. *TBMM Kütüphanesi* .<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Akçam, T. (2002). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakar Demokrasi*. Ankara: AK PARTİ.
- Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* (1.baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akıncı, A., & Usta, S. (2015). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 1-52.
- Akıncı, B. (2017). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri. *Journal of Turkish Studies*, 12(24), 1-16.
- AKP Yasayı Geçiremedi! Meclis Başkanı Salonu Terk Etti! #gündem*. (2022, Ekim 13). Halk Ekranı: <https://www.youtube.com/watch?v=uBzMTSTidcQ>

- Aksu, H. (2018). Demokratikleşme ve Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar. *International Social Studies Journal*, 4(27), 5949-5958.
- Akşener basın kanunu hedef aldı: "Sansür yasasının maddeleri maalesef birer birer geçiyor". (2022, Ekim 13). Ulusal Kanal: <https://www.youtube.com/watch?v=5-boe8-FMWE>
- Akşın, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın ilk tam metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 209-222
- Albayrak, M. (2008). Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt.XXIV,71, ss. 355
- Albayrak, M. (2014). Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı. *Ankara Baro Dergisi*, 1, 295-312.
- Altıntaş, K. B., & Önder, Ö. (2021). Siyasetin Halet-i Ruhiyesi: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 115-129. doi:10.17494/ogusbd
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (8. baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31), 260-283.
- Ataay, F. (2020). *Türkiye Demokrasi Tarihi (1789'dan Günümüze)* (2.baskı). Ankara: Nika Yayınevi.
- Ateş, K. (2017). AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olmayan. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 105-129.
- Bağcı, H. (2019). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (5.baskı). Ankara: Orhon Kitabevi.
- Basın Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* . (2022, Ekim 18). Resmî Gazete (Sayı : 31987): <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/10/20221018-1.htm>
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. (İ. Bozdağ, Dü.) İstanbul: Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları/ Tercüman Gazetesi.
- Baykan, T. S. (2017). Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 157-194.
- Bora, T. (2006, Aralık). Ecevit'teki Şeytan Tüyü. *Birikim Dergisi*(212). 11 04, 2022 tarihinde <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-212-aralik-2006/2395/ecevit-teki-seytan-tuyu/5976>

- Bora, T. & Erdoğan, N. (2006). Muhafazakâr Popülizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık* (s. 632-645). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozan, M. (2018). AB Raporları Üzerinden Ak Parti Dönemi Demokratikleşme Politikalarının Analizi. *PESA International Journal of Social Studies*, 4(1), 173-183.
- Bozoğlu, T. (2017). Hegel'in Zeitgeist'i ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 67-82.
- Brown, W. (1995). *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. New Jersey: Princeton University Press. https://files.libcom.org/files/Wendy_Brown_States_of_Injury_Power_and_Freedom_in_Late_Modernity__1995.pdf
- CHP. (2017a, Nisan 4). *Bu Kadarı da Fazla! Geleceğim için #HAYIR*. Youtube (CHP-Cumhuriyet Halk Partisi): https://www.youtube.com/watch?v=G3Rv0_oUMCc
- CHP. (2017b, Nisan 11). *Tek Adam Rejimine #HAYIR*. Youtube (CHP - Cumhuriyet Halk Partisi): <https://www.youtube.com/watch?v=3krt7w74hPg>
- CNN TÜRK. (2010, 08 05). Erdoğan'ın gündeminde Adnan Menderes vardı. *CNN TÜRK*. <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdoganin-gundeminde-adnan-menderes-vardi>
- Çaha, Ö. (2006). Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi / Avrupa ve Türkiye'de Muhafazakârlık*, 9(10), 9-21.
- Çamurcuoğlu, G. (2019). Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi -İnÜHFD*, 10(1), 277-291.
- Çarkoğlu, A., Elçi, E., Erol, F., & Paksoy, C. (2022). Popülizm teorileri ışığında Türkiye'de popülizmin tarihsel gelişimi: Siyasi Partiler üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 323-348
- Çınar, M. (2009). "Merkezsiz Siyaset, Siysetsiz Merkez", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, Ed. T. Bora, M. Gültekinil, İstanbul:İletişim Yayınları.1.baskı
- Çimen, H. & Bakan, S. (2019). Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Süreci Bakımından Dönemsel Kritiği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 121-156.
- Cumhuriyet, (1950 Haziran 7).Orgnl.N. Yamut Genel Kurmay Başkanı oldu. *Cumhuriyet Gazetesi*, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1950-06-07/0>

- Cumhuriyet, (1950 Haziran 8).Ordu erkânı arasındaki değişiklikler de devam ediyor. *Cumhuriyet Gazetesi*, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1950-06-08/0>
- Cumhuriyet, (1956 Ekim 4). Başbakan İskenderun'da yeni bir konuşma yaptı. *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1956-10-04/0>
- Cumhuriyet, (1959 Şubat 12).C.H.P.ye rey veren köyün elektriği kesildi. *Cumhuriyet Gazetesi*, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1959-02-12/0>
- de la Torre, C. (2017). Populism and Democracy: Lessons from Latin America. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 18(2), 33-46. <http://blogs.shu.edu/journalofdiplomacy/files/2018/02/Populism-and-Democracy-Lessons-from-Latin-America>.
- Deiwiks, C. (2009). "Populism", Living Reviews in Democracy. *Center for Comparative and International Studies*, 1, 1-9.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (3. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*.(1951).Ankara: Güneş Matbaacılık T.A.O.
- Di Tella, T. (1997). Populism into the Twenty-first Century. *Government and Opposition*, 32(2), 187-200.
- Doğan, B., & Geyik, A. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi*, 10(2), 19-46.
- Doğan, E. (2019). II.Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarına Halkçılık Fikrinin Gelişimi. *İnsan & İnsan Dergisi*, 6(20), 131-144.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'NİN DEMOKRASİ SÖYLEMİ VE MUHAFAZAKÂRLIK: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(01), 65-88.
- Dursun,D.(2007). "Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri" içinde *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye Aktörler, Alanlar, Sorunlar*. (Ed.Dursun,D.; Duran, B. Al; H.). (1.baskı).İstanbul: Alfa Yayınları.
- EĞİTİM SEN, . (2012). EĞİTİM'DE AKP' NİN 10 YILI. (E. Aydanoğlu, Haz.)Ankara
- Erçetin, T., & Erdoğan, E. (2021). Popülist Liderin Başsısını Medya Sistemleri Perspektifi ile Karşılaştırma: Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda ve Türkiye Karşılaştırması. *Ulusaldan Küresele: popülizm*,

demokrasi ve güvenlik konferansı (s. 47-63). İstanbul: Işık Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan. (2014, 03 23). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti İstanbul Mitingi. *Parti Mitingleri*. Erişim Tarihi: 01.11.2023
<https://www.youtube.com/watch?v=6rq3y84Rkl8>

Erdoğan, M. (2012), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset* (8.baskı). Ankara: Liberte Yayınları.

Erdoğan, M. (2019, 09 23). *"Türkiye’de Popülist Otoriterlik"*. Özgürlük Araştırmaları Derneği: <https://oad.org.tr/blog/turkiyede-populist-otoriterlik81/>

Eren Sabancılar , S. & Özden, Y. (2014). Temsili Demokrasinin Krizi ve Bir İleri Demokrasi Talebi Olarak Gezi Parkı Eylemleri. *Birey ve Toplum Dergisi*, 4(7), 161-196.

Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (2.baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Eroğul, C. (2007). 2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(3), 167-181.

Esirci, Ş. (1967). *Menderes Diyor ki!* (Birinci Kitap). İstanbul: Demokrasi Yayınları.

Euronews. (2022, 06 01). *Erdoğan'dan Gezi Olayları'na karışanlara sert sözler: ...*. 01 15, 2023 tarihinde euronews (Türkçe) [Youtube kanalı]: <https://www.youtube.com/watch?v=Hwh7rHJKpAQ>

Fanid, N.A. ve Yılmaz, D. (2017). Siyasi alanda demokratikleşme hareketlerinin toplumsal alandaki realitesi (1808-1909). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 48-64

Fedayi, C., & Yıldırım, O. (2019). Popülizm: İdeolojisizliğin İdeolojisi ya da İktidar İdeolojisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1857-1874.

Göktolga, O. (2013). "Osmanlı Geçmişi: Osmanlı'da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları" içinde *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye’de Siyasal Hayat*. der. A.Karadağ, Ankara: Orion Kitabevi, s.1-35.

Günay, Ç. (2021, 06 26). *Tek Parti Dönemi Sonrası Muhafazakâr Söylem: 1950 Seçimleri ve Sonrası*. TUIÇ AKADEMİ: <https://www.tuicakademi.org/turk-siyasal-hayatinda-tek-parti-donemi-sonrasi-muhafazakar-soylem-1950-secimleri-ve-sonrasinda-demokrat-parti-siyasal-iletisim-calismalarinda-karsiligi/>

Güneş, İ. (2020). Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci . *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 20 (2) , 233-256

- Güzeldağ, F., & Akyıl, L. (2022). Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 337-352.
- Hawkins, K. A., & Kaltwasser, C. R. (2017). The Ideational Approach to Populism. *Latin American Research Review*, 513-528.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945). *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*(3), 48-56.
- Hellström, A. (2013). "Help! The Populists Are Coming. Appeals to the People in Contemporary Swedish Politics". *MIM Working Paper Series*, 13(4), 1-27. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1410008/FULLTEXT01>.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş* (5. baskı). (A. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanc, Ş. Akin, & B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset* (14. baskı). (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, & Z. v. Kopuzlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hotar, N. (2020). Türk Demokrasisindeki Kesintiler ve 15 Temmuz Kalkışmasının Hedefindeki Türkiye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*(xx/ özel sayı), 7-29.
- HSK. (tarih yok). *Hâkimler ve Savcılar Kurulu Bağımsız, Tarafsız, Adil Yargının Teminatı*. 12 17, 2022 tarihinde Hâkimler ve Savcılar Kurulu: <https://www.hsk.gov.tr/hakkimizda>
- Hürriyet. (2013, 06 04). *Başbakan: Yüzde 50'yi evinde zor tutuyorum*. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> adresinden alındı
- Jagers J. ve Walgrave S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 1-20
- Jansen, R. S. (2011). Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism. *Sociological Theory*, 29(2). 75-96
- Kahraman, H. (2009). *AKP VE TÜRK SAĞI, Söyleşi: Recep Yener* (2.basım). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalaylıoğlu, M. (2017). İktidarda Popülizm veya Tedrici Bir İnşa Süreci Olarak 2002-2010 AKP Dönemi: Bir Çerçeve Denemesi ve Birkaç Temel Önerme. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 67-103.
- Karadağ, A., & Usta, S. (2011). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi*, 16(3), 29-52.

- Karal, E. Z. (2007). Osmanlı Tarihi VI.Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861).(7.baskı). Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (1. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2021). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012* (11. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (1985). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri ve ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları
- Keyman, F. (1999). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Keyman, F. (2021). Popülizm, Demokrasi ve Güvenlik Açılış Konuşması. Ö. Celep, & M. Kurt (Dü.), *Ulusaldan Küresele: popülizm, demokrasi ve güvenlik konferansı* içinde (s. viii-xi). İstanbul: Işık Üniversitesi Yayınları.
- Kıvrak Köroğlu, E. (2020). "Farklı Popülizm Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 73-87.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi. *İMGELEM*, 3(5), 207-237.
- Köker, L. (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kunt,M., Akşin,S., Ödekan, A.,Toprak, Z., & Yurdaydın,H.G. (1997). *Türkiye Tarihi 3 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Küçük, A. (2017). Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilmek İstenen Türkiye'ye Özgü Başkanlık Sistemi: Korkular, Algılar,Beklentiler. *Liberal Düşünce Dergisi*(85), 157-189.
- Laclau, E. (2005). On Populist Reason. London: Verso.
- Marx, K. (1993). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* (2.baskı). (A. Acar, Çev.) İstanbul: Yorum Yayınları.
- Melih Bulu: *Boğaziçi Üniversitesi'ndeki 'kayyum rektör' protestosunda neler yaşandı?* (2021, Ocak 5). BBC News Türkçe : <https://www.bbc.com/turkce>
- Menderes, A.(2014). I. Menderes Hükümeti. *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Toplantıları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi Adnan Menderes)*, cilt 4. (İ. Neziroğlu, & T. Yılmaz, Derleyiciler) TBMM.
- Milliyet. (2013, 06 16). *Erdoğan Kazlıçeşme mitinginde konuştu!* Milliyet [youtube kanalı]: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-kazlicesme-mitinginde-konustu-1723747>

- Milliyet. (2023, 01 19). Erdoğan '14 Mayıs'ta seçim' mesajı verdi! Peki süreç nasıl işleyecek? *Milliyet*. 01 20, 2023 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-14-mayista-secim-mesaji-verdi-soz-ve-karar-milletindir-6890152>
- Moffitt, B. (2022). *Popülizm* (2. baskı). İstanbul: Liberus Kitap.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2013). Exclusionary vs. Inclusionary Populism : Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48 (2), s.147-174.
- Mudde, C. (2017). *Populism: An Ideational Approach*. *The Oxford Handbook of Populism*. doi:10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.1
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş* (1. baskı). (E. S. Türközü, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Müller, J. W. (2017). *Popülizm Nedir? Bir Deneme*. (O. Yıldız, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Odabaş, U. K. (2018). Tarihsel süreçte kamusalığın yapısal dönüşümü ve Habermas. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 2051-2066.
- Odabaşı, L. (2021, Mayıs 27). *50'li Yıllarda Bir Popülist: Demokrat Parti'yi Nasıl Hatırlarsınız?* Mukavemet "bir fikrin hayaleti" : <https://www.mukavemet.org/50li-yillarda-bir-populist-demokrat-partiyi-nasil-hatirlarsiniz/>
- Ongan Tunçhan, N. (2015, 01 12). 'Sosyal devlet' dedikleri. *Evrensel*. evrensel: <https://www.evrensel.net/yazi/73158/sosyal-devlet-dedikleri>
- Orhan, S. (2019). Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemini. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 795-840.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedid Neşriyat. 3. baskı.
- Özbudun, E. & Gençkaya, Ö. F. (2010). Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası. 1. baskı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özdemir, Y., Şimşek, U., & Aktaş, E. (2006). Demokrasi Üzerine. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(14), 259-269.
- Özer, B. (2019). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakârlık Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme. *Med eniyet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 43-59.

- Özger, O. (2021). AKP Siyasetinde Popülist Bir İnşa Pratiği Olarak Milli İrade Söylemi. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 8(1), 330-352.
- Özkan, F. (2004). 1950'lerin Popülizm Açısından Bir İncelemesi. *Journal of Historical Studies*, 2, 32-47.
- Özşeker, E. (2017). Muktedir Millet, Muhalif Millet: AKP'nin Söyleminde Kolektif Öznenin İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 131-156.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. (6.baskı) İstanbul: Deniz Yayınları.
- Resmî Gazete, (2008 Ekim 24). 2008/1 (Siyasî Parti Kapatma), Sayı: 27034, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm>
- Richard, S. (2013, May 31). *Istanbul park protests sow the seeds of a Turkish spring*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/31/istanbul-park-protests-turkish-spring>
- Sayın , A. (2021, Ocak 5). *KılıçdaroğluBoğaziçi Üniversitesi'nin kapısına gösteride kelepçe takılmasını yorumladı: Türkiye, sivil darbenin içindedir*. BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce>
- Sevinç, H., Hatipoğlu, M., Öz Kınık, F., Çiğdem, A., Gönel, G., & Küçük, E. (2022, 05 27). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Menderes'i darağacına gönderenlerin alınlarına çaldıkları leke hiçbir zaman temizlenmeyecek. *AA GÜNDEM*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-menderesi-daragacina-gonderenlerin-alinlarina-caldiklari-leke-hicbir-zaman-temizlenmeyecek/2599115>
- Sezgin, A. (2021, 12 23). *2021 YILINDA TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ, 2022 YILINDAN BEKLENTİLERİMİZ*. Ankara Politikalar Merkezi: <https://apm.org.tr/2021/12/23/2021-yilinda-turkiye-ab-iliskileri-2022-yilindan-beklentilerimiz/>
- Son Posta. (1950, Mayıs 16). Millet iradesi 4 yıl gecikme ile tecellî etti,. *Son Posta Gazetesi*, https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1950-05-16/1
- Sonwalkar, P. (2017, Aralık 1). 'Populism' is Cambridge dictionary's 'word of the year'. Hindustan Times: <https://www.hindustantimes.com/>
- Sosyal medya yasası nedir? Sosyal medya yasasının maddeleri nelerdir?* (2022, Ekim 14). Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/>
- Sunar, İ. (1995). Demokrat Parti ve Popülizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* cilt 8, s. 2076-2086).

- Tamer, M. (2017, Nisan 17). 367 krizi, kaset istifaları, çözüm süreci; 2007'den bu yana Türkiye'nin referandumları, seçimleri... *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*. 12 14, 2022
- Taşkesen, A. (2011). *Türkiye'de Demokrasi Sancıları*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- TBMM (2007) 60. Hükümet Programı. <https://www.tbmm.gov.tr/Arama/Sonuc?q=60.%20h%C3%BCk%C3%BCmet%20%20program%C4%B1>
- TBMM, (2020 Kasım 20). Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi. 21'inci Toplantı Dergisi, Dönem: 27, Yasama Yılı:4.
- Tilly, C. (2004). *Contention & Democracy in Europe, 1650-2000*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tok, N. & Koçal, V. (2013). Siyasal İktidarın Weberyan Meşruiyet Kaynakları Açısından Bir Adalet ve Kalkınma Partisi Analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 101-143.
- Tokdoğan, N. (2018a). *Yeni Osmanlıcılık Hınç, Nostalji, Narsisizm* (1.baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018b, 11 16). Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm. medyascope.tv. <https://www.youtube.com/watch?v=XOmmwDvB1uQ>
- Toprak, Z. (1992). *"Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Toprak, Z. (2014). *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tosun, H. (2022). Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(52), 187-234.
- Tuğal, C. (2012). Democratic Janissaries? Turkey's Role in the Arab Spring. *New Left Review*, 76, 5-24.
- Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876 - 1938] Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918) Birinci Kitap*, (1. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Turner, H. J., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (1. baskı). (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.

- Türk Parlamento Tarihi. (1997). *Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Türkkan, H. (2018). Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti. *VAKANİVÜS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*(3), 364-379.
- Urbinati, N. (2014). *Democracy Disfigured Opinion, Truth and the People*. Cambridge: Harvard University Press. <https://stasisjournal.net/index.php/journal/article/view/99/163>
- Urbinati, N. (2017). 'Populism and the Principle of Majority', içinde Cristóbal Rovira Kaltwasser ve diğerleri. *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press.
- Uslu, C. (2021). Bir İdeoloji Olarak Popülizm. *Anemon Muş Alparslan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 217-230.
- Yalman, G. (1985). Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye. *11.tez kitap dizisi*(1): bunalım, az gelişmişlik, devlet . İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Yayla, A. (2016). 15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi. *Liberal Düşünce Dergisi*(83), 5-49.
- Yayla, A. (2019). *Siyaset Bilimi* (6. baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Yeni Şafak. (2013 06 12). *GENAR' ın yaptığı Gezi Parkı anketi*. <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/genarin-yaptigi-gezi-parki-anketi-5684>
- Yetkin, B. (2016). Popülizmin Gölgesinde Siyaseti ve Siyasal İletişimi Anlamak. *Akademia*, 4(3), 68-82. doi:10.17680/akademia.18231.
- Yıldız, M. C. (1999). Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık Ve Milliyetçilik. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 279-301.
- Yılmaz, A. (2016). 15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*(49), 57-71.
- Yılmaz, İ. (2021, 02 14). *"Erdogan's Political Journey: From Victimised Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist"*. ECPS Leader Profiles. ECPS Eur: <https://www.populismstudies.org/erdogans-political-journey-from-victimised-muslim-democrat-to-authoritarian-islamist-populist/>
- Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkânları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 33-65.

- Yolcu, T. (2018). Türkiye'de Demokratikleşmeyi Anlamak: Demokratikleşme Paketleri Üzerine Bir İnceleme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 111-119.
- Yuvalı, E. (2018). Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm. *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi*(135), 383-404.
- Zafer. (1950, Mayıs 16). "D.P. İktidarı Aldı". *Zafer Gazetesi*. <https://www.gastearsivi.com/gazete/zafer/1950-05-16/1> adresinden alındı
- Zürcher, E. J., (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Y. Saner Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. 7. baskı.
32. Gün. (2023, 01 16). "Mağduriyet" I 2023. 01 19, 2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=Z_sGJ_TjIP4
- <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanimiz-derya-yanik-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-bakanligin-2023-yili-butcesinin-sunumunu-yapti/>